

LINGDOK 15.

NYELVÉSZDOKTORANDUSZOK DOLGOZATAI

Szerkesztette: Gécseg Zsuzsanna

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Szeged
2016

Sorozatszerkesztő
Kenesei István

Technikai szerkesztő
Nagy Ágoston

Letölthető az SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának honlapjáról:
http://nydi.bibl.u-szeged.hu/SZTE_NYDI/

ISSN 2416-0601

TARTALOM

A szerzők adatai.....	5
Előszó.....	7
Andrási Krisztina: Magyar infintívuszok: logoforikus és predikatív kontroll.....	9
Georgieva, Ekaterina: Kített alanyok az udmurt nem véges mellékmondatokban.....	31
Georgieva, Ekaterina & Ótott-Kovács Eszter: Nem véges alárendelői mellékmondatok a Volga-vidéki nyelvi areában.....	51
Horváth Márton Gergely: A szabad topik a beszélt franciában.....	69
Huszthy Bálint: Újraértelmezhető-e az olasz nyelv fonológiája az olaszok idegen akcentusán keresztül?.....	95
Nagy Anna: A diskurzusjelölők szerepe humoros szövegekben.....	117
Pintér Lilla: A <i>csak</i> partikula értelmezése óvodáskorban.....	133
Szabó Martina Katalin: A nyelvi értékelés mibenléte a számítógépes értékeléselemzés (szentimentelemzés) szempontjából.....	153
Szalay Tünde: Az /l/ hang és az /l/-törlés a magyar nyelvben.....	173
Szőke Bernadett: Az azonosító értelmező vizsgálata a magyarban.....	191
Turi Gergő: Kétféle unakkuzatív predikátum: részkimozgatás magyar alanyokból.....	213

A SZERZŐK ADATAI

ANDRÁSI Krisztina: *ankrisztina@gmail.com*
SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

GEORGIEVA Ekaterina: *katina.geo@gmail.com*
SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Finnugor nyelvészet doktori program

HORVÁTH Márton Gergely: *horvath.marton.gergely@btk.ppke.hu*
ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Romanisztika program

HUSZTHY Bálint: *huszthy.balint@gmail.com*
PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Romanisztika műhely

NAGY Anna: *nagyanna.de@gmail.com*
Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskola
Angol nyelvészet alprogram

ÓTOTT-KOVÁCS Eszter: *okeszter@gmail.com*
SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Altajisztika doktori program

PINTÉR Lilla: *pinterlilla87@gmail.com*
PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészeti műhely

SZABÓ Martina Katalin: *szabomartinakatalin@gmail.com*
SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Magyar nyelvészet doktori program

SZALAY Tünde: *tnd.szalay@gmail.com*
ELTE anglisztika mesterképzés / elméleti nyelvészet szakirány

A szerzők adatai

Szóke Bernadett: *bettyszoke@gmail.com*
SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

Turi Gergő: *gergo.turi@gmail.com*
PPKE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet műhely

ELŐSZÓ

A Lingdok konferenciakötet-sorozat 15. számához érkezünk el. Kiadványunk alapjául a 2014 őszén megrendezett Lingdok 18 nyelvészdoktorandusz-konferencián elhangzott előadások legjobbjai szolgáltak. A nagy hagyományra visszatekintő Lingdok-konferenciákat a Szegedi Tudományegyetem Elméleti Nyelvészet Doktori Programja hívta életre 1997-ben, azzal a céllal, hogy a hazai doktori iskolákban nevelkedő leendő nyelvtudósok megismerjék egymást, betekintést kapjanak egymás kutatásaiba, gyümölcsöző munkakapcsolatok alakuljanak ki közöttük, és lehetőséget kapjanak kutatási eredmények publikálására is. A célt sikerült elérni: az elmúlt 19 év során egyre több doktori iskola képviseltette magát a Lingdok-konferenciákon, néhány éve pedig megnyitottuk tudományos rendezvényünk kapuit a kutatómunka iránt érdeklődő mesterszakos hallgatók előtt is.

A 2014. november 20-án és 21-én megrendezett konferenciára 21 összefoglaló érkezett be az ország hét doktori iskolájából és egy mesterképzéséről. Ezek közül a névtelen zsűri 16-ot talált alkalmasnak a konferencián való szereplésre. A hagyományosan jó hangulatú konferencia során a jelenlévő oktatók értékelése alapján 12 előadó kapott felkérést arra, hogy előadásából tanulmányt írjon. A beérkezett 11 tanulmány ismét szigorú, esetenként többszörös szűrésen ment keresztül: dolgozataikat a téma neves képviselői lektorálták, a kritikai megjegyzéseken túl megannyi hasznos tanáccsal is ellátva a szerzőket. Az eredmény 11 magas színvonalú munka, melyek ezúttal elsősorban a szintaxis, a pragmatika, a hangtan és a pszicholingvisztika területeit ölelik fel. A vizsgált nyelvek köre is változatos: a magyar mellett találkozhatunk udmurt, tatár, olasz, francia és angol nyelvi jelenségekkel is.

Az évek során a pénzügyi források fokozatos elapadásával eljutottunk oda, hogy mind a konferencia, mind a tanulmánykötet nulla forintot ráfordítással valósult meg. A rendezvény megszervezését és a kötet létrejöttét segítők – a szervezők, a honlapot gondozó munkatárs, a kötetek szerkesztői, valamint az előadások és a tanulmányok bírálói – eddig sem kaptak tiszteletdíjat munkájukért. A Lingdok sorozat kötetei egy ideje csak elektronikus formátumban jelennek meg; ez azonban semmiképpen nem tekinthető visszalépésnek, hiszen ily módon tagjai lehetünk egy egyre bővülő *open access* közösségnek, melynek fő célja az, hogy mindenki számára könnyen és díjmentesen elérhetővé tegye a tudományos eredményeket.

Ezúton is köszönetet mondunk mindazoknak, akik részt vettek e kötet létrehozásában. Köszönet illeti a 2014. őszi konferencia szervezőit és

lebonyolítóit: Szűcs Mártát, Nagy Ágostont és Szécsényi Tibort. Köszönetet mondunk Schirm Anitának, a Lingdok honlapja gondozójának, aki a nap minden szakában rendelkezésünkre állt, így folyamatosan frissülő információkkal szolgálhattunk az érdeklődőknek. Köszönetünket fejezzük ki Nagy Ágostonnak, aki a konferencia szervezése mellett vállalta a jelen kötet technikai szerkesztését. Végül, de nem utolsósorban hálásak vagyunk a névtelen lektoroknak, akik jó szándékú bírálataikkal segítették az előadókat, majd a tanulmányok szerzőit az előadások és a tanulmányok végső változatának kialakításában.

Szeged 2016. március

Gécseg Zsuzsanna
szerkesztő

MAGYAR INFINITÍVUSZOK: LOGOFORIKUS ÉS PREDIKATÍV KONTROLL¹

Andrási Krisztina

Bevezetés²

A kontroll olyan referenciális függőségi viszony, amelyben a kontrollált elem (beágyazott rejtett alany) referenciáját a kontrolláló (egy kijetett vagy szintén rejtett összetevő) határozza meg (Bresnan 1982: 372). A kontrollszerkezetek beágyazott rejtett alanyát PRO-ként szokták elemezni, referenciális viszonyaival pedig a kontrollelmélet (lásd például Chomsky 1981, 1982; Manzini 1983) foglalkozik.

(1) *János_i szeret [PRO_i enni.]*

A PRO disztribúcióját illetően azonban a hagyományos megközelítések empirikusan közel sem fednek le minden adatot, például nem minden nem finit mondat kontrollós (például európai portugál infinitívuszi szerkezetek), illetve találunk finit kontrollszerkezeteket is (például egyes szám 3. személyű kötőmód a héberben). Dolgozatom tárgya az olyan magyar infinitívuszos szerkezetek vizsgálata, amelyek valamely mátrix predikátum komplementumaként jelennek meg. A tanulmány célja egy olyan megközelítés bemutatása és vizsgálata, amelyben a kontrollszerkezetek általában egységesen kezelhetők.

1. Logoforikus és predikatív kontroll Landau (2015) alapján

Williams (1980) óta elfogadott, hogy kétféle kontrollszerkezetet különböztünk meg: kötelező és opcionális kontrollt (lásd még Chomsky and Lasnik 1993; Hornstein 2001, 2003). Landau (2015) a kötelező kontrollnak további két csoportját különbözteti meg: predikatív és logoforikus kontrollt. A kötelező kontroll kettőssége a korábbi szakirodalomban is megtalálható. A predikatív és a logoforikus kontroll fogalma már Williams (1992)-nél is megjelenik

---

¹ A tanulmány egyes részei, valamint a 3.4. fejezete a szerzőnek az ELTE Bölcsészettudományi Karán megrendezett 10. Félúton konferencián 2014. október 9-én elhangzott „Részleges kontroll a magyar nyelvben” című előadása, valamint az abból készült tanulmány (Andrási 2016) alapján készültek.

² Ezúton szeretném kifejezni köszönetem témavezetőmnek, Szécsényi Krisztinának, valamint a névtelen lektornak és a szerkesztőnek alapos munkájukért, valamint a kritikai észrevételekért, melyek nyomán jelen tanulmány elnyerte végső formáját. A cikk esetleges hibáért és hiányosságaiért természetesen minden felelősség engem terhel.

(a kontrollált adjunktumok kapcsán), valamint LFG-s (Lexikai-Funkcionális Grammatika) elemzések is kétféle kontrollszerkezetet feltételeznek: funkcionális és anaforikus kontrollt (lásd Bresnan 1982, Mohanan 1983).³ Landau (2015) a csoportosításához Williams (1992)-t és Bianchi (2003)-at veszi alapul. Aszerint kerülnek az infinitívuszt vonzó predikátumok két csoportba, hogy az általuk szelektált kontextus attitudinális-e.⁴ Az adatok így szélesebb körben lefedhetővé válnak.

A predikatív kontroll csoportjába a következő predikátumtípusok tartoznak:

- (2) Predikatív kontrollpredikátumok:
  - a. implikatív (például *dare* 'mer', *manage* 'sikerül', *bother* 'vesződik', *remember to* 'nem felejt el', *avoid* 'elkerül', *forget* 'elfelejt')
  - b. aspektuális (például *begin* 'kezd', *start* 'kezd', *continue* 'folytat')
  - c. modális (például *have* 'kell', *need* 'szükséges', *should* 'kellene')
  - d. értékelést kifejező (például *rude* 'goromba', *smart* 'okos', *kind* 'kedves', *(im)polite* 'udvarias/udvariatlan') (Landau 2015: 6/4)

Ezek a predikátumok nem szelektálnak attitudinális kontextust: a beágyazott esemény értékelése inkább külső vagy fizikai körülményektől függ, nem pedig a kontrolláló episztemikus (az ismeretek alapján lehetséges) vagy buletikus (a beszélő kívánsága szerinti) állapotától.

A kötelező kontroll másik csoportja a logoforikus kontroll.

- (3) Logoforikus kontrollpredikátumok:
  - a. faktív (például *glad* 'örül', *sad* 'szomorú', *regret* 'bán', *like* 'szeret', *hate* 'utál', *loathe* 'megvet', *surprised* 'meglepett')
  - b. propozicionális (például *believe* 'hisz', *think* 'gondol', *suppose* 'feltételez', *say* 'mond')
  - c. dezideratív (például *want* 'akar', *prefer* 'jobban szeret', *hope* 'remél', *afraid* 'fél', *refuse* 'elutasít')
  - d. interrogatív (például *wonder* 'tűnődik', *ask* 'kérdez', *find out* 'kiderít') (Landau 2015:7/5)

---

³ A funkcionális kontrollszerkezetek az emelő szerkezeteknek felelnek meg nagyjából, míg az anaforikus kontrollszerkezetek az opcionális kontroll csoportját fedik. A kötelező kontroll megszlik a kettő között (Landau 2013).

⁴ Landau (2004)-nél ugyanez a felosztás jelenik meg, de a felosztás alapja az, hogy a beágyazott predikátum és a főmondat által kifejezett idő lehet-e eltérő, valamint engedélyezett-e a részleges kontroll (a részleges kontrollról a későbbiekben lesz szó). Landau a csoportosítást univerzálisnak képzeli el, azonban megjegyzi, hogy előfordulhatnak eltérések a különböző nyelvek között (Landau 2004: 835).

Ezek a predikátumok attitudinális kontextust szelektálnak. Egy kontextus akkor attitudinális, ha a nyelvi kifejezés denotációja nem az aktuális világhoz, hanem a tudósított szituáció szereplőjének episztemikus vagy buletikus állapotához képest van meghatározva. Vagyis a komplementum értékelése a kontrolláló episztemikus vagy buletikus állapotától függ. Az attitudinális igék olyan komplementumokat követelnek meg, amelyek bal perifériája a mátrix mondatbeli esemény értékelő kontextusát tartalmazza, amelynek (legalább) 4 összetevője lehet: <szerező, címzett, idő, világ>. Bianchi (2003) alapján ezek alkotják a tagmondat **logoforikus központját**, amely azt mutatja meg, hogy az attitűd hordozója hogyan „helyezi el” magát (a címzettet) és az esemény idejét a szituációban, amely az attitűd hordozójának hiedelmeit és kívánságait fejezi ki (vagy azoknak megfelel).

A két csoportba tartozó kontrollszerkezetek bizonyos tulajdonságok tekintetében eltérően, csoporton belül azonban egységesen viselkednek. Predikatív kontroll esetén megengedett az infinitívuszi komplementum személyragozása, valamint a [-emberi] rejtett alany. Logoforikus kontroll esetén pedig a kontrolláló lehet implicit, megengedett a kontrollváltás, a részleges kontroll és a megosztott kontroll. Az itt említett tulajdonságokkal, pontosabban a magyar adatok viselkedésével e tulajdonságok tekintetében a tanulmány 3. fejezete foglalkozik majd.

1. táblázat: A két kontrollszerkezet tulajdonságai

	Predikatív kontroll	Logoforikus kontroll
1. Személyragozott komplementum	√	*
2. [-emberi] PRO	√	*
3. Implicit kontroll	*	√
4. Kontrollváltás (<i>control shift</i>)	*	√
5. Részleges kontroll (<i>partial control</i>)	*	√
6. Megosztott kontroll (<i>split control</i>)	*	√

2. A magyar kontrollszerkezetek (újra)csoportosítása

A magyar infinitívuszokat vonzó predikátumokat elsőként Kálmán et al. (1989) osztályozta részletesen és átfogóan. Vizsgálatukat az egyes predikátumok disztribúciós jellemzőire alapozva elkülönítették a predikátumoknak egy olyan csoportját, amely szerintük egyenlő a magyar nyelv segédigéivel. Kenesei (2000) a segédigéknek egy szűkebb csoportját adja. A magyar kontrollszerkezeteket az alapján szokták felosztani, hogy lehetséges-e az infinitívusz személyragozása (lásd például É. Kiss 1998, 2002). A személyragozható fő-

névi igeneves szerkezetekkel Dalmi (1995), É. Kiss (1987), Kenesei (1993), valamint Komlósy (1994) és Tóth (2000, 2002) is részletesen foglalkozik (részben) eltérő elemzési módokat kínálva. A korábbi elemzések vagy csak a személyragozható infinitívuszokra terjednek ki, vagy a szerkezetekkel kapcsolatos specifikusan előforduló problémákra helyezik a hangsúlyt. Landau (2015) alapján viszont az infinitívuszvonzó magyar predikátumokat a következő két nagy csoportba oszthatjuk:⁵

- (4) Predikatív kontrollpredikátumok a magyarban
  - a. implikatív: *mer, elfelejt, megkísérel, próbál, bátorkodik, sikerül*
  - b. aspektuális: *(el)kezd⁶, nekilát*
  - c. modális: *kell, lehet, muszáj*
  - d. értékelést kifejező
    - i. *kellemtelen, kellemes, jó, rossz, nehéz, könnyű, érdemes*
    - ii. *illetlenség, gonoszság, udvariatlanság, butaság, stb. (+DP_{abl})⁷*
- (5) Logoforikus kontrollpredikátumok a magyarban:
  - a. (emotív) faktív: *szeret, utál, imád, gyűlöl, röstell, rühell, sajnál*
  - b. pozicionális: -
  - c. dezideratív: *akar, kíván, óhajt, szándékozik, szeretne, vágyik*
  - d. interrogatív: -

Az, hogy egy adott predikátum attitudinális kontextust szelektál, tesztelhető (Landau 2015:18). A specifikus leírások nem feltétlenül ugyanazt jelentik minden ember számára, a referenciális kifejezések többértelműek a *de re* és a *de dicto* olvasatok között. A határozott leírások, mivel többértelműséget idéznek elő, nem illeszthetők be attitudinális kontextusba anélkül, hogy megváltozna az igazságérték. Az alábbi példákat a következő kontextusban kell értelmezni (a Landau (2015)-ben megadott szituációt alapul véve): tegyük fel, hogy Róbertet, Péter egyik régi ismerősét, kinevezték főnöknek Péter irodájában, de Péter erről még nem tud. Nem attitudinális kontextus esetén a mondatok között logikaikövetkezmény-reláció van, míg attitudinális esetén nincsen.

---

⁵ A felsorolás nem teljes, a megadott predikátumok példaként szolgálnak.

⁶ A *kezd* ige kontroll-, illetve emelő szerkezetben is előfordulhat (lásd például Kenesei (2000)-et, Bartos (2006)-ot a magyarra, Polinsky–Potsdam (2002)-t és Perlmutter (1970)-et az angolra vonatkozóan). Az emelő szerkezetekre a tanulmányban bemutatott elemzés nem terjed ki.

⁷ Az értékelést kifejező melléknévi predikátumokon kívül azok a főnévi predikátumok is ide tartoznak, amelyek vonzata az infinitívuszon kívül egy ablatívuszi esettel álló főnévi csoport (Tóth 2000):

(i) *Nem volt szép dolog Pétertől ilyen sokszor hazudnia.*

- (6) Logoforikus kontroll (attitudinális kontextus)
- a. faktív
Péter sajnálta felhívni Róbertet. *de re*
→ *Péter sajnálta felhívni az új főnököt.* *de dicto*
- b. dezideratív
Péter meg akarta látogatni Róbertet. *de re*
→ *Péter meg akarta látogatni az új főnököt.* *de dicto*
- (7) Predikatív kontroll (nem-attitudinális kontextus)
- a. aspektuális
Péter elkezdett Róberttel beszélgetni. *de re*
→ *Péter elkezdett az új főnökkel beszélgetni.* *de dicto*
- b. (-buletikus) modális⁸:
Péternek üdvözölnie kellene Róbertet. *de re*
→ *Péternek üdvözölnie kellene az új főnököt.* *de dicto*
- c. értékelést kifejező
Udvariatlanság volt Pétertől ilyet mondania Róbertnek. *de re*
→ *Udvariatlanság volt Pétertől ilyet mondania az új főnöknek.* *de dicto*

Az értékelést kifejező, ablatívuszi DP-t vonzó főnévi predikátumok nem attitudinális kontextust szelektálnak. Az evaluatív melléknévi predikátumok viselkedése azonban a teszt alapján eltérő.

- (8) *Kellemetlen volt Péternek becsapni Róbertet.* *de re*
→ *Kellemetlen volt Péternek becsapni az új főnököt.* *de dicto*

Az *udvariatlanság*-típusú főnévi predikátumok külső, a *kellemetlen*-típusú melléknévi predikátumok pedig belső értékelést fejeznek ki. Az evaluatív melléknévek a magyarban a teszt alapján attitudinális kontextust vezetnek be.

A predikatív kontroll csoportjába tartozó implikatívok sem mutatnak egyéges viselkedést a teszt szerint.

- (9) a. *Péter elfelejtette üdvözölni Róbertet.*
→ *Péter elfelejtette üdvözölni az új főnököt.*
b. *Péter merte üdvözölni Róbertet.*
→ *Péter merte üdvözölni az új főnököt.*

⁸ A cikk bírálója megjegyzi, hogy a modálisok többszörösen többértelműek lehetnek, és lehet buletikus olvasatuk is. Természetesen ebben az esetben attitudinális kontextust követelnek meg.

Az implikatívok besorolása az angolban is problematikus. Landau (2015) két másik teszt alapján az implikatívokat mégis a nem-attitudinális kontextust szelektáló predikatív kontrollpredikátumokhoz sorolja.

A határozatlan DP-k nem-attitudinális kontextusban egzisztenciális előfeltevést hordoznak, attitudinális kontextusban viszont nem (lásd még: Pearson 2013: 406).

- (10) a. #*János fel mert ülni egy unikornisra.* (implikatív)
b. *János fel akart ülni egy unikornisra.* (dezideratív)

Megjegyzem azonban, hogy ez a teszt csak az implikatívokat és a dezideratívokat képes bizonyosan megkülönböztetni. A két csoport elkülönítésére nem alkalmas, mivel például a faktív predikátumok esetén is van egzisztenciális előfeltevés, holott a faktívok attitudinális kontextust szelektálnak.

- (11) #*János szeretett felülni egy unikornisra.*

A kontradikciós tesztet alkalmazva (Landau 2015), amely szintén a *de re-de dicto* többértelműségen alapul, jobban látható a különbség a két csoport viselkedése között.

- (12) a. *János elfelejtett találkozni Róberttel, #de nem felejtett el találkozni az új főnökkel.*
b. *János sajnált találkozni Róberttel, de nem sajnált találkozni az új főnökkel.*⁹

A kontradikciós teszt megerősíti azt a feltételezést, amely szerint a magyar implikatív predikátumok nem attitudinális kontextust szelektálnak.¹⁰

A tesztek alapján láthattuk, hogy a két predikátumosztály közti különbség nem feltétlenül olyan éles és kategorikus a magyarban, mint azt a (4) és az (5) alatti csoportosítás alapján várnánk. A csoportok alakulását a magyarban a 2. táblázat foglalja össze.

---

⁹Az implikatív *mer* ige a csoportjába tartozó predikátumoktól eltérően viselkedik a kontradikciós teszt tekintetében is, vagyis attitudinális kontextust szelektál:

(i) *János mert Róberttel kiabálni, de nem mert az új főnökkel kiabálni.*

A kontradikciós tesztnél a mondatok értelmezését természetesen mindig egy eseményen belül kell létrehozni. A fenti példa azonban egyes beszélők számára így kissé furcsa lehet, ennek oka a használt igeidő, illetve igemód, vö.:

(ii) *János mer(ne) Róberttel kiabálni, de nem mer(ne) az új főnökkel kiabálni.*

¹⁰ Tóth (2000) alapján kontrollpredikátumoknak tekintjük a *hagy, enged, segít* (+ datívuszi DP) predikátumokat is. A tesztek alapján ezek szintén predikatív kontrollpredikátumok.

2. táblázat: Predikatív és logoforikus kontrollpredikátumok a magyarban

Predikatív kontrollpredikátumok	Logoforikus kontrollpredikátumok
implikatív, aspektuális, [-buletikus] modális, külső értékelést kifejező predikátumok (+ <i>hagy, enged, segít</i> +DP _{dat})	(emotív) faktív, dezideratív, belső értékelést kifejező predikátumok (+ <i>mer</i> (implikatív), [+buletikus] modálisok)

3. A magyar predikatív és logoforikus kontrollszerkezetek jellemzői

A tanulmány most következő részében a magyar kontrollszerkezetek viselkedését vizsgálom abból a szempontból, hogy az 1. táblázatban megadott jellemzőknek milyen mértékben felelnek meg.

3.1. Személyragozhatóság

Landau (2015) szerint, ha személyragozott az infinitívuszi komplementum, akkor a szerkezet vagy predikatív kontroll, vagy nem kontroll, de nem lehet logoforikus kontroll.

A magyar személyragozott infinitívuszt vonzó predikátumok esetében is igaz ez a megállapítás, vagyis predikatív kontrollal fordulnak elő. Azonban az evaluatív melléknévi predikátumok (*kellemetlen*) vonzataként megjelenő infinitívusz is lehet személyragozott¹¹. A tesztek alapján viszont ezek attitudinális kontextust szelektálnak, vagyis logoforikus kontrollként kell kezelnünk őket. Ez látszólag ellentmond a csoportosításnak.

É. Kiss (2001, 2002), valamint Rákosi (2006a) szerint az, hogy a szerkezetben megjelenő datívuszi DP az infinitívusz vagy a mátrix predikátum vonzataként jelenik meg, korrelál azzal, hogy az infinitívuszon megjelenhet-e személyrag. Ha az infinitívusz személyragozott, a datívuszi DP az infinitívusz vonzata, a szerkezet pedig nem kontroll. Az is megfigyelhető, hogy az evaluatív melléknévi predikátumok kétértelműek az attitudinális kontextus szempontjából.

(13) *Kellemetlen volt Jánosnak Péterrel találkozni(a).*

A (13) alatti példamondat nemcsak a datívuszi DP hovatartozását és a személyrag megjelenésének lehetőségét illetően kétértelmű, hanem az értelmezését tekintve is az, ugyanis külső (14a) és belső értékelést (14b) is kifejezhet.

¹¹ Ennek a csoportnak a megfelelői az angolban opcionális kontrollós szerkezetek, amelyeket Landau (2015) azonban nem vizsgál.

- (14) a. *Kellemetlen volt az, hogy János Péterrel találkozott.*
b. *Kellemetlen volt Jánosnak az, hogy Péterrel találkozott.*

Az attitudinális/nem-attitudinális kontextust szelektáló predikátumok elkülönítésére használt tesztet a (14) alatti finit mondatpárokra alkalmazva jól látható a különbség.

- (15) *Kellemetlen volt az, hogy János Péterrel találkozott.*
→ *Kellemetlen volt az, hogy János az új főnökkel találkozott.*
- (16) *Kellemetlen volt Jánosnak az, hogy Péterrel találkozott.*
↔ *Kellemetlen volt Jánosnak az, hogy az új főnökkel találkozott.*

A teszt is azt támasztja alá, hogy a *kellemetlen*-típusú predikátumok akkor szelektálnak attitudinális kontextust, ha a datívuszi DP nem az infinitívuszi kifejezés vonzata, vagyis a szerkezet kontroll. És ebben az esetben az infinitívusz személyragozása nem lehetséges.

3.2. [-emberi] PRO

A predikatív kontroll megengedi a [-emberi] rejtett alanyt a szerkezetben Landau (2015) szerint. A magyarban azonban a predikatív kontrollpredikátumok alanya többnyire Experiens tematikus-szerepű (modálisok (*kell, lehet, stb.*)) vagy Forrás (ablatívuszi DP-t vonzó evaluatív főnévi predikátumoknál (*illetlenség, stb.*)), amely csak [+emberi] lehet. Az implikatív igék (például *elfelejt*) pedig mind kognitív igék, melyeknek szintén csak [+emberi] alanyuk lehet. Az aspektuális igék esetében azonban lehetséges a [-emberi] alany.

- (17) a. *A levelek elkezdtek hullani.*¹²
b. *A markoló elkezdte hordani a homokot.*

Ha a beágyazott predikátum ágensi alanyt kíván, még mindig lehetséges a [-emberi] alany (17b), de csak akkor, ha hozzá tudunk rendelni egy személyt (vagy személyek csoportját), aki a cselekvést végzi (jelen esetben a markolót vezető személy).

A logoforikus kontrollpredikátumok esetében viszont valóban nem lehetséges a [-emberi] alany, még akkor sem, ha a cselekvést végző személy vagy személyek csoportja kikövetkeztethető.

---

¹² Kenesei (2000) és Bartos (2006) alapján a (17a) mondatban az *elkezd* igét nem kontrollos, hanem emelő igeként kellene elemeznünk. Ebben az esetben viszont nem találunk olyan predikatív kontrolligét, amelynek rejtett alanya [-emberi]. Felmerül a kérdés, hogy ennek oka az adatokban fellépő véletlen hiány, vagy az, hogy a magyar infinitívuszok alanya sosem lehet [-emberi]. Ennek a kérdésnek a megválaszolása jövőbeni kutatás feladata.

- (18) a. *A levél hullani akart.¹³
b. *A markoló el akarta hordani a homokot.
c. *A markolónak kellemetlen volt elhordani a homokot.

3.3. Implicit kontroll, kontrollváltás és megosztott kontroll

A magyar kontrollszerkezetek egységesen viselkednek az implicit kontrollt, a kontrollváltást és a megosztott kontrollt illetően: implicit kontroll mindig, kontrollváltás és megosztott kontroll sosem lehetséges, függetlenül attól, hogy az adott főmondati predikátum melyik csoportba tartozik.

Előfordulhat, hogy a PRO-t a mátrix predikátumnak egy implicit argumentuma kontrollálja (implicit kontroll). A kontrolláló elhagyása a magyarban nem eredményez agrammatikus mondatokat. A gazdag morfológiának köszönhetően a hiányzó argumentumot rekonstruálni tudjuk.

- (19) *János*/*pro_i* *elkezdett/megpróbált/elfelejtett/szeret* [*PRO_i* *enni*].

A személyragozható infinitívuszokkal kapcsolatban Tóth (2000) alapján azt figyelhetjük meg, hogy ha a kontrolláló implicit, kötelező a személyragozás. Ha nincs személyrag, generikus olvasatot kap a mondat.¹⁴

- (20) a. *Kellemetlen pro_i* [*PRO_i* *hazudnia*.]
b. *Kellemetlen pro_{arb}* [*PRO_{arb}* *hazudni*.]

Kontrollváltás során a PRO értelmezését nem feltétlenül a szigorú értelemben vett kontrollálójától, hanem egy másik lehetséges kontrollálótól kapja. Míg a (21a) mondatban egyértelműen *Peter* a kontrolláló, addig a (21b) mondat kétértelmű: a kontrolláló lehet *Peter* és *John* is.

- (21) a. *Peter promised John [to do it.]*
Péter ígér-PAST János INF csinál az
'Péter megígérte Jánosnak, hogy megteszi.'
b. *Peter promised John [to be allowed to do it.]*
Péter ígér-PAST János INF van enged-PASTP INF csinál az
'Péter megígérte Jánosnak, hogy megteheti.'

Mivel a magyarban nincsenek a (21)-hez hasonló szerkezetek, a kontrollváltás nehezen példázható. A permisszívek esetén beszélhetünk szemantikai értelemben két potenciális kontrollálóról, azonban a szerkezet sosem kétértelmű.

¹³ A cikk bírálója felhívja a figyelmet arra, hogy az *akar* igével találunk olyan adatot, ahol lehetséges a [-emberi] rejtett alany, például *Csak nem akar esni az eső*. Az *akar* igének ez azonban egy teljesen specifikus használata.

¹⁴ vö. É. Kiss (2001, 2002), Rákosi (2006a)

(22) *János_i hagyta/engedte Marinak_j [PRO_{*i/j} megnézni a filmet.]*

Végül, a megosztott kontrollt (amikor a PRO referenciáját a mátrix argumentumok együttesen határozzák meg) vizsgálva azt találjuk, hogy a PRO értelmezése sosem lehet olyan, hogy két antecedense is van.¹⁵

- (23) a. **János_i tudta, hogy illetlenség volt Páltól_j [PRO_{i+j} ilyen későn érkezni.]*
 b. **János_i tudta, hogy Mari_j minden nap fel szeretné/akarja [hívni egymást PRO_{i+j}]*

3.4. Részleges kontroll

Landau korábbi munkáiban (Landau 1999, 2000, 2004) a kötelező kontrollós szerkezeteket az alapján csoportosította, hogy megengedik-e a részleges kontrollt vagy sem.

Részleges kontrollról akkor beszélünk, ha a kontrolláló a főnévi igenév alanya által denotált referenciahalmaznak részhalmaza (Landau 1999, 2000, 2004, de lásd még például Martin 1996; Petter 1998; Wurmbrand 1998a, 1998b). Ezt a viszonyt DP₁...PRO₁₊ indexeléssel szemléltethetjük.

- (24) *We thought that...*
 mi gondol-PAST hogy
 'Úgy gondoltuk, hogy...'
 a. *The chair₁ preferred [PRO₁₊ to gather at 6.]*
 az elnök jobban szeret-PAST INF gyűlik -kor 6
 'Az elnök jobban szeretne 6-kor összegyűlni.'
 b. *Bill₁ regretted [PRO₁₊ meeting without*
 Bill bán-PAST találkozik-GER nélkül
a concrete agenda.]
 egy konkrét napirend
 'Bill megbánta, hogy konkrét napirend nélkül találkoztak.'
 (Landau 2004: 833/24)

¹⁵ Látszólag megosztott a kontrollált elem referenciája a személyragozott főnévi igenevek esetén az alábbi mondatban:

(i) *János megmondta Marinak, hogy korán kell indulniuk.*

Itt azonban az infinitívusz rejtett alanya referenciáját nem a *megmond* ige argumentumaitól nyeri, hanem egy, a szerkezetben impliciten jelenlévő összetevőtől (vö. É. Kiss 2001, 2002; Rákosi 2006a):

(ii) *János megmondta Marinak, hogy pro_i/(/nekik_i) korán kell [PRO_i elindulni(uk)].*

Azt az esetet, amikor a kontrolláló és kontrollált összetevő referenciája teljesen megegyezik, kimerítő kontrollnak nevezzük. A PRO és kontrollálójának referenciája nem lehet eltérő, még akkor sem, ha a kontrolláló része a PRO referencialalmazának.

- (25) *We thought that...*
mi gondol-PAST hogy
'Úgy gondoltuk, hogy...'
- a. *John_i managed [PRO_i+ *to gather at 6.*]
János sikerül-PAST INF gyűlik -kor 6
'Jánosnak sikerült 6-kor összegyűlni.'
- b. **The chair_i began* [PRO_i+ *meeting without*
az elnök kezd-PAST találkozik-GER nélkül
a concrete agenda.]
egy konkrét napirend
'Az elnök konkrét napirend nélkül kezdett összeülni.'

(Landau 2004: 834/25)

Azt, hogy egy adott predikátum megengedi-e a részleges kontrollt, több tényező is befolyásolja. Az egyik a mátrix mondat és a beágyazott infinitívuszi szerkezet időbeli eltérésének lehetősége. Ha a beágyazott szerkezet kifejezhet a főmondat idejétől függő, de attól eltérő időt (nem szimultán a mátrix predikátum), lehetséges a részleges kontroll (Landau 1999, 2000, 2004).

- (26) a. **Yesterday, John managed to solve*
tegnap János sikerül-PAST INF megold
the problem tomorrow
a probléma holnap
'Tegnap Jánosnak sikerült megoldani a problémát holnap.'
- b. *Yesterday, John hoped to solve*
tegnap János remél-PAST INF megold
the problem tomorrow.
a probléma holnap
'Tegnap János remélte, hogy megoldja a problémát holnap.'

(Landau 2004, 836/31)

Ez a kritérium azonban nem bizonyul elégséges feltételnek, valamint a szemantikai idő kategóriája is árnyaltabb (részletesebben lásd például Grano 2012; Wurmbrand 2014; Pearson 2013).

Landau (2015)-höz hasonlóan, Pearson (2013) szerint is az időbeli eltérés lehetőségén kívül fontos, hogy a főmondati predikátum attitűd predikátum

legyen.¹⁶ White–Grano (2014) pedig egy kérdőíves kutatás alapján arra a konklúzióra jutott, hogy a kontrollpredikátumok egy skálán helyezkednek el a részleges kontroll iránti toleranciájukat illetően. Továbbá az időbeli eltérés lehetősége és az attitudinális kontextus valóban meghatározóak a részleges kontrollt illetően. Javít még az elfogadhatóságon, ha a főmondati predikátum atelikus (végpont nélküli) és nem átlátszó (átlátszatlan) (lásd a 3.4.1. alfejezet).¹⁷

3.4.1. Részleges kontroll a magyar nyelvben¹⁸

A magyarban is megtaláljuk a részleges kontrollra jellemző referenciaviszonyt.¹⁹

- (27) a. **János találkozott.*
- b. *János találkozni akart.*
- c. **Jánosnak sikerült találkoznia.*

A kontrollszerkezetben szereplő kollektív predikátum grammatikus mondatot eredményez (lásd (27b)-t szemben (27a)-val). Az infinitívuszt vonzó predikátumok azonban a magyarban sem mutatnak azonos viselkedést a részleges kontrollt illetően. A (27c) mondatban szereplő *sikerül* mátrix predikátum például nem engedi meg a részleges kontrollt.

Landau (2015) szerint a logoforikus kontrollpredikátumok azok, amelyek megengedik a részleges kontrollt. A magyarban is többnyire azt látjuk, hogy ezekkel a predikátumokkal elfogadható a szerkezet. Továbbá a fentebb említett tulajdonságok (időbeli eltérés, opacitás, stb.) a magyarban is megjósolják ezeknek a szerkezeteknek az elfogadhatóságát.

A dezideratív (*akar, jobban szeretne*, stb.) és a faktív predikátumok (*utál, szeret*, stb.) logoforikusak a magyarban. A dezideratívok részleges kontroll szempontjából releváns tulajdonságaikat illetően attitudinálisak, nem egyide-

---

¹⁶ Pearson (2013) megkülönböztet kanonikus és nem kanonikus attitúd predikátumokat, amelyek közül az előbbi esetén lehetséges a részleges kontroll. A felmerülő további problémákról lásd még például Hornstein (2003)-at, valamint Boeckx et al. (2010)-et.

¹⁷ Az opacitás elsősorban Pearson (2013)-nál volt fontos tényező a kanonikus és nem kanonikus attitudinális predikátumok elkülönítésénél (lásd még Landau 2013, Sharvit 2003, Grano 2011, Giannakidou 2013).

¹⁸ Az adatokat főként saját nyelvi intuíción, valamint anyanyelvi beszélőkkel való konzultáció alapján ítélem meg. Az adatok megítélése bizonyos anyanyelvi beszélők számára eltérő lehet. A különböző predikátumtípusokkal kapcsolatban korpuszvizsgálatot is végeztem (a *Magyar Nemzeti Szövegtár* alapján), azonban nehéz volt megfelelő számú olyan adatot találni, ami a dolgozatban vizsgált jelenségnek pontosan megfelel.

¹⁹ Azokat a szerkezeteket, amelyek alanya gyűjtőnév, nem vizsgálom a tanulmányban. Megjegyzem azonban, hogy gyűjtőnevekkel is létrehozható a részleges kontrollra jellemző értelmezés. Az angolban lásd például Pearson (2013: 318)-at.

jűek, vagyis megengedik a két tagmondat időbeli eltérését és nem átlátszók (átlátszatlanok), azaz az egzisztenciális DP-k nem hordoznak előfeltevést ezekkel a predikátumokkal. Az ebbe a csoportba tartozó predikátumok megengedik a részleges kontrollt.

(28) *János találkozni/beszélgetni/csókolózni akar.*

A faktív predikátumok attitudinálisak ugyan, de egyidejűek és átlátszóak. Ezekkel a predikátumokkal nem minden esetben grammatikus a részleges kontroll.

(29) *János utál beszélgetni/csókolózni/*találkozni.*

Az *utál*-típusú predikátumok gyakran generikus értelmezést gerjesztenek. Pearson (2013) szerint ezekkel akkor lehetséges a részleges kontroll, ha a beágyazott predikátum progresszív. Ez a magyarban is szerepet játszik: ha az igei komplementum cselekvéspredikátum, elfogadható(bb) lehet a szerkezet.

A predikatív kontrollpredikátumok nem attitudinálisak, nem engedik meg a két tagmondat időbeli eltérését (egyidejűek)²⁰ és átlátszóak.

(30) a. *Udvariatlanság Jánostól *találkozni/*csókolózni/*beszélgetni.*

b. *János elkezdett *találkozni/*csókolózni/??beszélgetni.*

c. *Jánosnak sikerült *találkozni/*csókolózni/*beszélgetni.*

d. *Jánosnak *találkozni/?csókolózni/?beszélgetni kell.*

e. *Jánosnak muszáj/ lehet *találkozni/?csókolózni/?beszélgetni.*

A fentiek és a vizsgálataim alapján az a következtetés vonható le, hogy a részleges kontroll akkor a legelfogadottabb, ha a főmondati predikátum attitudinális, valamint nem szimultán (megengedi az időbeli eltérést), és nem átlátszó. Ha a beágyazott predikátum cselekvéspredikátum, javít a szerkezet megítélésén abban az esetben, ha az adott predikátum nem attitudinális kontextust szelektál vagy szimultán.

Vannak azonban olyan esetek, amikor mégis elfogadható a részleges kontroll, pedig a mátrix predikátum tulajdonságait illetően olyan, hogy ez nem lenne lehetséges.

---

²⁰ Kivételt képeznek a modálisok:

(i) *Múlt kedden Jánosnak szabad volt másnap hazamennie a kórházból.*

(ii) *Múlt kedden már muszáj volt feladni a levelet másnap.*

- (31) a. *Udvartatlanság Katitól beszélgetni* az ünnepség alatt.
 b. *Kati utál* a bevásárlóközpontnál *találkozni*.
 c. *Kellemetlen Katinak* a válásáról *beszélgetni*/más emberek előtt *csókolózni*.²¹

Ha nem azon van a hangsúly, hogy a kontrolláló kivel végzi a cselekvést, hanem a szituáció egy másik aspektusán, elfogadható lehet a szerkezet, azonban ennek a tényezőnek a pontos meghatározása további vizsgálatokat igényel.

De vajon valóban részleges kontrollként kellene elemeznünk ezeket a szerkezeteket? Boeckx et al. (2010) és Hornstein (2003) szerint nemcsak a főmondatbeli, hanem a beágyazott predikátum tulajdonságai is meghatározóak, pontosabban az, hogy a beágyazott predikátum szelektál-e egy komitatív összetevőt (DP_{val/vel}).

- (32) a. *The chair applied together for the*
 az elnök jelentkezik-PAST együtt -ra az
grant with Bill.
 ösztöndíj -vel Bill
 'Az elnök Bill-lel együtt jelentkezett az ösztöndíjra.'
 b. **The chair is mutually supporting with Bill.*
 az elnök van-SG kölcsönösen támogató -vel Bill
 'Az elnök és Bill kölcsönösen támogatják egymást.'
 c. *The committee left/ went out.*
 a bizottság elmegy-PAST/megy-PAST ki
 'A bizottság távozott/kivonult.' (Boeckx et al. 2010: 22/36c)

A (32a) mondatban a komitatív összetevő szelektált, (32b)-ben agrammatikus, míg (32c) esetén opcionális annak megjelenése. Ha a beágyazott predikátum olyan, hogy nem szelektál komitatív összetevőt, nem lép fel a részleges kontrollra jellemző részhalmaz-relációs olvasat.

---

²¹ A cikk névtelen lektora felhívja a figyelmet arra, hogy a beágyazott igék főmondatos szerkezetekben is eltérően viselkednek az implicit komitatívuszi argumentumok engedélyezését illetően:

- (i) *János éppen csókolózott/beszélgetett.*
 (ii) **János éppen találkozott.*
 (iii) (?) *János inkább a parkban találkozna.*

Valóban érdemes lenne a későbbiekben megvizsgálni az implicit komitatívuszi argumentumok engedélyezését, az (ii) alatti mondat agrammatikusságának azonban az az oka, hogy a *találkozni* predikátum jelentése nem fér össze a mondatban szereplő *éppen* jelentésével, amely itt folyamatos és nem pontszerű (*éppen most*) értelmezést kíván.

- (33) *The chair preferred* [PRO to leave/
az elnök jobban szeret-PAST INF elmegy/
go out at 6]
megy ki -kor 6.

‘Az elnök inkább 6-kor távozott/vonult ki.’

(Boeckx et al. 2010: 22/37)

A (33) alatti mondatban a *prefer* (‘jobban szeret’) predikátum engedélyezi a részleges kontrollt, a *leave/go out* (‘távozik/kivonul’) predikátum pedig nem szelektál komitatív összetevőt, így csak kimerítő kontrollként értelmezhetjük a szerkezetet.

Boeckx et al. (2010) szerint ezért a szerkezet tulajdonképpen egy „hagyományos” kötelező kontrollós szerkezet.

- (34) [*The chair*]_i *hoped* [PRO_i to_[+tense] meet pro_k at 3].
az elnök remél-PAST INF találkozik -kor 3

‘A elnök remélte, hogy 3-kor találkoznak.’

(Boeckx et al. 2010:23/38)

A szelektált komitatív összetevő a magyar szerkezetek esetén is kulcsfontosságú a főmondati predikátum fentebb említett tulajdonságai mellett, ugyanis nem minden kollektív predikátum esetén kapunk grammatikus részlegeskontroll-szerkezetet.

- (35) a. **János össze akart gyűlni.*
b. **János körbe akarta venni a fát.*

A *beszélgetni/találkozni*-típusú reciprok predikátumok szelekciós megkötései között szerepel egy komitatív összetevő, amely Komlósy (1992, 1994) és Rákosi (2003)²² tesztjei alapján valódi argumentum. Megfigyelték például, hogy ha a komitatív összetevő kölcsönös névmással van kifejezve, csak argumentum lehet, adjunktum nem.

- (36) a. *Péter és Kati beszélgettek egymással.*
b. **Péter és Kati kocogtak egymással.*

Rákosi (2003) továbbá arra is rámutatott, hogy akkor lehetséges két predikátum koordinációja, ha mindkettő reciprok, vagy ha egyik sem az.

²² A reciprok predikátumokról és komitatív argumentumokról lásd még: Rákosi (2006b, 2008).

- (37) a. *Jánossal vagy beszélgetek vagy verekszek.*
b. *Jánossal vagy kocogok vagy úszok.*
c. *???Jánossal általában vagy beszélgetek vagy futok.*

Az előbbi megállapításokat, valamint a (38) alatti példamondatokat figyelembe véve láthatjuk, hogy a *beszélgetni*- és az *összegyűlni*-típusú predikátumok nem mutatnak egységes viselkedést:

- (38) a. *János és Kati találkoztak egymással.*
b. *János és Kati összefogtak egymással.*
c. **János és Kati összegyűltek egymással.*
d. **János és Kati körbevették egymással a fát.*

A koordinációs teszt is ezt támasztja alá:

- (39) a. *Jánossal általában vagy találkozok vagy telefonon beszélgetek.*
b. **Jánossal általában vagy összegyűlök vagy beszélgetek.*²³

A fenti példák alapján megállapíthatjuk, hogy az *összegyűlni* típusú kollektív predikátumok esetén a komitatív összetevő megjelenése nem szelekció eredménye. Nem grammatikus a részleges kontroll ezekkel a predikátumokkal akkor sem, ha a főmondati predikátum egyébként megengedné azt.

- (40) a. **János körbe akarta venni a fát/ össze akart gyűlni.*
b. **János utálja körbevenni a fát/utál összegyűlni.*
c. **János nem meri körbevenni a fát/nem mer összegyűlni.*²⁴

Részleges kontroll tehát csak akkor lehetséges, ha a beágyazott predikátumnak argumentuma egy komitatív összetevő. Mindebből viszont az következik, hogy a magyarban a részleges kontroll nem más, mint kimerítő kontroll.²⁵ A fentebb bemutatott meghatározó tényezőkön kívül tehát a magyarban kiemelkedő szerepe van a rejtett komitatív összetevőnek.

---

²³ A (39b) mondat az *összegyűlik* predikátummal koordináció nélkül is agrammatikus, mivel az *összegyűlik* predikátum olyan alanyt kíván, amelynek denotációja egy csoport (vagy annak tagjai). Azonban a kétféle típusú predikátum koordinációja így is agrammatikus szerkezetet eredményez.

(i) **Az egyesület általában vagy összegyűlik vagy beszélget.*

²⁴ A cikk bírálója ellenpéldaként említi az alábbi mondatot:

(i) *János nem szeretné/akarja körbevenni a házat.*

Ennek a mondatnak az értelmezése azonban nem azonos a (40) alatti mondatok értelmezésével, ugyanis a fenti mondat csak úgy grammatikus, ha úgy értelmezzük, hogy János nem szeretné/akarja, hogy a ház körbe legyen véve (valamivel), nem pedig úgy, hogy János más emberekkel együtt nem akarja körbevenni a házat.

²⁵ A részleges kontroll komitatív összetevős elemzéséről lásd még Sheehan (2012)-t.

Az eddigieket összegezve megállapítható, hogy a magyar kontrollszerkezetek is, néhány nyelvspecifikus eltéréstől eltekintve, jól illeszkednek a Landau-féle csoportosításba és jól elkülöníthetők aszerint, hogy a főmondati predikátum attitudinális kontextust szelektál-e. A magyar szerkezetek jellemzőit az alábbi táblázat összegzi.

3. táblázat: *A magyar kontrollszerkezetek tulajdonságai*

	Predikatív kontroll	Logoforikus kontroll
1. Személyragozott komplementum	√	*
2. [-emberi] PRO	(√)	*
3. Implicit kontroll	√	√
4. Kontrollváltás (<i>control shift</i>)	*	*
5. Részleges kontroll (<i>partial control</i>)	*	*
6. Megosztott kontroll (<i>split control</i>)	*	*

Felmerül a kérdés azonban, hogy valóban csak egy újfajta csoportosítást nyerrünk, amellyel a főnévi igenevet vonzó predikátumok egységesen osztályozhatók, vagy ez a felosztás más előnyhöz is vezet?

4. Kötelező *de se* olvasat

A hagyományos elméletek a kötelező kontroll rejtett alanyához kötelező *de se* értelmezést rendelnek, azonban Landau (2015) rámutat arra, hogy ez nem minden esetben van így. Kötelező kontroll esetén csak a logoforikus kontroll rejtett alanya kötelezően *de se* értelmezésű, amely egy azonosítási reláción keresztül valósul meg. Predikatív kontroll esetén viszont nem kötelező ez az olvasat. A tanulmányban már láttuk, hogy nem kötelező a [+emberi] rejtett alany ezekben a típusú kontrollszerkezetekben, de ha a PRO a [+emberi] jegyet viseli, akkor sem áll egyes szám első személyű episztemikus relációban a beágyazott eseménnyel.

(41) a. *This key_i will do [PRO_i to open the door.]*
 ez kulcs fog tesz INF nyit az ajtó
 'Ez a kulcs nyitja az ajtót.' (Landau 2015: 22/25a)

b. *Mary_i neglected [PRO_i to send the payment.]*
 Mari elhanyagol-PAST INF küld a fizetség
 'Mari elfelejtette elküldeni a pénzt.' (Landau 2015: 22/26d)

A (41a) alatti példában mivel az alany élettelen, a PRO értelmezése nem lehet *de se*. A (41b) mondatban pedig lehetséges a *de se* értelmezés, de nem kötelező: nem szükséges, hogy Marinak releváns „öntudata” legyen.

A következőkben nézzük, hogy a magyar adatok is alátámasztják-e azt a megállapítást, amely szerint csak a logoforikus kontroll PRO-jának értelmezése kötelezően *de se*. Az alábbi mondatpárok főmondati predikátumai attitudinális kontextust szelektálnak, azonban a finit beágyazott mondat esetén nem kötelező a koreferencia, kontroll esetén viszont igen.

- (42) a. *János_i azt akarja, hogy ő_{ij} nyerjen.*
b. *János_i nyerni_k akar [PRO_{i/*j} t_k].*
- (43) a. *Kellemetlen volt Jánosnak_i, hogy pro_{ij} hazudott.*
b. *Kellemetlen volt Jánosnak_i [PRO_{i/*j} hazudni.]*

Nem attitudinális kontextust szelektáló mátrix predikátumok közül kevésbé lehet finit szerkezetet is létrehozni, de az értékelést kifejező főnévi predikátumok esetén ez lehetséges.

- (44) a. *Illetlenség volt Jánostól_i, hogy pro_{i/*j} hazudott.*
b. *Illetlenség volt Jánostól_i [PRO_{i/*j} hazudni.]*

Már a (44a) alatti finit mondatban is kötelező a koreferencia az *illetlenség* főnévi predikátum szemantikájából kifolyólag.

Látszólag nincs különbség a predikatív és a logoforikus kontroll között. A PRO értelmezése azonban nem teljesen ugyanaz a kétféle szerkezetben: predikatív kontroll esetén nincs úgynevezett első szám egyes személyű „azonosítási” reláció, ami a logoforikus kontrollnál megfigyelhető az attitudinális kontextus miatt. Az azonosítási reláció meglétét, illetve hiányát az alábbi mondatok példázzák.

- (45) *Illetlenség volt Jánostól hazudni, habár ő ezt nem tudta.*
- (46) a. *János nyerni akart, #habár ő ezt nem tudta.*
b. *János sajnált nyerni, #habár ő ezt nem tudta.*
c. *Jánosnak kellemetlen hazudni, #habár ő ezt nem tudta.*
d. *János utált nyerni, #habár ő ezt nem tudta.*

A magyar példák alapján is elmondható, hogy a logoforikus kontroll nem fér össze azzal, hogy az attitűd hordozója nincs tudatában annak, hogy ő az attitűd hordozója és a beágyazott cselekvés elvégzője is. Vagyis a magyar kontrollszerkezetek elemzésekor is figyelembe kell vennünk, hogy egy adott predikátum attitudinális vagy nem attitudinális kontextust szelektál.

Összegzés

A tanulmány a magyar főnévi igenevet vonzó predikátumok egy újszerű csoportosítását mutatta be Landau (2015) alapján. A csoportosítás alapja az volt, hogy az adott predikátum attitudinális kontextust szelektál-e vagy sem. Landau elméletének újszerűsége a csoportosításon kívül az, hogy a kétféle típusú predikátumok tulajdonságai a szerkezetből következnek, a rejtett alany is a deriváció során kapja meg értelmezését, így az adatok szélesebb körben lefedhetővé válnak és egységesen kezelhetők.

A magyar adatokat megvizsgálva azt láthattuk, hogy a bemutatott elméletet a magyarra is érdemes alkalmazni, annak ellenére, hogy a csoportokra megadott jellemzők tekintetében néhány eltérést találunk. Ez azonban nem cáfolja a felosztás fontosságát, az eltéréseknek nyelvspecifikus okai lehetnek, amelyek pontosítást igényelnek. Ebben a megközelítésben a magyar kontroll-szerkezetek is helyet kapnak egy univerzális kontrollelméletben.

Hivatkozások

- Andrási Krisztina 2016. Részleges kontroll a magyar nyelvben. In Kocsis Zsuzsanna – Németh Luca Anna – Takács Edit (szerk.) *Találkozások Félúton: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola-jának 10. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, 37–53.
- Andrási Krisztina (megj. előtt). Részleges kontroll a magyar nyelvben. In *Félúton 10. A tizedik Félúton konferencia (2014) kiadványa*. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Bartos Huba 2006. És mégis mozog? In Kálmán László (szerk.) *KB 120: A titkos kötet*. Tinta, Budapest, 49–67.
- Bianchi, Valentina 2003. On Finiteness as Logophoric Anchoring. In Jacqueline Guéron – Liliane Tasmowski (szerk.) *Temps et Point de Vue / Tense and Point of View*. Université Paris X, Nanterre, 213–246.
- Boeckx, Cedric – Norbert Hornstein – Jairo Nunes 2010. *Control as movement*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bresnan, Joan 1982. Control and complementation. *Linguistic Inquiry* 13. MIT Press, Cambridge, 343–434.
- Chomsky, Noam 1981. *Lectures on Government and Binding*. Foris, Dordrecht.
- Chomsky, Noam 1982. *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*. MIT Press, Cambridge, Mass.

- Chomsky, Noam – Howard Lasnik 1993. Principles and Parameters Theory. In Joachim Jacobs – Arnim von Stechow – Wolfgang Sternefeld – Theo Vennemann (szerk.) *Syntax: An International Handbook of Contemporary Research*. Walter de Gruyter, Berlin, 506–569.
- Dalmi, Gréte 1995. *Hungarian Infinitival Constructions*. MA Thesis, University of Sydney.
- É. Kiss Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In É. Kiss Katalin – Siptár Péter – Kiefer Ferenc. *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest, 17–184.
- É. Kiss Katalin 2001. A főnévi igenév személyragozásának kérdéseiről. In Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és nyelvtörténet köréből*. Osiris, Budapest, 42–58.
- É. Kiss Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge Syntax Guides, Cambridge University Press, Cambridge.
- Giannakidou, Anastasia. 2013. (Non)veridicality, epistemic weakening, and event actualization: Evaluative subjunctive in relative clauses. In Taboada, Maite – Radoslava Trnavac (szerk.) *Nonveridicality and evaluation: Theoretical, computational, and corpus approaches*. Brill, Leiden, 17–49.
- Grano, Thomas 2011. Mental action and event structure in the semantics of *try*. In Ashton, Neal Michael – Anca Chereches – David Lutz (szerk.) *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory (SALT) 21*. Rutgers, New Brunswick, NJ, 426–443.
- Grano, Thomas 2012. *Control and restructuring at the syntax-semantics interface*. PhD Disszertáció, University of Chicago.
- Hornstein, Norbert 2001. *Move! A minimalist theory of construal*. Blackwell, Oxford.
- Hornstein, Norbert 2003. On control. In Hendrick, Randall (szerk.) *Minimalist Syntax*. Blackwell, Oxford, 6–81.
- Kálmán C. György – Kálmán László – Nádasdy Ádám – Prószéky Gábor. 1989. A magyar segédigék rendszere. In Telegdi Zsigmond – Kiefer Ferenc (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 49–103.
- Kenesei István 1993. Infinitival Complements and Related Non-finite clauses in Finnish and Hungarian. In Nigel Vincent – Kersti Borjars (szerk.) *Complement Structures in the Languages of Europe (EUROTYP Working Paper III/4)*, ESF, Strasbourg, 45–65.

- Kenesei István 2000. Van-e segédige a magyarban? Esettanulmány a grammatikai kategória és a vonzat fogalmáról. In Kenesei István (szerk.): *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. Osiris, Budapest, 157–196.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok [Predicates and arguments]. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 299–528.
- Komlósy András 1994. Complements and Adjuncts. In Kiefer Ferenc – É. Kiss Katalin (szerk.) *The Syntactic Structure of Hungarian. Syntax and Semantics 27*. Academic Press, New York, 91–178.
- Landau, Idan 1999. *Elements of Control*. PhD Disszertáció, MIT, Cambridge, Mass.
- Landau, Idan 2000. *Elements of control: Structure and meaning in infinitival constructions*. Kluwer, Dordrecht.
- Landau, Idan 2004. The Scale of Finiteness and the Calculus of Control. In Legate, Julie Anne (szerk.) *Natural Language and Linguistic Theory 22*. Springer, Dordrecht, 811–877.
- Landau, Idan 2013. *Control in generative grammar: A research companion*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Landau, Idan 2015. *A two-tiered theory of control*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Manzini, Maria Rita 1983. On Control and Control Theory. *Linguistic Inquiry 14*. MIT Press, Cambridge, 421–446.
- Martin, Rosemarie Ann 1996. *A minimalist theory of PRO and control*. PhD Disszertáció, University of Connecticut.
- Mohanan, Karuvannur Puthanveetil 1983. Functional and Anaphoric Control. *Linguistic Inquiry 14*. MIT Press, Cambridge, 641–674.
- Pearson, Hazel. 2013. *The sense of self: Topics in the semantics of de se expressions*. PhD Disszertáció, Harvard University.
- Perlmutter, David 1970. The two verbs *begin*. In Roderick Jacobs – Peter Rosenbaum (szerk.) *Readings in English Transformational Grammar*. Blaisdell, Waltham, MA, 107–119.
- Petter, Marga 1998. *Getting PRO under control*. Holland Academic Graphics, The Hague.
- Polinsky, Maria – Eric Potsdam 2002. Backward control. *Linguistic Inquiry 33*. MIT Press, Cambridge, 245–282.
- Rákosi György 2003. Comitative arguments in Hungarian. In Heeren, Willemijn – Dimitra Papangeli – Evangelia Vlachou (szerk.) *Uil-OTS Yearbook*. Utrecht University, Utrecht, 47–57.

- Rákosi György 2006a. *Dative experiencer predicates in Hungarian*. PhD Dissertation, LOT Publications, Utrecht.
- Rákosi György 2006b. Inherens reflexív és reciprok predikátumok a magyarban: osztályozási problémák. In Gárgyán Gabriella – Sinkovics Balázs (szerk.) *LingDok5: Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged, 109–130.
- Rákosi György 2008. The inherently reflexive and the inherently reciprocal predicate in Hungarian: each to their own argument structure. In König, Ekkehard – Volker Gast (szerk.) *Reciprocals and reflexives. Theoretical and typological explorations.: Trends in Linguistics. Studies and Monographs 192*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 411–450.
- Sharvit, Yael 2003. Trying to be progressive: The extensionality of *try*. In *Journal of Semantics* 20. Oxford University Press, Oxford, 403–445.
- Sheehan, Michelle 2012. A new take on partial control: defective thematic intervention. In James N. Chancharu – Xuhui Freddy Hu – Moreno Mitrović (szerk.) *Cambridge Occasional Papers in Linguistics* 6. Oxford University Press, Oxford, 1–47.
- Tóth Ildikó 2000. *Inflected Infinitives in Hungarian*. PhD disszertáció, Tilburg University, Tilburg.
- Tóth Ildikó 2002. Can the Hungarian Infinitive be Possessed? In Kenesei István – Siptár Péter (szerk.) *Approaches to Hungarian* 8. Akadémiai Kiadó, Budapest, 133–160.
- White, Aaron Steven – Grano, Thomas 2014. An experimental investigation of partial control. In Etxeberria, Urtzi – Anamaria Falaus – Aritz Irurtzun – Bryan Leferman (szerk.) *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 18. Semantics Archive, 469–486.
- Williams, Edwin 1980. Predication. *Linguistic Inquiry* 11. MIT Press, Cambridge, 203–238.
- Williams, Edwin 1992. Adjunct Control. In Richard Larson – Sabine Iatridou – Utpal Lahiri – James Higginbotham (szerk.) *Control and Grammar*. Luwer Academic Publishers, Dordrecht, 297–322.
- Wurmbbrand, Susi 1998a. Downsizing infinitives. In Sauerland, Uli – Orin Percus (szerk.) *The interpretive tract: MIT Working Papers in Linguistics* 25. MITWPL, Cambridge, MA, 141–175.
- Wurmbbrand, Susi 1998b. *Infinitives*. PhD dissertation. MIT, Cambridge.
- Wurmbbrand, Susi. 2014. Tense and Aspect in English Infinitives. *Linguistic Inquiry* 45. MIT Press, Cambridge, 403–447.

KITETT ALANYOK AZ UDMURT NEM VÉGES MELLÉKMONDATOKBAN

Georgieva, Ekaterina

Bevezetés

Jelen dolgozatban az udmurt nem véges mellékmondatokat vizsgálom, pontosabban a nem véges mellékmondatoknak azzal a csoportjával foglalkozom, amelynek lehet kitett alanya. Először bemutatom az udmurt nem véges mellékmondatok legfőbb szintaktikai tulajdonságait (1. fejezet). Különös figyelmet szentelek a mellékmondati alany kifejezési módjainak és a kitett alanyok viselkedésének. A kitett alanyok részletesebb elemzése a 2. fejezetben található meg. Ezután két szintaktikai jelenséggel hozom párhuzamba az udmurt nem véges mellékmondatokat (3. fejezet). A 4. fejezetben egy lehetséges elemzést mutatok be.

A dolgozatban felhasznált példák többsége 2013-ban és 2014-ben végzett terepmunkámból származik. Terepmunkáim alatt összesen 30 adatközlővel dolgoztam (19 nő, 11 férfi). Adatközlőim különböző korosztályokba tartoznak (20-35, 45-60 évesek) és különböző nyelvjárásokat beszélnek: déli (Al-nash és Grakh járás), északi (Balezino járás), közép- (Igra, Jakshur-Bodja és Sharkan járás) és peremnyelvjárásokat (tatársztáni udmurt, Kukmor járás). A dolgozatban használt példák kisebb része két fő adatközlőtől származik (balezinoi és tatársztáni udmurt). Amennyiben nincs jelölve a nyelv és a forrás, ez azt jelenti, hogy a példa saját gyűjtésből származik.¹

1. Az udmurt nem véges mellékmondatok

Az udmurt nyelvben mind véges, mind nem véges mellékmondatok használatosak. A nem véges mellékmondatoknak több típusa van. A hagyományos leíró nyelvtanok a nem véges igealakokat három csoportba sorolják: melléknévi, határozói és főnévi igeveket (más szóval participiumokat, konverbiuumokat és infinitívuszi alakokat) különböztetnek meg (például Perevoščikov 1962, Bartens 2000, Winkler 2001). Hagyományosan a deverbális főveket nem sorolják a nem véges igealakok közé, hanem a derivációs szuffixumokról szóló fejezetben tárgyalják (Perevoščikov 1962: 117–118).

¹ Köszönettel tartozom minden adatközlőmnek. A dolgozat elkészítéséhez lényegesen hozzájárultak a LingDok 18. konferencia résztvevői, különösen Kenesei István és Rákosi György, ezúton szeretném kifejezni köszönetemet nekik, valamint a dolgozat névtelen bírálójának is. Természetesen minden esetleges hiba e cikk szerzőjét terheli.

A nem véges mellékmondatok több tekintetben különböznek véges párjaiktól. Egyrészt az udmurt nem véges mellékmondatok szigorúan SOV szórendűek, másrészt a véges mondatokra jellemző inflexiós toldalékok nem jelenhetnek meg nem véges mondatokban. A véges mellék- és főmondatokban egyeztetés használatos, a nem véges predikátumoknak pedig csak egy része tud egyeztetőmorfémákat felvenni. Megjegyzendő még, hogy a nem véges predikátumokon előforduló egyeztetés általában névmási jellegű (szemben a véges predikátumok egyeztetésével, amely grammatikai egyeztetés). A nem véges mellékmondatok a tagadás tekintetében is eltérnek a végesektől. Az udmurt véges mondatokban a finn nyelvhez hasonlóan a tagadás tagadó segédigével fejeződik ki, amely az egyeztetést és a igeidő-jelölést hordozza. Az udmurt nem véges mondatokban ez a tagadó segédige nem használatos. A nem véges mondatokban a tagadás vagy egyáltalán nem fejeződik ki vagy csak szintetikusán fejeződik ki (bizonyos nem véges predikátumok önmagukban tagadó jelentésűek). Ezenkívül a nem véges mellékmondatok csak relatív igeidőt fejeznek ki, az időbeli értelmezésük a főmondattól függ.

1.1. Az udmurt nem véges mellékmondat alanya

Az udmurt nem véges mellékmondatokat aszerint lehet osztályozni, hogy hogyan fejezhető ki az alanyuk. Háromféle lehetőség van: lehet rejtett alanyuk, kitett alanyuk vagy pedig alanyi egyeztetésük. Megjegyzendő, hogy a kitett alanyuk nominatívuszban áll (a magyar *-ván/-vén* határozói igenévhez hasonlóan). Ez azt jelenti, hogy a nem véges fej olyan pozícióban van, hogy képes esetet adni alanyának.² Nominatívuszi esetadás szempontjából a nem véges mellékmondatok a végesekhez hasonlóan. Az udmurtban a *-sa*, *-tek*, *-ku* és *-tož* konverbiумok, valamint az *-(e)m*, *-mte* deverbális főnevek képesek nominatívuszi esetet adni az alanyuknak.³ Ezek közül a *-ku*, *-tož*, *-(e)m*, *-mte* nem végeseken megjelenhet alanyi egyeztetés vagy lehet rejtett alanyuk egyeztetés nélkül: a *-sa* és *-tek* fejű nem véges predikátumok nem vehetnek fél egyeztetést, csak rejtett alanyuk lehet. Az alábbiakban a *-sa* nem véges mellékmondatokat szemléltetem, az (1) példában rejtett alany szerepel (ec-vel

---

² Feltételezésem szerint a nem véges mellékmondatok T projekciók, a tagadás hiánya viszont azt mutatja, hogy ez a T projekció nem bővíthet további funkcionális projekciókkal, például NegP-vel, a szigorú SOV szórend pedig arra utal, hogy a nem véges mondatok nem rendelkeznek TopP, FocP projekciókkal (az udmurtban a szórendi variációk feltehetőleg a információs szerkezettel függnék össze, erről bővebben lásd Táncoz 2010-t).

³ A *-sa* fejű mellékmondatok leggyakrabban időhatározói jelentésűek (amelyek lehetnek elő- vagy utóidejűek a mátrixmondathoz képest), valamint okhatározói jelentésűek is lehetnek; a *-tek* konverbiум a *-sa* tagadó párja; a *-ku* konverbiум 'amikor'-mellékmondatokat jelöl; *-tož* konverbiум pedig 'amíg'- vagy 'ahelyett, hogy'-mondatokat fejez ki.

jelölve, *empty category*), a (2) példában pedig kitett. A rejtett és a kitett névmás között a különbség a főmondati alannyal való koreferencialehetőségekben ragadható meg – csak a rejtett névmás lehet koreferens a főmondati alannyal, a kitett névmás pedig kötelezően eltérő referenciájú.

- (1) [*ec Gurte berty-sa*] **Koľa** Liza-ly kniga-ze   *šot-i-z.*
 hazaér-NF   Kolja   Liza-DAT könyv-3SG.ACC   ad-PST-3SG
 ‘(Ö_{vij}) hazaérvén, Kolja_j odaadta a könyvét Lizának.’
- (2) [*So gurte berty-sa*] **Koľa** Liza-ly   kniga-ze   *šot-i-z.*
 ő hazaér-NF   Kolja Liza-DAT   könyv-3SG.ACC   ad-PST-3SG
 ‘Ő_{vj} hazaérvén, Kolja_j odaadta a könyvét Lizának.’

A *-ku*, *-tož*, *-(e)m*, *-mte* nem véges mellékmondatok alanya kifejeződhet egyeztetéssel is. A két deverbális főnév, az *-(e)m* és a *-mte* azokat a egyeztetőmorfémákat veszi fel, mint a közönséges főnevek (tehát poszesszívuszokat), a két konverbium (a *-ku* és a *-tož*) egyeztetése viszont különbözik mind a véges igeragoktól, mind a poszesszívuszoktól. A két ragkészlét főleg egyes szám első személyben tér el, ahol a konverbiumokon használt egyeztetés *-m*, az (elidegeníthető birtokra utaló) poszesszívusz pedig *-(j)e*. Egyes szám második és harmadik személyben a két ragkészlét annyiban különbözik, hogy a konverbiumokon használatos egyeztetés csak mássalhangzóból áll (*-d*, *-z*), a poszesszívuszoknál magánhangzó is van (*-(j)ed*, *-(j)ez*). Többes számban a két ragkészlét teljesen azonos.

Edygarova (2010: 87) amellett érvel, hogy a *-ku* és a *-tož* konverbium egyeztetése névmási jellegű: ha az egyeztetés jelölve van a nem véges mellékmondatban, akkor nem jelenhet meg kitett alany (lásd a (3)-as példát). Saját terepmunkám eredményei azonban azt mutatják, hogy ez mégsem igaz minden udmurt nyelvjáráásra, a mai udmurt nyelvre pedig az az erős tendencia jellemző, hogy ez a névmási eredetű egyeztetés grammatikai egyeztetéssé válik (az egyeztetőmorféma megléte tehát nem zárja ki a kitett alany megjelenését). Jelen dolgozatban viszont főleg olyan mondatokat mutatok be, amelyekben az egyeztetést mutató nem véges mondatokban nincs kitett alany (mivel azok minden adatközlő számára jólformáltak). Ugyanakkor megfigyeléseim szerint az egyeztetés névmási vagy grammatikai voltától függetlenül minden udmurt nyelvjáráásra igaz, hogy a nem véges mellékmondat kitett alanya nem lehet koreferens a főmondati alannyal.

- (3) [*ec Ušy-ku-z*] *Koľa* *kuara-ze=no* *ęz* *potty.*
 elesik-NF-3SG Kolja hang-3SG.ACC=is NEG.PST.3 kibocsát[SG]
 'Amikor (ő_{ij}) elesett, Kolja_j meg sem mukkant.'
- (4) [*So ušy-ku*] *Koľa* *kuara-ze=no* *ęz* *potty.*
 ő elesik-NF Kolja hang-3SG.ACC=is NEG.PST.3 kibocsát[SG]
 'Amikor ő_{i*ij} elesett, Kolja_j meg sem mukkant.'

A deverbális főnevek mind határozói, mind argumentumpozícióban előfordulhatnak. Határozói pozícióban (vagyis amikor a nem véges mellékmondat egy szemantikai esetragnak vagy névutónak a komplementuma) kétféle mintázat lehetséges. Az első szerint az egyeztetés nincs jelölve, ilyenkor az alany nominatívuszban áll (5). A második mintázat szerint pedig az egyeztetés jelölve van, az alany pedig genitívuszi esetragot kap (6).

- (5) [*Koľa gurte bert-em*] *bere so kniga* *lyddzy-ny* *kutsk-i-z.*
 Kolja hazaér-NF után ő könyv[ACC] olvas-NF kezd-PST-3SG
 'Miután Kolja_i hazajött, ő_{*ij} könyvet kezdett olvasni.'
- (6) [*Koľa-len gurte bert-em-ez*] *bere so kniga* *lyddzy-ny kutsk-i-z.*
 Kolja-GEN hazaér-NF-3SG után ő könyv[ACC] olvas-NF kezd-PST-3SG
 'Miután Kolja_i hazajött, ő_{*ij} könyvet kezdett olvasni.'

A két mintázat közötti választás nincs kellőképpen tisztázva. A (6)-os szerkezet tulajdonképpen úgy néz ki mint, egy birtokos szerkezet (az udmurt birtokos szerkezetben a birtokos genitívuszban áll, a birtokon pedig poszesszívusz jelenik meg). A (5)-ös példa problematikusabb. A permi nyelvek esetén úgynevezett jelöletlen birtokos szerkezetet szokás feltételezni, így az (5)-ös példát is jelöletlen birtokos szerkezetnek tartják (például Edygarova 2010: 188). Fejes (2005: 153–156) azonban érveket hoz fel a jelöletlen birtokos szerkezet fogalma ellen. Ebben a dolgozatban elfogadom Fejes (2005) érveit, ezért nem tartom birtokos szerkezetnek az (5)-ös példát. Hangsúlyozandó, hogy az (5)-ös mondat nem hasonlít a véges mondatokhoz sem (hiszen az udmurt véges mondatokban kötelező az egyeztetés jelölése).

1.2. A kitett alanyok

Van egy feltűnő hasonlóság azok között a mondatok között, amelyekben kitett alany van ((2), (4), (5) és (6) példák): ezekben a nem véges mellékmondatokban kitett alany nem lehet koreferens a főmondat alanyával. A jelenség nem tűnhet meglepőnek az angol gerundiumok viselkedésének az ismeretében. A (7b) angol példában a *him* névmás nem lehet koreferens a főmondati

alannyal. megjegyzendő azonban, hogy a (7b) példa ECM-et (*Exceptional Case Marking*) mutat, az udmurt példák pedig nem.

Angol (San Martin–Hornstein 2001: 377 (27a,b))⁴

- (7) a. *He would much prefer [ec going to a movie]*
'Ő szeretne moziba menni.'
b. *He would much prefer [him going to a movie]*
'Ő_i azt szeretné, hogy ő_{*ij} menjen el moziba.'

Az angol gerundiumokra többféle elemzés született, amelyet még két további szintaktikai jelenségre alkalmaztak, az obviációra és a *Switch Reference*-re. Erre a 3. és 4. fejezetben térek rá. Érdekes azonban, hogy az ilyen elemzéseket nem terjesztették ki a finnugor és a törökségi nyelvek nem véges mellékmondataira vonatkozóan. Valószínűnek tartom, hogy ezen nyelvcsaládokban a nem véges mondatok kített alanya nem lehet koreferens a főmondati alannyal (ez alól kivétel a magyar, lásd a (37)-es példát). Nikolaeva (1999: 48) például a következőt jegyzi meg az északi hanti nem véges mellékmondatokról: "In same-subject sentences the pronoun is typically omitted under coreference with the matrix clause subject [...]".⁵ Bár ebből nem következik egyértelműen az, hogy a kített alanyok soha nem lehetnek koreferensek a főmondat alanyával, az általa bemutatott példák igazolni látszanak ezt.⁶ Ugyanígy viselkednek a manysi, a komi-zürjén és a mari nem véges mellékmondatok kített alanyai (Bíró 2011, Serdobolskaya 2008 és Bartens 2000).⁷ Hasonló állításokat tettek a török nyelvre is (Erguvanli-Taylan 1986). Valószínűleg egy általánosabb jelenségről van tehát szó, de ebben a dolgozatban az udmurt adatok bemutatására és elemzésére szorítkozom.

Az udmurt leíró tanulmányok alig ejtettek szót erről a kérdésről (egyedül Bartens (2000: 252) tesz utalást a kített alanyok viselkedéséről). A 2. fejezetben az udmurt nem véges mondatok elemzését fogom bemutatni. Amellett fogok érvelni, hogy a kített alanyok nem lehetnek koreferensek a főmondati alannyal, nem harmadik személyben pedig rosszulformálttá válik a mondat, ha kített alany van a nem véges mellékmondatban (és vele azonos phi-jegyű alany van a főmondatban, lásd (8) példa). A koreferencia érdekében egy rejtett névmásnak kell jelen lennie a nem véges mellékmondatban, továbbá – az

⁴ A nem udmurt példák az eredeti átirásban szerepelnek, csak helyenként változtattam a glosszázason és magyarra fordítottam.

⁵ "Megegyező alanyú mondatok esetén a névmás általában nincs kitéve, mivel koreferens a főmondati alannyal." (saját fordítás)

⁶ A releváns északi hanti példák: (132a,b), (133b), (134), (136)–(138) (Nikolaeva 1999: 46–49).

⁷ A releváns manysi példák: (17), (19), (21) (57), (60), (62), (64), (66), (68) (Bíró 2011).

adatközlőim megítélése szerint – az egyeztetésnek jelölve kell lennie a nem véges mellékmondatban (9).

(8) **[Mon úšy-ku] mon kuara-me=no eĵ potty.*
 én elesik-NF én hang-1SG.ACC=is NEG.PST.1 kibocsát[SG]
 Szándékolt: 'Amikor elestem, meg sem mukkantam.'

(9) *[ec Ušy-ku-*(m)] mon kuara-me=no eĵ potty.*
 elesik-NF-1SG én hang-1SG.ACC=is NEG.PST.1 kibocsát[SG]
 'Amikor elestem, meg sem mukkantam.'

Érdekes, hogy az udmurt véges mellékmondatokban a kitett alany lehet koreferens a főmondat alanyával (10). A (10) példa a független alárendelést szemlélteti, de megállapításaim a kategoriális alárendelő mondatokra is érvényesek. Úgy tűnik tehát, hogy kifejezetten a nem véges mellékmondatokra jellemző sajátosság az, hogy a mellék- és a főmondat kitett alanya között nem valósulhat meg koreferencia.

(10) *Koĵa korka pukt-i-z maly ke šuono so kyšnojašk-i-z.*
 Kolja ház[ACC] épít-PST-3SG mert ő házasadik-PST-3SG
 'Kolja, házat épített, mert ő_{ij} összeházasodott.'⁸

A deverbális főnevekről elmondható továbbá, hogy a kitett alanyuk soha sem koreferens a főmondat alanyával, függetlenül attól, hogy nominatívuszban vagy genitívuszban áll-e (lásd a fent említett két mintázatot, az (5)-ös és (6)-os mondatokban). Ebben a dolgozatban csak a határozói pozícióban használt deverbális főnévvel alkotott mellékmondatokat vizsgálom, az argumentumpozícióban használtakat nem.⁹

2. A kitett alanyok részletes elemzése

Az alábbiakban részletesen bemutatom az udmurt nem véges mellékmondatok kitett alanyának a viselkedését. A következő szempontokat veszem figyelembe: milyen összetevőkkel lehet/nem lehet koreferens a nem véges mondat kitett alanya? Emellett azt is vizsgálom, hogy a fő- és a mellékmondat sorrendje szerepet játszik-e a koreferencia szempontjából. További szempont, hogy szerepet játszik-e az, hogy melyik mondat tartalmazza a névmást és melyik a referenciális DP-t.

⁸ Az udmurtban a kötőszók új keletűek, a *maly ke šuono* szó szerinti jelentése 'ha azt kell mondani, hogy miért' = 'mert'.

⁹ Argumentumpozícióban csak a reflexív névmás esetén lehet koreferencia a főmondat alanyával (a kitett és a rejtett névmás esetén ez nem lehetséges). Ez azzal magyarázható, hogy az argumentumpozícióban lévő mondatokra az A-kötéselv vonatkozik.

Először is tisztázandó, hogy a nem véges mellékmondat kitett alanya nem csak a főmondat alanyától kötelezően eltérő referenciájú-e. (11) alatt megismételjük a (2)-es példát, és azt is láthatjuk, hogy a fő mondat részeshatározójával sem lehet koreferens a nem véges mondat alanya.

- (11) [*So gurte berty-sa*] *Koła* ***Liza-ly*** *kniga-ze* *śot-i-z.*
 ő hazaér-NF Kolja Liza-DAT könyv-3SG.ACC ad-PST-3SG
 'Ő_{i/uj}/_{uk} hazaérvén, Kolja_j odaadta a könyvét Lizának.'

A nem véges mondat kitett alanya a fő mondat tárgyától is kötelezően eltérő referenciájú (12), illetve ha a főmondatban birtokos szerkezet van, annak a specifikálójában található birtokossal sem lehet koreferens a mellékmondat alanya (13).

- (12) [*So škola-je myny-ku*] *Koła* ***Liza-jez*** *pumita-z.*
 ő iskola-ILL megy-NF Kolja Liza-ACC találkozik-PST.3SG
 'Amikor ő_{v/uj}/_{uk} iskolába ment, Kolja_j találkozott Lizával.'

- (13) [*So kniga lyddžy-ku*] ***Liza-len*** *telefon-ez* *žingyrt-i-z.*
 ő könyv[ACC] olvas-NF Liza-GEN telefon-3SG csörög-PST-3SG
 'Amikor ő_{v/uj} könyvet olvasott, Lizának_j csörgött a telefonja.'

Ennek alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy a főmondat egyik őszetevőjével sem lehet koreferens a nem véges mellékmondat kitett alanya. Az eddig bemutatott példákban a mellékmondat tartalmazta a névmást (*so* 'ő'), a főmondat pedig a referenciális DP-t. Kérdés azonban, hogy a névmás – referenciális DP sorrendje megváltoztatásával lehetséges-e a koreferencia. Az alábbi (14)-es példában a nem véges mellékmondat tartalmazza a referenciális DP-t, az azt követő főmondat pedig a névmást. A referenciális DP és a névmás sorrendjének megváltoztatásával a koreferencia lehetségessé válik (hasonlóképpen lehet kijavítani a (12)-es és (13)-as példamondatot is).

- (14) [*Liza gurte berty-sa*] *Koła* ***so-ly*** *kniga-ze* *śot-i-z.*
 Liza hazaér-NF Kolja ő-DAT könyv-3SG.ACC ad-PST-3SG
 'Liza_i hazaérvén, Kolja odaadta neki_{ij} a könyvét.'

Az alábbiakban megfordítjuk a mellék- és a főmondat sorrendjét. Megjegyzendő azonban, hogy ez a sorrend nem annyira semleges, mivel az udmurtban a mellékmondat általában megelőzi a főmondatot, és az adatközlőim szerint ezek a mondatok nehezebben értelmezhetőek. Amikor a névmás megelőzi a referenciális DP-t, a koreferencia nem lehetséges (15), ha viszont a referenciális DP megelőzi a névmást, akkor lehetséges (16). A fő szempont tehát valószínűleg a referenciális DP és a névmás sorrendje, nem pedig az, hogy melyik mondat tartalmazza a névmást és melyik a referenciális DP-t.

- (15) *Kolja so-ly kniga-ze šot-i-z [Liza gurte berty-sa]*
 Kolja ő-DAT könyv-3SG.ACC ad-PST-3SG Liza hazaér-NF
 'Kolja odaadta neki_{i,???} a könyvét Liza_j hazaérvén.'
- (16) *Kolja Liza-ly kniga-ze šot-i-z [so gurte berty-sa]*
 Kolja Liza-DAT könyv-3SG.ACC ad-PST-3SG ő hazaér-NF
 'Kolja odaadta Lizának_i a könyvét ő_{i,j} hazaérvén.'

A mellék- és a főmondat alanya közötti koreferencia azonban akkor sem valósulhat meg, ha a referenciális DP megelőzi a névmást (17-ben mellékmondat–főmondat a sorrend, (18)-ban ennek a fordítottja).

- (17) *[Kol'a gurte bert-em] bere so kniga lyddžy-ny kutsk-i-z.*
 Kolja hazaér-NF után ő könyv[ACC] olvas-NF kezd-PST-3SG
 'Miután Kolja_i hazajött, ő_{i,j} könyvet kezdett olvasni.'
- (18) *Kol'a kniga lyddžy-ny kutsk-i-z [so gurte bert-em] bere.*
 Kolja könyv[acc] olvas-NF kezd-PST-3SG ő hazaér-NF után
 'Kolja_i könyvet kezdett olvasni, miután ő_{i,j} hazajött.'

A mellékmondat kitett alanya tehát soha nem lehet koreferens a főmondat alanyával, szemben a többi mondatrésszel, vö. (14), amelyben bizonyos feltételek teljesülése esetén megvalósulhat a koreferencia. Ezért azt gondolom, hogy tulajdonképpen két különböző jelenséggel van dolgunk, és két különböző mechanizmus szabályozza a koreferencia meglétét vagy hiányát.

Amikor azonban a főmondatban reflexív névmás szerepel, akkor megvalósulhat az alanyok közötti koreferencia. Megfigyeléseim szerint az udmurtban a reflexív névmások gyakran fókuszáltak, a (19)-es mondatnak kontrasztív értelmezése van (*Kolja* mosogatott el, nem pedig valaki más). Rákosi György (szóbeli közlés) felhívta a figyelmem arra, hogy a fókusz megléte felülírhatja a koreferenciaviszonyokat. A (20)-as mondatban viszont a *so* 'ő' névmás fókuszálva van (feltételezem, hogy az *ik* partikula fókuszál), a koreferencia mégsem lehetséges. Nem teljesen egyértelmű tehát, hogy a fókusz befolyásolja-e a kitett alanyok értelmezését nem véges mondatokban.

- (19) *[Kol'a gurte bert-em] bere ačiz mišk-i-z posuda-jez.*
 Kolja hazaér-NF után ő.REFL mos-PST-3SG edény-ACC
 'Miután Kolja_i hazajött, maga_{i,??} mosogatott el.'
- (20) *[Kol'a gurte bert-em] bere so=ik mišk-i-z posuda-jez.*
 Kolja hazaér-NF után ő=FOC mos-PST-3SG edény-ACC
 'Miután Kolja_i hazajött, ő_{i,j} mosogatott el.'

Vizsgálandó továbbá, hogy a tematikus szerepek befolyásolják-e az alanyok közötti koreferenciát. A (21)-es példában a nem véges mellékmondat alanya,

Liza, experiens tematikus szerepű, de ez sem lehet koreferens a főmondat alanyával.

- (21) [*Liza Kol'a-leš mežmy-sa*] *so psiholog dory vetly-ny*
 Liza Kolja-ABL hiányol-NF ő pszichológus PSP.ILL jár-NF
kutsk-i-z.
 kezd-PST-3SG
 'Liza_i Kolyát hiányolván, ő_{nyj} pszichológushoz kezdett járni.'

Érdemes megvizsgálni, hogy az eltérő koreferenciának valóban a mellékmondat kített alanya és a főmondat alanya között, vagy inkább a mellékmondat kített alanya és a főmondat legfelső argumentuma között kell fennállnia. Ha a főmondatban olyan predikátum szerepel, amelynek datívuszi alanya van (például deontikus modalitást kifejező predikátum), akkor azt látjuk, hogy azzal sem lehet koreferens a nem finit mondat alanya (22). Ha a referenciális DP megelőzi a névmást (23), akkor a mondat kevésbé elfogadható: az adatközlőim a (24)-es mondattal javították ki, amelyben rejtett névmás van alanyi egyeztetéssel.

- (22) [*So škola-yn dyšetsky-ku*] ***Kol'a-ly*** *tros gurte už-jos*
 ő iskola-INESS tanul-NF Kolja-DAT sok házi feladat-PL[ACC]
lešty-ny kule val.
 csinál-NF kell AUX.PST
 'Amikor ő_{nyj} iskolába járt, Kolyának_j sok házit kellett csinálnia.'

- (23) [***Kol'a*** *škola-yn dyšetsky-ku*] ***so-ly*** *tros gurte*
 Kolja iskola-INESS tanul-NF ő-DAT sok házi
už-jos lešty-ny kule val.
 feladat-PL[ACC] csinál-NF kell AUX.PST
 'Amikor Kolja_i iskolába járt, neki_{nyj} sok házit kellett csinálnia.'

- (24) [***ec*** *škola-yn dyšetsky-ku-z*] ***Kol'a-ly*** *tros gurte už-jos*
 iskola-INESS tanul-NF-3SG Kolja-DAT sok házi feladat-PL[ACC]
lešty-ny kule val.
 csinál-NF kell AUX.PST
 'Amikor (ő_{nyj}) iskolába járt, Kolyának_j sok házit kellett csinálnia.'

Úgy tűnik tehát, hogy a datívuszi alanyok sem lehetnek koreferensek a nem finit mondat alanyával. Ezt az is bizonyítja, hogy nem harmadik személyben a mondat alig elfogadható (vö. (8), amelyet agrammatikusnak találtak az adatközlőim):

- (25)?? [***Mon*** *škola-yn dyšetsky-ku*] ***mynym*** *tros gurte už-jos*
 én iskola-INESS tanul-NF én.DAT sok házi feladat-PL[ACC]

<i>lešty-ny</i>	<i>kule</i>	<i>val.</i>
csinál-NF	kell	AUX.PST

‘Amikor én iskolába jártam, sok házit kellett csinálnom.’

Még egy mondatípus említendő meg ezzel összefüggésben. Az udmurtban nincs ‘akar’ jelentésű segédige, ehelyett az *-(em)* deverbális főnév használatos és egy segédige, *pote*. Ebben a szerkezetben a deverbális főnév egyeztetést vesz fel, az alanya pedig genitívuszban van. Ennek a szerkezetnek az alanyával sem lehet koreferens a nem véges mondat alanya (26). A koreferencia akkor sem valósul meg, ha a referenciális DP megelőzi a névmást (27).

(26) [*So kino učky-ku* ***Kol'a-len*** *pop-korn*
 ő film[ACC] néz-NF Kolja-GEN patogatott kukorica[ACC]
ši-jem-ez pote val.
 eszik-NF-3SG AUX.3SG AUX.PST
 ‘Amikor ő_i filmet nézett, Kolja; patogatott kukoricát akart enni.’

(27) [***Kol'a*** *kino učky-ku so-len pop-korn*
 Kolja film[ACC] néz-NF ő-GEN patogatott kukorica[ACC]
ši-jem-ez pote val.
 eszik-NF-3SG AUX.3SG AUX.PST
 ‘Amikor Kolja; filmet nézett, ő_i patogatott kukoricát akart enni.’

Összességében elmondható, hogy az udmurt nem véges mellékmondatokban a kötelezően eltérő referencia a főmondat legfelső argumentumát érinti, az alany tematikus szerepe nem befolyásolja és valószínűleg a fókusz sem. Ha viszont a főmondat alanya reflexív névmás, akkor az lehet koreferens a mellékmondat alanyával.

3. *Obviation* és *Switch Reference*

Ebben a fejezetben két szintaktikai jelenséggel hozom párhuzamba az udmurt nem véges mellékmondatok kitett alanyának a viselkedését. Az egyik az újlatin és a szláv nyelvekre jellemző obviáció (*Obviation*)¹⁰, a másik pedig a *Switch Reference*. Alább röviden bemutatom ezt a két jelenséget. Bár egyik jelenséggel sem egyezik meg teljesen az udmurt nem véges mellékmondatok szintaktikai viselkedése, több hasonlóság is mutatkozik közöttük. Az obviáció és a *Switch Reference* olyan szintaktikai mechanizmusok, amelyek azt jelzik, hogy azonos-e a fő- és a mellékmondat alanya. Mindkét jelenség esetében van egy szintaktikai szerkezet, amely azonos alanyok esetén használatos (az obviációt mutató nyelvekben ez az infinitívuszi szerkezet, a *Switch*

¹⁰ Itt nem tárgyalom az algonkin nyelvcsaládra jellemző obviációt (Déchaine–Wiltschko 2002).

Reference-t mutató nyelvekben ezek a *Same-Subject* mellékmondatok). Ezenkívül van egy másik szerkezet, amely eltérő alanyok esetén használatos (obviáció esetén ezek a kötőmódú mellékmondatok, *Switch Reference* esetén pedig a *Different-Subject* mellékmondatok). Amellett érvelek, hogy az udmurtban (és feltehetőleg a többi finnugor és törökségi nyelvben) is van egy hasonló mechanizmus, mégpedig az, hogy az alanyok azonosságát a rejtett névmások jelzik, a kitett alanyok pedig mindig eltérő referenciájúak a főmondati alanytól. Az obviációról és a *Switch Reference*-ről többféle elméleti elemzés is született, amelyek támpontot nyújthatnak az udmurt nem véges mellékmondatok szintaktikai leírásához; erről bővebben a 4. fejezetben esik szó.

3.1. Obviáció

Az újlatin és a szláv nyelvek kapcsán megfigyelték, hogy a kötőmódú mellékmondat alanya nem lehet koreferens a főmondatéval, ez az úgynevezett obviáció. Alább szemléltetem egy-egy példával a spanyol és az orosz obviációt.

Spanyol (Drummond 2011: (5b))

- (28) *Maria has decidido que pro vaya a la playa.*
Mária AUX eldöntö hogy megy-SUBJ PREP a strand
'Mária_i eldöntötte, hogy (ő_{*ij}) menjen el a strandra.'

Orosz (Avrutin–Babyonyshev 1997: 230 (2))

- (29) *Volodja xočet čtoby on poceloval Nadjju.*
Vologya akar.PRS.3SG hogy.SUBJ ő.M csókol.PST.M Nágya.ACC
'Vologya_i azt akarja, hogy ő_{*ij} csókolja meg Nágját.'

Megjegyzendő, hogy a spanyolban és az oroszban az obviáció nem az alany kitett vagy rejtett voltával függ össze (mint látjuk, az (28)-as spanyol példában a rejtett névmás is obviál, az orosz pedig nem pro-drop nyelv, tehát mindeképp ki kell tenni a névmást).

Az orosz obviáció kapcsán megállapították, hogy az obviáció csak a mellékmondat alanyát érinti, tehát például a főmondat alanya nem obviál a mellékmondat tárgyával (30), illetve a főmondat tárgya koreferens lehet a mellékmondat alanyával (31). Emellett megállapítható, hogy datívuszi esetű experiensek nem obviálnak (32).¹¹

¹¹ Drummond (2011) viszont amellett érvel, hogy a spanyol obviáció a legfelső argumentumokat érinti, amelyek lehetnek datívuszi experiensek is.

Orosz (Avrutin–Babyonyshev 1997: (6), (9a), (13))

- (30) *Volodja xočet čtoby Nadja pocelovala ego.*
 Vologya akar.PRS.3SG hogy.SUBJ Nágya csókol.PST.F ő.ACC.M
 'Vologya_i azt akarja, hogy Nágya csókolja meg őt_{ij}.'
- (31) *Volodja ugovoril Nadju čtoby ona poehala*
 Vologya rábeszél.PST.M Nágya.ACC hogy.SUBJ ő.F elutazik.PST.F
 v Evropu.
 PREP Európa
 'Vologya_i rábeszélte Nágya_{tj}, hogy ő_{ij} utazzon el Európába.'
- (32) *Volodja xočet čtoby emu bylo veselo.*
 Vologya akar.PRS.3SG hogy.SUBJ ő.DAT.M létige-PST.N vidám.N
 'Vologya_i azt akarja, hogy ő_{ij} jól szórakozzon.'

Egy fontos különbség figyelhető meg a obviáció és az udmurt nem véges mellékmondatok között, mégpedig az, hogy a kötőmódú mellékmondatok komplementumok, az itt tárgyalt udmurt nem véges mellékmondatok pedig határozói pozícióban fordulnak elő. Viszont annyiban hasonlóak, hogy mindkét esetben kötelezően eltérő referenciájúak a mellék- és a főmondat alanyai.

3.2. Switch Reference

A világ nyelveiben megfigyelhető még egy gyakori szintaktikai jelenség, az úgynevezett *Switch Reference*, amely szerint jelölni kell azt, hogy az (alárendelői) mellékmondat alanya azonos-e a fő mondatéval (Stirling 1993, Watanabe 2000, Georgi 2012). Amennyiben a két alany megegyezik, *Same-Subject* (SS) jelölés, ha viszont eltér, akkor viszont *Different-Subject* (DS) jelölés jelenik meg a mellékmondati predikátumon.

Mojave (Yuman) (Munro 1980: 145, (4), idézi Stirling 1993: 3 (1a,b))

- (33) a. *nya-isvar-k iima-k*
 amikor-énekel-SS táncol-TNS
 'Amikor ő_i énekelt, ő_i táncolt.'
- b. *nya-isvar-m iima-k*
 amikor-énekel-DS táncol-TNS
 'Amikor ő_i énekelt, ő_j táncolt.'

A *Switch Refence* mind argumentumpozícióban, mind határozói pozícióban használt mellékmondatokat érint. Az SS jelölés esetén az alanyok kötelezően koreferensek, a DS jelölés pedig kötelezően eltérő referenciát jelez. Hangsúlyozandó, hogy a *Switch Reference* csak az alanyok közötti koreferenciát sza-

bályozza, a tárgyak közöttit nem, illetve ez egy olyan mechanizmus, amely az alanyokra, pontosabban alanyi kritériumoknak megfelelő legfelső argumentumokra érzékeny, nem pedig topikokra vagy ágensekre. Emellett megfigyelték, hogy az SS mondatokban a predikátum hiányos TAM (Tense-Aspect-Mood) jelölést és egyeztetést mutat. Georgi (2012: 3–4) amellett érvel, hogy az SS mondatokban az alany csak a referenciamondatban (azaz a főmondatban) lehet kifejezve, a DS mondatokban pedig az alany mind a fő-, mind a mellékmondatban ki van téve (a pro-drop esetek kivételével). A *Switch Reference*-hez hasonlóan az udmurt nem véges mondatokban jelölni lehet, hogy a fő- és a mellékmondat alanya azonos-e (a kitett alanyú nem véges mellékmondatok a DS mondatoknak felelnének meg, a rejtett alanyúak pedig az SS mondatoknak). Az udmurtban azonban nem mutatkozik különbség az eltérő és a megegyező alanyú nem véges mellékmondatok között a TAM jelölés és egyeztetés tekintetében.

4. Az obviáció és a *Switch Reference* szintaktikai elemzései

A fenti két jelenségről különböző elemzések születtek. Háromféle megközelítési mód figyelhető meg: a névmások tulajdonságairól szóló tanulmányok (például Déchaine–Wiltschko 2002), a B kötéselvvvel kapcsolatos elemzések (például Watanabe 2000, Avrutin–Babyonyshev 1997), és a versenyelemzések (például San Martin–Hornstein 2001). Alább röviden bemutatom a versenyelemzés legfőbb pontjait (Georgi 2012, Hornstein 2001 és San Martin–Hornstein 2001 alapján), valamint utalok arra, hogy mennyire alkalmazható ez az elemzés az udmurt adatokra.

Az obviációról több olyan tanulmány született, amelyet "versenyelemzés" néven szokás összefoglalni. Megfigyelték, hogy azokban a nyelvekben van obviáció a kötőmódban, amelyekben egy PRO-infinitívuszi szerkezet is használható. A kötőmódú alannyal szemben az infinitívuszi szerkezetben szereplő PRO mindig koreferens a főmondati alannal. A két szerkezet feltehetőleg "versenyez" egymással. Ez az elemzés a „Kerüld a Névmást” (*Avoid Pronoun*) elven alapult (Chomsky 1981), azaz olyan kontextusban, amelyben PRO-t lehet használni, a kitett névmás nem lehet koreferens a főmondat alanyával.

Az újabb szakirodalomban az obviációt a kötelező kontrollal hozták kapcsolatba. A kötelező kontroll egyik lehetséges magyarázata, hogy tulajdonképpen mozgatóással jön létre (*Movement Theory of Control*, Hornstein 2001). Az alábbi angol infinitívus esetén kötelező kontrollt lehet feltételezni. Ebben az esetben a mellékmondat alanya felmozog a főmondatba esetenőrzés (*case checking*) céljából, és így jön létre a kötelező kontroll (34b). Ebben a

megközelítésben nem egy PRO szerepel az infinitívusz alanyaként, hanem egy copy (nyom) található a mozgás után.

Angol (Hornstein 2001: 38, (36a,b))

(34) a. *John hopes to win the race.*

'John reméli, hogy megnyeri a versenyt.'

b. John [John [hopes [John to [John win the race]]

Mivel az újlatin és a szláv nyelvekben az obviációt mutató mondatok és az infinitívuszok kiegészítő megoszlásban használatosak, az infinitívuszokat kötelező kontrolos szerkezetként elemezték, a kötőmódú mellékmondatra jellemző obviációt pedig antikontrollként (San Martin–Hornstein 2001).

Hasonló elemzés született a Switch Reference jelenségről is. Georgi (2012) amellett érvel, hogy az SS mondatokban kötelező kontrollal van dolgunk. Ez a megközelítés azt feltételezi, hogy az SS mondatok defektív T-vel rendelkeznek, amely nem tud esetet adni az alanyának. Az alany főmondatba való felmozgatása az esetellenőrzés miatt történik. A DS mondatokban ezzel szemben nem defektív T van, amely képes esetet adni. Georgi (2012) szerint a defektív és nem defektív T feltételezése mellett többek között az szól, hogy az SS mondatok gyakran nem mutatnak TAM morfológiát és egyeztetést, szemben a DS mondatokkal.

Georgi (2012) két esetet különböztet meg: az egyik az, amikor a derivációban kevesebb DP szerepel, mint amennyit a derivációban szereplő fejek szelektálnak, és defektív a T. A másik eset pedig az, amikor éppen annyi DP van, mint amennyit a derivációban szereplő fejek szelektálnak, és nem defektív a T. Az előbbi esetben SS mondat jön létre, az utóbbiban pedig DS mondat.

Az SS mondatok esetén a mellékmondat felépítése után a mellékmondati alanyként szereplő DP nem kap esetet (mivel defektív a T). Ezután felépül a főmondat VP-je és vP-je. Mivel a derivációban nem volt más DP, ezért a mellékmondati alanyként szereplő DP-nek fel kell mozognia (ez utóbbi DP-nek még nincs leellenőrizve az esetjegye, tehát aktív az egyeztetés szempontjából). A DP felmozog a főmondatba, és esetet kap a főmondati T-től. Külön magyarázatra szorul az, hogy hogyan mozog fel a DP a határozói mellékmondatból. A határozói mellékmondatok ugyanis szigetekként működnek. Horstein (2001) és Georgi (2012) erre a *sideward movement* elnevezésű műveletet javasolták (Nunes 2001 alapján): ez annyit jelent, hogy egy szintaktikai fa egyik elemét össze lehet illeszteni egy másik szintaktikai fával, és a deriváció ezen pontján a mellékmondat még nem sziget, csak az összeillesztés után válik azzá.

A DS mondatok esetén a T nem defektív, ezért tud esetet adni a mellékmondati alanyoknak. Ennek megfelelően a mellékmondati T felépítése után a mellékmondati alany esetet kap. Utána felépül a főmondat VP-je és vP-je. Ebben az esetben a derivációban éppen annyi DP szerepel, mint amennyi a kiosztandó tematikus szerepek, így a főmondati alany a főmondati T-től kap esetet.

Ebben a keretben még tisztázandó, hogy a mellékmondati alany milyen pozícióba mozog fel a főmondatba. Georgi (2012) amellett érvel, hogy amikor a főmondati predikátum egyargumentumú, akkor a mellékmondati alany a legfelső argumentum pozíciójába mozog fel. De mi a helyzet, ha a főmondatban tranzitív vagy ditranzitív predikátum szerepel? Amint utaltam rá a 3.2. alfejezetben, a *Switch Reference* az alanyok közötti koreferenciát szabályozza. Ki kell tehát zárni azt, hogy a mellékmondati alany más pozícióba, például a főmondati tárgy pozíciójába mozogjon fel. Georgi (2012) amellett érvel, hogy ha a főmondati predikátum tranzitív, illetőleg ditranzitív, akkor a (nyelvek többségére) érvényes a *Merge over Move* megszorítás: először beillesztjük a derivációban meglévő DP-t a VP-be, és csak utána történik a mellékmondati alanyok főmondatba való mozgatása (és így a főmondati alany a Spec,vP-be mozog fel).

Hogyan lehet alkalmazni ezt az elemzést az udmurt nem véges mellékmondatokra? Georgi (2012) keretében az (1)-es mondatban defektív T lenne, a (2)-ben pedig nem defektív. Mi szólna emellett? Először is a *-sa* fejű nem véges mellékmondatok valóban úgy viselkednek, mint a kötelező kontrollos szerkezetek (amennyiben nincs kített alanyuk) (lásd (1)). Egyrészt a mellékmondat alanya kötelezően koreferens a főmondati alannal (1). Másrészt, az antecedensnek lokálisnak kell lennie, például egy másik mellékmondat nem ékelődhet be az antecedens és a kontrollált DP között (ugyanaz jellemző a kötelező kontrollra, valamint az SS mondatokra is, lásd Georgi 2012: 6).

Az (1)-es mondat az SS mondatokhoz hasonlítana: defektív T szerepel benne, és kevesebb DP, mint amennyit a derivációban szereplő fejek szelektálnak. A *Kola* DP esetenőrzés céljából felmozogna a mellékmondatból a főmondat Spec,vP-jébe, majd a Spec,TP-jébe (lásd (35), az áthúzás a mozgást jelzi). Ebben az esetben el kell vetni azt, hogy a mellékmondatban egy rejtett névmás lenne (mint ahogyan az (1) példában szerepelt), az itt bemutatott elemzés szerint ott egy nyom (copy) marad a DP felmozgása után.

- (35) [TP **Koʎa** [VP **Koʎa** [VP ... [**Koʎa** TP_{def} gurte berty-sa]]]]
'(Ő_{ij}) hazaérvén, Kolja_j [...].'

A (2)-es mondat pedig a DS mondatokhoz hasonlítana: a T nem defektív, és éppen annyi DP szerepel a derivációban, mint amennyit a derivációban szereplő fejek szelektálnak. Ebben az esetben a *so* 'ő' névmás esetet kap a mellékmondati nem defektív T-től, utána felépül a főmondat, amelynek az alanya (*Koľa*) esetet kap a főmondati T-től (36). Az alanyok kötelezően eltérő referenciájúak, mert a koreferencia csak akkor jöhet létre, ha a mellékmondati alany fel lett mozgatva a főmondatba. A (36)-os mondatban viszont ilyen mozgatás nem történt:

- (36) [TP *Koľa* [VP *Koľa* [VP ... [so TP gurte berty-sa]]]]
 'Ő_{ij} hazaérvén, Kolja_j [...].'

Ezen elmélet szerint a mellékmondati alanya a főmondati legfelső argumentum pozíciójába mozogna fel, ezért megmagyarázhatóak azok a mondatok is, amelyekben a főmondat legfelső argumentuma datívuszban, illetve genitívuszban van (22–27).

Ebben a megközelítésben jól megmagyarázható az is, hogy azonos alanyú mondatok esetén miért csak a főmondatban lehet kifejezni az alanyt. Először nézzük meg a (37a, b) magyar példákat. Sárík (1998) amellett érvel, hogy a magyarban mind a két szerkezet lehetséges (a kettő közötti különbség az intonációban is megmutatkozik):

Magyar (Sárík 1998: 427, 430, (12b), (18))

- (37) a. [[*Géza a küszöbben elbotolván*] (ő) *elmosolyodott.*]
 b. [*Géza* [(ő) *a küszöbben elbotolván*] *elmosolyodott.*]

Az (38a) udmurt mondatnak is kétféle szerkezetet lehet tulajdonítani (38b, c), amely a fenti (37)-es magyar példához hasonlítana. Viszont amellett érvelnék, hogy az udmurtban csak a (38c) szerkezet helyes. Ezt az támasztja alá, hogy az udmurt konverbiумok egyeztetése általában névmási jellegű (lásd 1. fejezet). Feltételezem, hogy a többi, egyeztetést nem mutató nem véges mellékmondatok esetén is csak a (38c) típusú szerkezet lehetséges.

- (38) a. *Koľa uśy-ku-z kuara-ze=no eź potty.*
 Kolja elesik-NF-3SG hang-3SG.ACC=IS NEG.PST.3 kibocsát[SG]
 'Amikor elesett, Kolja meg sem mukkant.'
 b. **[Koľa uśy-ku-z] pro kuara-ze=no eź potty.*
 c. *Koľa [uśy-ku-z] kuara-ze=no eź potty.*

A kontrollós elemzésben megmagyarázható, hogy miért rossz a (38b) szerkezet – mivel a kontroll a mellékmondati alanyának a főmondatba való felmoz-

gásával jön létre, az alany csak a főmondatban jelenhet meg (a kontrollos elemzés számára a magyar (37a) mondat lenne problematikus).

Ezzel az elemzéssel a következő probléma merülne fel. Amint az 1. fejezetben említettem, vannak olyan nem véges mellékmondatok, amelyek nem vehetnek fel egyeztetőmorfémát, ilyen például a *-sa* és a *-tek* konverbiумok. Ezek a mondatok elemezhetők kötelező kontrollos szerkezetekként. Ugyanakkor azok a nem véges mellékmondatok, amelyek mutathatnak egyeztetést, kicsit másképp viselkednek. Amikor az egyeztetés nincs jelölve a *-ku*, *-tož* és *-(e)m* mellékmondatokban, akkor úgy viselkednek, mint a kötelező kontrollos szerkezetek. Amikor viszont az egyeztetés jelölve van a mellékmondati predikátumon, akkor a mellékmondati alany eltérő referenciájú lehet a főmondati alanytól (39).

- (39) *Koľa* [ušy-ku-m] *kuara-ze=no* *ęz* *potty.*
Kolja elesik-NF-1SG hang-3SG.ACC=is NEG.PST.3 kibocsát[SG]
'Amikor elestem, Kolja meg sem mukkant.'

Kétféle elemzés merülhet fel. Az egyik az, hogy csak az egyeztetést nem mutató nem véges mellékmondatokban számolunk kötelező kontrollal. Ebben az esetben problematikussá válik a (38a) példa, ugyanis meg kell magyarázni, hogy miért azonos mégis a fő- és a mellékmondat alanya. A másik lehetőség az, hogy kétféle szerkezettel számolunk, kötelező kontrollossal és a kötelező eltérő referenciájúval, mégpedig az egyeztetés meglététől vagy hiányától függetlenül. Úgy kell tehát elemezni a (38a) és a (39)-es mondatot, hogy (38a)-ban tulajdonképpen kötelező kontrollal van dolgunk (a mellékmondati T defektív, és a mellékmondati alany felmozgott a főmondatba), a (39)-es példánál pedig nem defektív a T és esetet adott a mellékmondat rejtett alanyának. Az udmurt nem véges mellékmondatok egyeztetése viszont részletesebb elemzést igényelne, ami meghaladná ezen dolgozat kereteit, ezért a fent említett kérdésben nem foglalok állást.

Összegzés

Ebben a dolgozatban azt mutattam be, hogy az udmurt nem véges mondatokban a kített alanyok nem lehetnek koreferensek a főmondat legfelső argumentumával. Ez a kötelezően eltérő referencia nem azonos a koreferencia egyéb eseteivel, így például a mellékmondat alanya koreferens lehet a főmondat tárgyával (amennyiben a referenciális DP megelőzi a névmást). A mellékmondati alany kötelezően eltérő referenciájú a főmondat legfelső argumentumától, és ez független a mellék- és a főmondat sorrendjétől, valamint attól, hogy melyik mondatban szerepel a névmás és melyikben a referenciális DP. Az ud-

murt nem véges mellékmondatokat párhuzamba állítottam az újlatin nyelvek kötőmódú mondataira jellemző obviációval és a *Switch Reference*-szel. Bemutattam egy lehetséges elemzést, amelyet erre a két szintaktikai jelenségre alkalmaztak. Ezen elemzésben kötelező kontrollos szerkezeteknek minősülnek azok a mondatok, amelyekben a mellék- és a főmondat alánya azonos. Maga a kötelező kontroll mozgatóval jön létre, mégpedig úgy, hogy a mellékmondat alánya felmozog a főmondatba. Amikor ilyen mozgató nem történt, az alanyok kötelezően eltérő referenciájúak. Ebben a keretben megmagyarázhatóvá válnak az udmurt nem véges mellékmondatok kitett és rejtett alanya közötti különbségek is.

Rövidítések jegyzéke

ABL	ablatívusz
ACC	akkuzatívusz
AUX	segédige
DAT	datívusz
DS	<i>Different-Subject</i> jelölés (<i>Switch Reference</i>)
F	nőnem
GEN	genitívusz
ILL	illatívusz
INES	inesszívusz
INSTR	insztrumentálisz
M	hímnem
N	semleges nem
NEG	tagadás/tagadó segédige
NF	nem véges
PL	többes szám
PREP	előjárósó
PRES	jelen idő
PSP	névutó
PST	múlt idő
REFL	reflexív
SG	egyes szám
SS	<i>Same-Subject</i> jelölés (<i>Switch Reference</i>)
SUBJ	kötőmód
TNS	igeidő

Hivatkozások

- Avrutin, Sergey – Maria Babyonyshev 1997. Obviation in Subjunctive Clauses and AGR: Evidence from Russian. *Natural Language and Linguistic Theory* 15: 229–262.
- Bartens, Raija 2000. *Permiläisten kielten rakenne ja kehitys*. Helsinki, SUS 238.
- Bíró Bernadett 2011. Cselekvésnevek a manysiban – az északi manysi cselekvésnevek valenciája. *FUD* 18: 3–33.
- Chomsky, Noam 1981. *Lectures on Government and Binding*. Berlin – New York Mouton de Gruyter.
- Déchine, Rose-Marie – Martina Wiltschko 2002. Decomposing Pronouns. *Linguistic Inquiry* 33: 409–442.
- Drummond, Alex 2011. Merge over Move and Romance Obviation Effects. Talk given at the LSA, January 2011. Elérhető: <http://adrummond.net/lsa2011romance.pdf> Utolsó megtekintés dátuma: 2015. március 18.
- Edygarova, Svetlana 2010. *Kategoria posessivnosti v udmurtskom yazyke*. Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 7. Tartu, University of Tartu.
- Erguvanlı-Taylan, Eser 1986. Pronominal versus Zero Representation of Anaphora in Turkish. In: Slobin, D.I. & Zimmer, K. (eds.) *Studies in Turkish linguistics*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins. 209–232.
- Fejes László 2005. *Összetett szavak finnugor nyelvekben*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE.
- Georgi, Doreen 2012. Switch Reference by Movement. In Phillip Weisser (ed.) *Perspectives on Switch-Reference: Local Modeling and Empirical Distribution*, Vol. 89 of *Linguistische Arbeits Berichte*, University of Leipzig, 1–40.
- Hornstein, Norbert 2001. *Move! A Minimalist Theory of Construal*. Cambridge – Oxford, Blackwell.
- Nikolaeva, Irina 1999. *Ostyak. Languages of the World/Materials* 305. Muenchen, Lincom Europa.
- Nunes, Jairo 2001. Sideward Movement. *Linguistic Inquiry* 32 (2): 303–344.
- Perevoščikov, Petr Nikolaevič (ed.) 1962. *Grammatika sovremennogo udmurtskogo yazyka*. I. Fonetika i morfológija. Izhevsk, Udmurtskoe Kniznoje Izdatel'stvo.

- San Martin Itziar – Norbert Hornstein 2001. Obviation as Anti-Control. *International Journal of Basque Linguistics and Philology* xxxv-1: 367–384.
- Sárik Pál 1998. A határozói igenevek néhány problémája. *MNy* 94: 423–436.
- Stirling, Lesley 1993. *Switch-reference and discourse representation*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tánczos Orsolya 2010. Szórendi variációk és lehetséges okaik az udmurtban. *NyK* 107: 218–228.
- Watanabe, Akira 2000. Feature copying and binding: evidence from complementizer agreement and switch reference. *Syntax* 3(3): 159–181.
- Winkler, Eberhard 2001. *Udmurt*. Languages of the World Materials 212. München, Lincon Europa.

NEM VÉGES ALÁRENDELŐI MELLÉKMONDATOK A VOLGA-VIDÉKI NYELVI AREÁBAN

Georgieva, Ekaterina – Ótott-Kovács Eszter

Bevezetés

A Volga középső folyása, illetve a Káma folyó alsó folyása mentén több eltérő nyelvet beszélő csoport él együtt, egymás mellett. A finnugor nyelvek közé tartozó marit, udmurtot, komit és mordvint, a török nyelvek közé tartozó tatárt, baskírt és csuvast, valamint az oroszot beszélik ezen a területen. A Volga-Káma területen beszélt nyelvek között régóta tartó és bonyolultnak nevezett viszonyrendszer áll fenn. Emiatt szokás ezen nyelvek esetén nyelvszövetségről, *Sprachbund*ról beszélni.

A *Sprachbund* nyelveinek egymásra gyakorolt hatásáról már egy sor tudományos publikáció született. A vizsgálatok középpontjában azonban eddig többnyire a hangtani (például Johanson 2000), valamint a lexikológiai hasonlóságok álltak (például Róna-Tas 1988, Agyagási 1998, 2004). Az area nyelveinek evidenciális kategóriáiról több tanulmány is született (Johanson–Utas 2000). Továbbá több olyan tanulmány van, ami az area finnugor nyelveit hasonlítja össze (például Bartens 1979, 2000, Serdobolskaya 2008 stb.). Megemlíthető még Bereczki (1983) és Wintschalek (1993) szintézise is a témáról. Tudomásunk szerint azonban alig létezik olyan tanulmány, amely a *Sprachbund* nyelveit mondattani szempontból egy modern szintaktikai keretben hasonlítani össze.

Jelen tanulmány két areabeli nyelvvel foglalkozik behatóbban: a finnugor udmurttal és a török nyelvek közé tartozó tatárral.¹ Tudható, hogy az udmurt a török nyelvek közül a tatárral került legszorosabb viszonyba – ez különösen az udmurt déli és peremnyelvjárásaira igaz (peremnyelvjárás például a Tatársztánban beszélt udmurt). Ebben a dolgozatban a tatár és udmurt nem véges mellékmondatok egy csoportjának szintaktikai viselkedését vizsgáljuk.

---

¹ A bemutatásra kerülő udmurt adatok nagy része kilenc udmurt anyanyelvi beszélő válaszait tükrözi. A tatár adatok kisebb részben tatár nyelvtanokból származnak, illetve a vizsgált mondatokból egy kérdőívet is összeállítottunk, amelyet két tatár beszélő töltött ki. Dolgozatunkban nagy részt az ő nyelvi ítéleteikre támaszkodunk. Ezeket a mondatokat „*elicítáltaként*” nevezzük meg az alábbiakban. Ezúton is szeretnénk köszönetünket kifejezni adatközlőinknek. Továbbá köszönettel tartozunk még Dékány Évának és Tánzos Orsolyának, akik értékes megjegyzéseket fűztek a dolgozathoz. Természetesen minden esetleges tévedés a szerzők felelőssége.

Célunk az, hogy egyrészt egy deskriptív szempontú leírást adjunk ezen nyelvek mellékmondatainak típusairól és ezek morfoszintaktikai jellegzetességeiről (hiszen eddig még ilyen leírás sem készült), majd ezeket összehasonlítvaa arra keressük a választ, hogy gyakorolt-e bizonyíthatóan hatást az egyik nyelv a másikra.

1. Az udmurt és a tatár nem véges mellékmondatok

A Volga vidéki nyelvszövetség egyik legjellegzetesebb tulajdonsága a nem véges mondatok kiterjedt használata.²

Előjáróban elmondható, hogy az udmurtban és a tatárban egyaránt több típusa van a nem véges mellékmondatoknak. Az udmurttal és a tatárral foglalkozó nyelvészeti munkák a nem véges igealakok három típusával számolnak: a melléknévi, a határozói és főnévi igevevekkel (avagy participiumokkal, konverbiuumokkal és infinitívuszi alakokkal).³ Megjegyzendő, hogy ebben a dolgozatban ezeket a terminusokat csak mint egyes morféma tradiciós megnevezését használjuk.

Jelen tanulmány azokkal a – hagyományosan participiuminak nevezett – nem véges mellékmondatokkal foglalkozik, amelyek többféle szintaktikai pozícióban is előfordulhatnak: lehetnek vonatkozó mellékmondatok, állhatnak argumentum (például tárgyi) pozícióban, illetve szemantikai esetragokkal vagy névutókkal együtt különböző határozói mellékmondatokat alkothatnak. Az udmurtban az *-(e)m* toldalék, míg a tatárban a *-GAn*, *-(y)AčAk*, *-(V)r* (Berta 1998) toldalékok jelölhetik ezeket a mellékmondatokat. Az alábbi alfejezetekben részletesen bemutatjuk az összes típust.

Az udmurt *-(e)m* toldalék kapcsán még megemlítendő, hogy a szakirodalomban nincs teljes egyetértés azt a kérdést illetően, hogy ezek a nem véges igealakok és a velük alkotott mellékmondatok participiumok-e vagy deverbális főnevek (lásd például Perevoščikov 1962: 117–118, Bartens 2000, Winkler 2001, Edygarova 2010), de ugyanez elmondható az obi-ugor nyelvek nem véges mellékmondatairól is (lásd: Csepregi 2012, Bíró 2011). A problémát az okozza, hogy az *-(e)m* nem véges igealak háromféle szintaktikai pozícióban fordulhat elő. Jelen dolgozatban nem foglalunk állást e kérdést illetően, csupán megvizsgáljuk az *-(e)m*-mel alkotott nem véges mellékmondatok három típusát, összehasonlítva őket a tatár nem véges mellékmondatokkal.

---

² Ezt a tulajdonságot a nyelvszövetséggel foglalkozó tanulmányok mind meg is említik (Bereczki 1983: 223–234, Wintschalek 1993: 137–151).

³ Az udmurtra lásd például Perevoščikov (1962), a tatárra (és a török nyelvekre általában) Johanson–Csató (1998).

2. A nem véges mellékmondatok legfontosabb jellegzetességei

Az udmurt és a tatár adatok leírásánál és összehasonlításánál a nem véges mellékmondatok belső szerkezetét vizsgáljuk. Két fő szintaktikai paramétert veszünk figyelembe: az egyik a mellékmondati egyeztetés, a másik pedig a mellékmondat alanyának esetjelölése.

Az első paramétert illetően egyrészt azt szeretnénk bemutatni, hogy megengedett-e az egyeztetés a nem véges mellékmondat predikátumán⁴ (illetve ha nem a predikátumon, akkor hol fejezhető ki). Amennyiben a vizsgált nem véges mellékmondat esetén lehet egyeztetés, akkor arra is kíváncsiak vagyunk, hogy az egyeztetés használata kötelező-e vagy opcionális (és ha opcionális, milyen tényezőktől függ).

A nem véges mellékmondatokkal foglalkozó tipológiai tanulmányok különös figyelmet szentelnek annak, hogy milyen esetjelölést kap(hat) a nem véges mellékmondat alanya (Comrie–Thomson 1985, Koptjevskaja-Tamm 1993, 2003). Megmutatták, hogy a nem véges mellékmondatok alanyának esetjelölése gyakran vagy a finit mondatok alanyával vagy a birtokos szerkezet birtokosáéval megegyező. Egy másik stratégia is megfigyelhető a világ nyelveiben, amely szerint a nem véges mondat alanya valamilyen függőesetben áll. Mind az udmurtban, mind a tatárban a finit mondatok alanya nominatívuszban van, a birtokos pedig genitívuszban. Ezért az udmurt és tatár nem véges mellékmondatok esetén az alany nominatívuszi vagy genitívuszi jelölést kaphat.

Elemzésünkben három mondattani pozíciót különböztetünk meg, amelyben a fent említett udmurt és tatár nem véges mellékmondatok előfordulhatnak. Ez a három pozíció a vonatkozói, a határozói és az argumentumpozíció. Feltételezzük, hogy különbségek mutatkozhatnak a két szintaktikai paraméterben (tehát az egyeztetésben és az alany esetjelölésében) attól függően, hogy melyik mondattani pozícióban áll a nem véges mellékmondat. Így például a vonatkozói mellékmondatok alanyi esetjelölése eltérhet a határozóiakétól.

3. Nem véges mellékmondatok az egyes mondattani pozíciókban

3.1 A vonatkozói nem véges mellékmondatok

A standard (kazáni) tatárban vonatkozói mellékmondatok csak nem végesek lehetnek. Az udmurtban van finit és nem véges stratégia is, itt csak ez utóbbit vizsgáljuk.

---

⁴ Az udmurt és a tatár nem véges mellékmondatok predikátumán előforduló egyeztetés azonos a birtokos szerkezetek birtokán jelölt birtokos személyjellel (vagyis poszesszívuszi toldalékkal). Ez az egyeztetésjelölő eltér a finit állomány esetében használatostól.

Az udmurtban és a tatárban is mind az alanyi, mind az egyéb mondatrészekre vonatkozó vonatkoztatás⁵ esetében ugyanazt a morfémat használják. Tehát az (1)-es tatár mondatban alanyi vonatkoztatást látunk, és a vonatkozó mellékmondat feje (vagyis az a toldalék, ami jelöli a mellékmondatot) a *-GAN*. Ezzel szemben a (3)-as mondat nem alanyi vonatkoztatás (ugyanis a tárgyra vonatkozik), de a mellékmondat feje ebben az esetben is a *-GAN*. Ugyanez a helyzet az udmurtban is: az *-(e)m* lehet alanyi (lásd (2)) és nem alanyi (lásd (4)) vonatkozó mellékmondat feje is.

Tatár (Tumaševa et al. 1979: 142)

- (1) [*üs-ken*] *agač-lar*
[*nő-NF*] *fa-PL*
'a fák, amelyek megnőttek; a megnőtt fák'

Udmurt (Perevoščikov 1962: 262)

- (2) [*tʻamys pinal vord-em*] *kyšnomurt*
[*nyolc gyerek(ACC) felnevel-NF*] *nő*
'a nyolc gyereket felnevelt nő'

Tatár (Tumaševa et al. 1979: 142)

- (3) [*min ukŷ-gan*] *kitap*
[*én olvas-NF*] *könyv*
'a könyv, amelyet elolvastam'

Udmurt (Perevoščikov 1962: 259)

- (4) [*tue mertt-em*] *pispu-os-my*
[*idén ültet-NF*] *fa-PL-1PL*
'az idén ültetett fáink'

3.1.1 Az egyeztetés jelölése a nem alanyi vonatkozásokban

Az alábbiakban csak a nem alanyi vonatkozásokat vizsgáljuk.⁶ Hasonlóság a két nyelv között, hogy sem az udmurtban, sem a tatárban nem lehetséges az egyeztetés jelölése a nem alanyi vonatkozó mellékmondati predikátumon.

---

⁵ Az alanyi vonatkoztatás alatt azt értjük, hogy a módosított főnévi csoport koreferens a vonatkozó mellékmondat alanyával. Nem alanyi vonatkoztatás esetén pedig a módosított főnévi csoport nem azonos a vonatkozó mellékmondat alanyával.

⁶ Az alanyi vonatkozó mellékmondatokban – értelemszerűen – nem lehet kitett alany (hiszen rá vonatkozik a vonatkoztatás, és így egy „üres hely” felel meg neki a mellékmondatban), továbbá nem lehet az egyeztetést sem jelölni.

Így agrammatikus az (5)-ös tatár és a (6)-os udmurt mondat a nem véges állítmányon jelölt egyeztető toldalékkal.

Tatár (elicitált)

- (5) [*uki-gan-**ǰm] kitap
[olvas-NF-1SG] könyv
'a könyv, amelyet elolvastam'

Udmurt (elicitált, Perevoščikov 1962: 259 alapján)

- (6) [*tue mertt-em-**my] pišpu-os
[idén ültet-NF-1PL] fa-PL
'az idén ültetett fáink'

Ugyanakkor lényeges különbségek is mutatkoznak: az udmurtban az egyeztetést csak a vonatkoztatás fején lehet jelölni birtokos személyjellel, ahogy azt a (7)-es példa mutatja. (A kerek zárójel azt jelöli, hogy az alany elhagyható, ha világos a referenciája a kontextusból.)

Udmurt (elicitált, Perevoščikov 1962: 259 alapján)

- (7) [(*miłam*) mertt-em] pišpu-os-my
[(mi.GEN) ültet-NF] fa-PL-1PL
'az általunk ültetett fák' / 'az ültetett fáink'

A tatárban – az udmurttal ellentétben – viszont nem lehet az alannyal való egyeztetést a főnévi csoporton jelölni. Ezt az agrammatikus (8)-as mondat mutatja. A tatár vonatkoztatásokban az az általános, hogy az alany nominatívuszban áll, és az egyeztetés nincs jelölve vele. (Erre lásd a fenti (3)-as mondatot.)

Tatár (elicitált)

- (8) *[(*miněm*) kür-gen] kěšě-m
[(én.GEN) lát-NF] ember-1SG
Szándékolt: 'az ember, akit láttam'

3.1.2 Az alany esetjelölése a nem alanyi vonatkoztatásokban

További különbség az udmurt és a tatár között, hogy az udmurt nem alanyi vonatkoztatásokban a kitett alany *sosem* lehet nominatívuszi esetben, szemben a tatárral, ahol ez a stratégia az *egyetlen* grammatikus módja az alany esetjelölésének. A fenti (8)-as tatár mondatban láthattuk, hogy az alany nem lehet genitívuszban, míg az udmurt (7)-es példában ez grammatikus volt.

Megfigyelhető továbbá, hogy míg a (9)-es udmurt mondatban a *mi* 'mi' alany nem állhat nominatívuszban, addig ez a tatárban lehetséges (a fentebbi (3)-as tatár példában látható módon).

Udmurt (elicitált)

- (9) [**mi mertt-em*] *pispu-os*
[**mi** ültett-NF] fa-PL
Szándékolt: 'az ültetett fáink'

Adatközlőink szerint a (10)-es és (11)-es udmurt mondatnak két értelmezése lehet. A kétféle értelmezés esetén két különböző szintaktikai szerkezetet feltételezünk: az egyik a birtokos értelmezés, a másik a „vonatkozói” értelmezés. Ez utóbbi esetén nincs birtokos értelmezés a genitívusszal jelölt alany és a poszesszívuszos főnévi csoport között. Adatközlőink megjegyzései alapján a „vonatkozói” értelmezés dominánsabbnak tűnik.

Udmurt (elicitált, Perevoščikov 1962: 259 alapján)

- (10) [(*mi'am*) *mertt-em*] *pispu-os-my*
[(**mi**.GEN) ültett-NF] fa-PL-**1PL**
'az általunk ültetett fák' („vonatkozói” értelmezés)
- (11) (*mi'am*) [*mertt-em*] *pispu-os-my*
(**mi**.GEN) [ültett-NF] fa-PL-**1PL**
'az ültetett fáink' (birtokos értelmezés)

Hasonló szerkesztésű vonatkozói mellékmondatok megfigyelhetők az (északi) hantiban is (Nikolaeva 1999). Nikolaeva részletesen tárgyalja a lokalitás elvének „megsértését”, ami ezekben a mondatokban megfigyelhető. Ez annyit jelent, hogy a vonatkozói mellékmondat alanyával történő egyeztetés a vonatkozói mellékmondaton kívül jelenik meg. Nikolaeva megemlíti továbbá, hogy ez a szerkesztési minta valószínűleg areális jellegzetesség, és az Eurázsziában beszélt nyelvekre jellemző (lásd alább a török nyelvekre vonatkozó megjegyzéseinket).

Az udmurtban létezik még egy stratégia, amely szerint a nem véges vonatkozói mellékmondat alanya instrumentáliszi esetet kap.

Udmurt (elicitált)

- (12) [*Petja-jen mertt-em*] *pispu*
[**Petya**-INSTR ültet-NF] fa
'a fa, amelyet Petya ültetett'

További kutatást igényel, hogy ez a szerkezet esetleg orosz hatást mutat-e (az oroszban instrumentális esetrageot kap a passzív szerkezetben előforduló cselekvő).

3.1.3 Nem alanyi vonatkozó mellékmondatok más török nyelvekben

Megjegyzendő, hogy az udmurtban megfigyelhetőhöz hasonló stratégia (az, hogy az egyeztetés a vonatkoztatási fejen van, és a mellékmondat alanya genitívusban áll) igen elterjedt egyes török nyelvekben; így például az ujburban, özbegben, kazahban, jakutban stb. (Kornfilt 2006, 2009, Csató–Uchurpani 2010). Sőt az area egy másik török nyelvében, a baskírban is megtalálható ez a szintaktikai mintázat is (Heß 2008: 373–381) – a tatár esetében bemutatott egyeztetésjelölés nélküli stratégia mellett (Heß 2008: 350–359). Fontos kiemelni, hogy itt sem arról van szó, hogy a genitívusszal és a poszesszívusszal jelölt főnévi csoportok között valódi birtokos viszony állna fenn. Ezt jól mutatja az alábbi baskír példa, amelyben a vonatkozó mellékmondat genitívusban álló alanya (*Krotevič*) semmiképp sem lehet a poszesszívusszal jelölt főnévi csoport birtokosa.

Baskír (Heß 2008: 375–376)⁷

- (13) *Timäk*, [*Je. V. Krotevič-fij* *sintagma-ğa bir-gän*]
vagyis [*Je. V. K.-GEN szintagma-DAT ad-NF*]
bildä-lär-e *akad. L. V. Ščerba-nij*
ismertetőjegy-PL-3SG *akad. L. V. S.-GEN*
bildälä-ü-enän *ällä ni niķ ajiril-ma-j.*
ismertetés-NNF-3SG.ABL különösen erős különböz-NEG-PRES.3
'Vagyis a tulajdonságok, amelyeket Je. V. Krotevics a szintagmának tulajdonít, nem különböznek nagyban Scserbak jellemzésétől.'

3.2 Határozói mellékmondatok

A tárgyalt mellékmondatok lehetnek szemantikai ragok, illetve névutók komplementumai is, és így különféle típusú határozói mellékmondatokat⁸ hozhatnak létre. Jelen dolgozat kereteit jóval meghaladná minden idetartozó „összetett” morféma külön-külön történő vizsgálata. Itt csak egy általános ké-

⁷ A példa az idézett munkában található átirást tükrözi, de néhány ponton megváltoztattuk a szavak morfémaakra bontását, illetve a glossázást.

⁸ Így például időhatározókat (például 'amikor', 'mielőtt', 'mióta'), ok- vagy célhatározókat stb. Mindkét nyelvben sok típusa van ezeknek a mondatoknak attól függően, hogy a nem véges mellékmondat milyen szemantikai esetragnak vagy névutónak a komplementuma.

pet tudunk adni az ide tartozó mellékmondatokról; ugyanakkor felhívjuk arra a figyelmet, hogy mind a tatárban, mind az udmurtban lehetnek olyan alcsoportok, amelyek esetében az itt leírt stratégiák közül csak az egyik vagy csak a másik igaz.

Alapvetően mindkét nyelvben kétféle stratégia lehetséges: az egyeztetés lehet jelölt vagy jelöletlen.

Ha nincs jelölve az egyeztetés, akkor a mellékmondat alanya az udmurtban és a tatárban is nominatívuszban áll. Ezt mutatják az alábbi (14) és (15)-ös mondatok.

Tatár (NET1⁹)

- (14) [*Tolkien vafat bul-gan*]-nan sōj, ul-ı̄ Kristofer eti-sě-něj
 [*Tolkien* meghal-NF]-ABL után fiú-3SG Christopher apa-3SG-GEN
dõn'ya kür-me-genbërniçe eser-ën bastır-dı̄.
 világ lát-NEG-NF jópár munka-3SG.ACC kinyomtat-PST.SG3
 'Miután Tolkien meghalt, a fia, Christopher kiadta apja jónéhány (addig) napvilágra nem került munkáját.'

Udmurt (elicitált)

- (15) [*Tolkien kul-em*] bere so-len pi-jez Kristofer ataj-ez-leš
 [*Tolkien* meghal-NF] után ő-GEN fi-3SG Christopher apa-3SG-ABL
potty-mte knıga-os-se pott-i-z.
 kiad-NEG.NF könyv-PL-3SG.ACC kiad-PST-SG3
 'Miután Tolkien meghalt, a fia, Christopher kiadta édesapjának meg nem jelentetett könyveit.'

Ugyanakkor az udmurtban és a tatárban egyaránt lehetséges az, hogy az egyeztetés jelölve van a predikátumon. A kérdőíveink alapján ez a stratégia mind a tatárban, mind az udmurtban kevésbé elfogadható. A tatárban az alábbi (16)-ban hozott példát az egyik válaszadónk helyesnek, a másik helytelennek jelölte meg.¹⁰ (Emiatt is jelöltük meg % jellel.) Az udmurt esetében is azt tapasztaltuk, hogy míg az egyeztetés nélküli változatot minden válaszadó grammatikusnak tartotta, addig az egyeztetés jelöléses verzió esetében már nem volt ilyen nagy-

⁹ Forrás: A J.R.R. Tolkienről szóló tatár Wikipédia-szócikk (a pontos webcímet lásd a dolgozat végén lévő *Internetes források* alatt). A mondat szerepelt a nyelvi tesztben is, és a beszélők helyesnek jelölték meg.

¹⁰ Ez nem jelenti azonban azt, hogy nem lenne lehetséges ez a szintaktikai minta: sok hasonló példa található ugyanis például a világhálón.

arányú az „egyeztetés”. Néhány adatközlőnk meg is jegyezte, hogy az egyeztetés nélküli példákat helyesebbnek találja, mint az egyeztetéseket.

Tatár (elicitált)

- (16) % [*Tolkien* *vafat bul-gan-ǰn]-nan* *sǰŋ, ul-ǰ* *Kristofer*
[*Tolkien* meghal-NF-3SG]-ABL *után* *fiú-3SG* Christopher
eti-sě-něŋ *dǰn`ya* *kür-me-gen* *běrnice eser-ěŋ*
apa-3SG-GEN *világ* *lát-NEG-NF* *jópár* *munka-3SG.ACC*
bastır-dǰ.
kinyomtat-PST.SG3

Eltérés mutatkozik a két nyelv között az alany esetjelölése szempontjából: a tatárban csak nominatívuszi eset fogadható el, míg az udmurtban a genitívuszi (vagy legalábbis az udmurt irodalmi nyelvben így van, de lásd az erre vonatkozó megjegyzéseinket az alábbiakban). Az alábbi (17)-es tatár mondatot a beszélők agrammatikusnak találták. A (18)-as udmurt mondat esetében pedig látható, hogy csak a genitívuszban álló alannyal helyes a példa, míg a nominatívuszival nem (lásd (19)). Pár adatközlőnk azonban jelezte, hogy az egyeztetés nélküli (15)-ös példa jobb.

Tatár (elicitált)

- (17) * [*Tolkien-nǰŋ* *vafat bul-gan-ǰn]-nan* *sǰŋ, ul-ǰ* *Kristofer*
[*Tolkien-GEN* meghal-NF-3SG]-ABL *után* *fiú-3SG* Christopher
eti-sě-něŋ *dǰn`ya* *kür-me-gen* *běrnice eser-ěŋ*
apa-3SG-GEN *világ* *lát-NEG-NF* *jópár* *munka-3SG.ACC*
bastır-dǰ.
kinyomtat-PST.SG3

Udmurt (elicitált)

- (18) [*Tolkien-len kul-em-ez*] *bere so-len pi-jez Kristofer*
 [*Tolkien-GEN meghal-NF-3SG*] után *ő-GEN fi-3SG Christopher*
ataj-ez-leš potty-mte kniga-os-se pott-i-z.
 apa-3SG-ABL kiad-NEG.NF könyv-PL-3SG.ACC kiad-PST-SG3
 'Miután Tolkien meghalt, a fia, Christopher kiadta édesapjának meg nem jelentetett könyveit.'

- (19) * [*Tolkien kul-em-ez*] *bere so-len pi-jez Kristofer*
 [*Tolkien meghal-NF-3SG*] után *ő-GEN fi-3SG Christopher*
ataj-ez-leš potty-mte kniga-os-se pott-i-z.
 apa-3SG-ABL kiad-NEG.NF könyv-PL-3SG.ACC kiad-PST-SG3
 Szándékolt: 'Miután Tolkien meghalt, a fia, Christopher kiadta édesapjának meg nem jelentetett könyveit.'

3.2.1 Megjegyzések az udmurt mellékmondatok alanyainak esetjelöléséhez

Serdobolskaya (2008) amellett érvel, hogy a komiban és a mariban – tehát a nyelvi area többi finnugor nyelvében – váltakozás figyelhető meg a nem véges mondatok alanyának esetjelölésében: ezek vagy genitívuszban, vagy nominatívuszban lehetnek. Serdobolskaya azt állítja, hogy a kettő közötti választás sok tényezőtől függ; ezek lehetnek a bázis ige tranzitív/intranzitív volta, az alanyi argumentum tematikus szerepe (ágens vagy páciens), élő/élettelen vagy határozott/határozatlan volta. Korpuszalapú kutatásaiban kimutatta, hogy a genitívuszi eset az ágens tematikus szerepű és/vagy élő argumentumokra jellemző, szemben a nominatívuszival, amelyet leginkább a páciens tematikus szerepű, élettelen alanyok kapnak. Habár statisztikai adatok nem állnak a rendelkezésünkre, úgy tűnik, hogy az udmurtban is többféle tényező befolyásolhatja a *határozói* mellékmondatokban az alany esetjelölését.

Egyrészt az élő/élettelen oppozíciónak szerepe van az udmurtban is. A fenti mondatokban élő alanyunk volt (*Tolkien*), amely vagy nominatívuszban (egyeztetés nélkül), vagy genitívuszban állhat (egyeztetéssel a nem véges predikátumon). Élettelen alany esetén azonban adatközlőink a nominatívuszi jelölést preferálták (egyeztetés nélkül). Így az alábbi példában az élettelen *šundy* 'nap' alany sokkal inkább elfogadható nominatívuszi esetjelöléssel (így a (20) mondatban), mint genitívuszival (lásd (21)). Ez utóbbit kilencből csak négy válaszadó találta helyesnek.

Udmurt (elicitált)

(20) [Šundy pukš-em] bere agaj-e azbar-e pot-i-z.
[Nap lemegy-NF] után báty-1SG udvar-ILL kimegy-PST-SG3
'Miután a nap lement, a bátyám kiment az udvarra.'

(21) %[Šundy-len pukš-em-ez] bere agaj-e azbar-e pot-i-z.
[Nap-GEN lemegy-NF-3SG] után báty-1SG udvar-ILL kimegy-PST-SG3
Szándékolt: 'Miután a nap lement, a bátyám kiment az udvarra.'

Fentebb azt a megállapítást tettük, hogy az olyan mellékmondatokban, ahol jelölt az egyeztetés, az alany genitívuszban van. Megjegyzendő azonban, hogy az udmurt kérdőívünkben szerepeltek olyan példák, amelyek esetén néhány adatközlőnk (bár közel sem a többség) elfogadta az egyeztetéses mellékmondatokban a nominatívuszi alanyokat is. Nem világos, hogy ez mivel függ össze. Az alany esetjelölését befolyásolható tényező lehet esetleg az, ha a mellékmondati predikátum és az alany „távol kerül” egymástól. A kérdőívünk több ilyen típusú mondatot is tartalmazott, és egyes beszélők ilyenkor inkább elfogadták a nominatívuszi esetjelölést, mint egyéb esetekben. Egy ilyen példát láthatunk az alábbi (22)-es mondatban, amelyet nyolcból négy beszélő fogadott el helyesnek. Megjegyzendő, hogy ezt mondatot *minden* beszélő elfogadta egyeztetés nélkül (nominatívuszi alannyal).

Udmurt (elicitált)

(22) ??[Kol'a škola-je myn-em-ez] bere
[Kolja iskola-ILL megy-NF-3SG] után
mon kniga lyddžy-ny kutsk-i.
én könyv(ACC) olvas-NF kezd-PST.SG1
'Miután Kolja elment az iskolába, én könyvet kezdtem olvasni.'

Ez az általánosítás persze csak kísérleti jellegű, és lehetséges, hogy további kutatások fölülírják majd. Ezenkívül még további kutatásra szorul, hogy mi szabja meg a stratégiák közötti választást (mind az udmurt, mind a tatár esetén); tehát például az egyeztetés jelölése összefügg-e a mondat információs szerkezetével stb.

3.3 Nem véges mellékmondatok argumentumpozícióban

Ha a vizsgált mellékmondatok argumentumpozícióban állnak, két egymással felcserélhető stratégia figyelhető meg a tatárban. Az egyik stratégia szerint az egyeztetés jelölve van a nem véges predikátumon, és a mellékmondati alany

genitívuszban van. Ez látható a (23)-as példában, ahol az alany (*miněm*) genitívuszos, és a mellékmondat predikátumán jelölve van az egyeztetés.

Tatár (elicítált)

- (23) *Alar [miněm kil-gen-ěm]-ně köt-e idě-ler.*
ők [én.GEN jön-NF-1SG]-ACC vár-CONT COP.PST-PL3
'Ők várták, hogy én megjöjjek.'

Az argumentumpozícióban lévő mellékmondatok esetében azonban nem grammatikus az a – határozói mellékmondatok esetében látott – stratégia, hogy az egyeztetés jelölése mellett a nem véges mondat alanya nominatívuszban van. Az alany nominatívuszi esetjelölése teszi agrammatikussá a (24)-es mondatot (vö.: (23)).

Tatár (elicítált)

- (24) **Alar [min kil-gen-ěm]-ně köt-e idě-ler.*
ők [én jön-NF-1SG]-ACC vár-CONT COP.PST-PL3
Szándékolt: 'Ők várták, hogy én megjöjjek.'

A második stratégia az, hogy az egyeztetés nincs jelölve, és az alany nominatívuszban van. Ezt a (25)-ös példa mutatja. Az anyanyelvi beszélők ítéletei alapján arra következtethetünk, hogy ez a két stratégia felcserélhető egymással. Fontos kiemelni, hogy ez egy igen különös mintázat törökségi szempontból. Sok török nyelvben ugyanis ez a tatárban megtalálható második stratégia teljesen agrammatikus. Így például a kazahban és a törökországi törökben az argumentumpozícióban található nem véges mellékmondatokban kötelező az egyeztetést jelölni.

Tatár (elicítált)

- (25) *Alar [min kil-gen]-ně köt-e idě-ler.*
ők [én jön-NF]-ACC vár-CONT COP.PST-PL3
'Ők várták, hogy én megjöjjek.'

Az udmurtban csak egyféle megoldás lehetséges: az argumentumpozícióban lévő mellékmondatokon az egyeztetésnek jelöltnek kell lennie. Ilyenkor a nem véges mellékmondat alanya nem lehet nominatívuszban, hanem kötelezően genitívuszban van. Ez látható a (26)-os példában.

Udmurt (elicitált)

- (26) *Soos* [(*myneštym*) *lykt-em-me*] *vit'-i-zy*.
ők [(én.ABL)¹¹ jön-NF-1SG.ACC] vár-PST-PL3
'Várták, hogy eljöjjenek.' (lit. 'Várták az eljövésemet.')

Az udmurtban nem grammatikus az a fentebb bemutatott tatár mintázat, miszerint az egyeztetés nem jelölt, és az alany nominatívuszban van. Ezt példázza az alábbi rosszul formált (27)-es mondat.

Udmurt (elicitált)

- (27) *Soos [*mon lykt-em*]-*ez vit'-i-zy*.
ők [én jön-NF]-ACC vár-PST-PL3
Szándékolt: 'Várták, hogy eljöjjenek. (lit. 'Várták az eljövésemet.')

Az udmurtban argumentumpozícióban az egyeztetés használata tehát kötelező, továbbá az alany mindig birtokosként jelenik meg. Viszont spontán felvételben az alábbi példára bukkantunk, amelyben nem jelenik meg az egyeztetés. (A példa a kérdőívünkben is szerepelt, és minden adatközlőnk elfogadta.)

Udmurt (spontán, elicitált)

- (28) [*Proverka orc-em*]-*ez vit'-ono*.
[ellenőrzés lezajlik-NF]-ACC vár-NEC
'Meg kell várni az ellenőrzés lezajlását.'

Ebben az esetben amellet érvelnénk, hogy szintetikus összetétellel van dolgunk, nem pedig szintaktikai szerkezettel (az udmurt deverbális összetételekről lásd: Fejes 2005). Emellett szól, hogy semmilyen módosító nem állhat az alany és a „nem véges predikátum” között, az alany nem lehet többes számban, illetve csak akkor jól formált a mondat, ha az alany élettelen. Ez is arra utal, hogy szóösszetétellel van dolgunk, hiszen a szóösszetétel előtagja nem lehet személyes névmás vagy tulajdonnév, ezért agrammatikus a (27)-es példa.

3.4 A mintázatok összegzése

A 3.1-3.3 részekben az udmurt és a tatár mellékmondatok belső szerkezetét vizsgáltuk. Három alesetet különböztettünk meg, attól függően, hogy a nem

¹¹ Mivel a birtokos frázis akkuzatívuszban van, a birtokos nem genitívuszban, hanem ablatívuszban áll. Ez a permi nyelvek sajátossága.

véges mellékmondat milyen szintaktikai pozícióban van a mátrix mondatban. A fentebb bemutatottakat a következő táblázatok foglalják össze.

1. táblázat: *Vonatkozó mellékmondatok*

	Egyeztetés	Alany esetjelölése
Udmurt	a vonatkoztatás célján	genitívusz
Tatár	nincs jelölve (nem lehet jelölni)	nominatívusz

2. táblázat: *Határozói mellékmondatok*

	Egyeztetés	Alany esetjelölése
Udmurt	nincs jelölve	nominatívusz
	jelölt (a nem véges predikátumon)	genitívusz
Tatár	nincs jelölve	nominatívusz
	jelölt (a nem véges predikátumon)	nominatívusz

3. táblázat: *Argumentumpozícióban lévő mellékmondatok*

	Egyeztetés	Alany esetjelölése
Udmurt	kötelezően jelölt (a nem véges predikátumon)	genitívusz
Tatár	jelölt (a nem véges predikátumon)	genitívusz
	nincs jelölve	nominatívusz

Kétségtelen, hogy a vizsgált nem véges mellékmondatok belső szerkezetét nem egyetlen szabály alakítja ki, hanem több alszabály felelős az egyeztetés jelöléséért és az alany esetjelöléséért. Mik lehetnek tehát ezek az alszabályok?

Először is mindkét nyelvben a nem véges fej olyan pozícióban van, hogy képes esetet adni alanyának. Ezt a pozíciót Inflekciónak (IP) tartjuk, ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy további kutatásokat igényel e pozíció pontos mibenlétének meghatározása.

A nem véges mellékmondat szintaktikai pozíciójának továbbá mindenképpen szerepe van a mellékmondat belső szerkezetének alakulásában. Láthatjuk, hogy az udmurtban az argumentumpozícióban lévő mellékmondaton kötelező az egyeztetés jelölése, szemben a határozóikkal. A tatár argumentum-mellékmondatok is különböznek határozói társaiktól: az előbbiben – ha jelölt az egyeztetés – az alany kötelezően genitívuszban van, míg az utób-

biakban az alany nominatívusszal jelölt. Tehát a mellékmondat pozíciója mindkét nyelvben meghatározó jelentőségű.

Ugyanakkor ezzel el is fogytak a hasonlóságok az udmurt és a tatár mellékmondatok belső szerkezetét szabályozó szabályok között.

Adataink alapján az látszik, hogy az udmurtban van egy olyan szabály, miszerint ha az egyeztetés (avagy a poszesszívusz) jelölt, akkor a genitívusz-nak is jelöltnek kell lennie. Ilyen szabály nincsen a tatárban (lásd: a tatár határozói mellékmondatokat).

További különbség, hogy míg az udmurt argumentum-mellékmondatokban kötelező az egyeztetés jelölése, addig ez a tatárban opcionális. Sőt mi több, a tatárban az egyeztetés kitétele sosem kötelező.

Végül pedig különbség mutatkozik a vonatkozó mellékmondatok esetén is. Igaz, hogy egyik nyelvben sem lehet a nem véges predikátumon jelölni az egyeztetést, de az udmurtban az egyeztetés kötelezően jelölt a vonatkoztatási fejen, míg a tatárban jelöletlennek kell maradnia.

4. Következtetések

A kapott adataink alapján az látszik, hogy nagyon kevés a hasonlóság az udmurt és a tatár nem véges mellékmondatok között szintaktikai szempontból. A 3.4-es részben bemutatott hasonlóságok (a nem véges fej pozíciója, a nem véges mellékmondat pozíciójának jelentősége) igen általánosak. A mellékmondatok belső szerkezetét befolyásoló többi szabály között pedig nem találtunk átfedést.

Így azt a következtetést kell levonnunk, hogy nincs bizonyítható tatár nyelvi hatás az udmurt nem véges mellékmondatok szintaxisára. Illetve ennek a fordítottja sem áll fenn: udmurt hatás sincsen a vizsgált tatár mellékmondatokban.

Rövidítések jegyzéke

ABL	ablatívusz	NEC	szükségességet kifejező nem
ACC	akkuzatívusz		véges
CONT	folyamatos aspektus	NEG	tagadás/tagadó
COP	kopula	NF	nem véges
DAT	datívusz	NNF	nominalizált nem véges
GEN	genitívusz	PL	többes szám
ILL	illatívusz	PRES	jelen idő
INSTR	insztrumentálisz	PST	múlt idő
		SG	egyes szám

Hivatkozások

- Agyagási, Klára 1998. On the Characteristics of Cheremis Linguistic Interface on Chuvash. In Johanson, Lars et al. (eds.) *The Mainz Meeting. Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics. August 3-6. 1994.* Wiesbaden, Harrassowitz, 667–682.
- Agyagási, Klára 2004. Etimológiai argumentáció a mordvin szókinsz török elemeinek újabb feldolgozásában. *FUD* 11: 3–15.
- Bartens, Raija 1979. *Mordvan, tseremissin ja votjakin konjugation infiniittisten muotojen syntaksi.* Helsinki, MSFOu 189.
- Bartens, Raija 2000. *Permiläisten kielten rakenne ja kehitys.* Helsinki, SUS 238.
- Bereczki, Gábor 1983. A Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In Balázs, János (ed.) *Areális nyelvészeti tanulmányok.* Budapest, Tankönyvkiadó, 207–236.
- Berta, Árpád 1998. Tatar and Bashkir. In Johanson, Lars & Csató, Éva Á. *The Turkic Languages.* London – New York, Routledge, 283–300.
- Bíró, Bernadett 2011. Cselekvésnevek a manysiban – az északi manysi cselekvésnevek valenciája. *FUD* 18: 3–33.
- Comrie, Bernard – Thompson, Sandra 1985. Lexical nominalizations. In Shopen, Timothy (ed.) *Language typology and syntactic description*, Vol. 3. Cambridge, Cambridge University Press, 349–398.
- Csató, Éva, Á. – Uchurpani, Muzappar, A. 2010. On Uyghur relative clauses. *Turkic Languages* 14: 69–93.
- Csepregi, Márta 2012. Participiális jelzős szerkezetek két hanti nyelvjárásban. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 61–94.
- Edygarova, Svetlana 2010. *Kategoria possessivnosti v udmurtskom yazyke.* Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 7. Tartu, University of Tartu.
- Fejes László 2005. *Összetett szavak finnugor nyelvekben.* Doktori disszertáció. Budapest, ELTE.
- Heß, Michael 2008. *Relativische Prädikationen im Baschkirischen.* Wiesbaden, Harrassowitz.
- Johanson, Lars – Csató, Éva Á. 1998. *The Turkic Languages.* London – New York, Routledge.
- Johanson, Lars 2000. Linguistic convergence in the Volga area. In Gilbers, Dicky – Nerbonne, John & Schaeken, Jos (eds.) *Languages in contact.* Amsterdam – Atlanta, Rodopi, 165–178.
- Johanson, Lars – Bo Utas (eds.) 2000. *Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages.* Berlin – New York, Mouton de Gruyter.

- Koptjevskaja-Tamm, Maria 2003. Action nominal constructions in the languages of Europe. In Plank, Frans (ed.) *Noun phrase structure in the languages of Europe*. Berlin, Mouton de Gruyter, 723–761.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria 1993. *Nominalizations*. London, Routledge.
- Kornfilt, Jaklin 2006. Agreement: The (unique and local) syntactic and morphological licenser of the subject Case. In Costa, J. & Silva, M.C.F. (eds.) *Studies on Agreement*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins, 141–171.
- Kornfilt, Jaklin 2009. Subject-Agreement correlations and their syntactic effects in some Turkic relative clauses. *Turkic Languages* 13: 70–96.
- Nikolaeva, Irina 1999. *Ostyak. Languages of the World/Materials* 305. Munich, Lincom Europa.
- Perevoščikov, Petr Nikolaevič (ed.) 1962. *Grammatika sovremennogo udmurtskogo yazyka. I. Fonetika i morfologija*. Izhevsk, Udmurtskoe Kniznoje Izdatel'stvo.
- Róna-Tas, András 1988. Turkic influence on the Uralic languages. In Sinor, D. (ed.) *The Uralic Languages. Description, history and foreign influences*. Leiden – New York – København – Köln, Brill, 742–780.
- Serdobolskaya, Nataliya 2008. Faktory oformlenija subjekta pri nominalizacii v marijskom i komi-zyrjanskom jazykax In *Tipologija argumentnoj struktury i sintaksicheskix otnoshenij. Trudy mezhdunarodnogo simpoziuma*. Kazanj, KGU, 64–77.
- Tumaševa 1979 = Tumaševa, Dilära G. et al. 1979. *Tatar tele. 5nče klass öčen dăreslek*. Kazan, Tatarstan Kitap Năšriyatı.
- Tumaševa, Dilära G. 1978. *Xăzerge tatar ädebi tele. Morfologija*. Kazan, Kazan Universiteti Năšriyatı.
- Winkler, Eberhard 2001. *Udmurt (Languages of the World. Materials* 212). Munich, Lincom Europa.
- Wintshalek, Walter 1993. *Die Areallinguistik am Beispiel syntaktischer Übereinstimmungen im Wolga-Kama-Areal*. Wiesbaden, Harrassowitz.

Internetes források

NET1: http://tt.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%A0%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%B4_%D0%A0%D1%83%D1%8D%D0%BB_%D0%A2%D0%BE%D0%BB_%D0%BA%D0%B8%D0%BD

A SZABAD TOPIK A BESZÉLT FRANCIÁBAN

Horváth Márton Gergely

Bevezetés¹

E tanulmányban a topikkihelyezés egyik speciális változatát, az úgynevezett szabad (*unlinked*) topikos szerkezeteket vizsgáljuk a beszélt franciában. E konstrukciók formai és szemantikai-pragmatikai sajátosságainak vizsgálata előtt áttekintést nyújtunk a vonatkozó szakirodalom különböző megközelítéseiéről. Erre egyrészt a szerkezet altípusainak megfelelő behatárolása és elemzése érdekében van szükség, másrészt azért, mert a források sem az osztályozási szempontok, sem a források által használt terminológia tekintetében nem egységesek e téren.

Tanulmányunkban elsősorban arra keressük a választ, hogy milyen topikként funkcionál a szabad topik — *aboutness* vagy *frame-setting* topikként —, illetve hogy elkülöníthető-e alosztályok e szerkezettypuson belül. Elemzésünket egy spontán beszélt nyelvi korpuszra alapozzuk, amelyet a *Projet Phonologie du Français Contemporain*² (Durand et al. 2002, 2009) szabadon hozzáférhető és felhasználható beszélt nyelvi korpuszaiból állítottunk össze. Az innen idézett megnyilatkozások után zárójelben tüntetjük fel az adott beszélő kódját. A teljes korpuszt 792 percnyi hangfelvétel képezi, mely 28 franciaországi, 16 és 47 év közötti anyanyelvi beszélővel 1999 és 2006 között készített interjúból és kötetlen beszélgetésből áll össze. Korpuszunk adataiból kiindulva kísérjük meg a szabad topikos szerkezetek formai, szemantikai és pragmatikai jellemzőit feltérképezni.

Látni fogjuk, hogy heterogén osztályról van szó, és a különböző altípusok formai, szemantikai és pragmatikai jellemzői összefüggésbe hozhatók az *aboutness*, illetve *frame-setting* topik funkcióval. Vizsgálatunkból az is kiderül, hogy bizonyos feltételek mellett jobb oldali pozícióban is előfordulhat szabad topik. Arra a következtetésre juthatunk, hogy a diszlokált összetevő *aboutness* vagy *frame-setting* topik szerepe összefügg grammatikai integráltságának mértékével és jobb oldali pozícióban való megjelenésének lehetőségével. Ennek az eredménynek az alapján nemcsak a szabad topikos szerkezetek különböző típusait, hanem a többi, a beszélt franciában topikmegjelölő stratégiaként funkcionáló diszlokációs szerkezetet is összevethetjük, valamint

¹ Köszönöm Gécseg Zsuzsannának és Giampaolo Salvinak, valamint a tanulmány névtelen bírálójának az értékes tanácsokat és az építő kritikát, melyek nagyban segítettek munkámat.

² www.projet-pfc.net

elhelyezhetjük őket egy olyan skálán, amelynek segítségével megragadhatók lesznek a topik és az őt követő megnyilatkozás szintaktikai, szemantikai és pragmatikai jellemzőinek összefüggései.

1. A szabad topikos szerkezet definíciója és különböző megközelítései

1.1. Prototipikus és szabad topikos diszlokáció (Lambrecht 2001)

Elemzésünkben a diszlokáció Lambrecht (2001) által megfogalmazott definíciójára támaszkodunk. Lambrecht a diszlokáció egyik olyan alesetének tekinti a szabad topikos szerkezeteket, amely több ponton is eltér a „prototipikus” diszlokációtól, és így a Lambrecht által meghatározott négy definiáló kritériumnak sem mindegyike érvényes rá. E négy kritérium a következő: (i) a diszlokált konstituens tagmondaton kívüli pozíciója, (ii) lehetséges alternatív tagmondaton belüli pozíció, (iii) azonos index egy névmási elemmel, (iv) speciális prozódia (Lambrecht 2001:1050). Ezek közül az első és egyben legalapvetőbb kritérium, azaz a diszlokált összetevő tagmondathatáron kívüli pozíciója, a diszlokáció minden változatára érvényes: a konstituens a tagmondattól balra (bal oldali diszlokáció — *left dislocation* (LD); TOP pozíció: a továbbiakban L-TOP) vagy jobbra (jobb oldali diszlokáció — *right dislocation* (RD); ANTITOP pozíció: a továbbiakban R-TOP) található. Prototipikus esetben tehát a kihelyezett konstituensnek³ van egy lehetséges alternatív, tagmondaton belüli pozíciója, és funkcióját a tagmondaton belül egy vele azonos indexű, hangsúlytalan névmási elem jelzi (1). A tagmondat a kihelyezett összetevő nélkül is teljes, annak elhagyása nincs hatással a szintaktikai vagy prozódiai jólformáltságra, és a diszlokációs mondat szerkezet igazságfeltétlenül ekvivalens „kanonikus” megfelelőjével: (1) rekonstruált „kanonikus” változata (1’).

(1) *l’ analyse, elle, est même pas littéraire*
DEF.SG elemzés ő.CL van még csak nem is irodalmi
’az elemzés még csak nem is irodalmi’ (21amb1)

(1’) *l’analyse est même pas littéraire*

A szabad (*unlinked*) topikos szerkezetek esetében a diszlokált pozícióban megjelenő összetevőnek⁴ nincs lehetséges alternatív, tagmondaton belüli pozíciója, és így nem is kötődik olyan tagmondaton belüli „ismétlő” elemhez,

---

³ A diszlokált összetevőt a helyesírási konvencióknak megfelelően és az áttekinthetőség érdekében vesszővel választjuk el a tagmondattól. A vessző ugyanakkor nem feltétlenül jelez szünetet.

⁴ A szabad topikként funkcionáló összetevő a franciában csak (névmási vagy lexikális) NP lehet.

ami a kihelyezett összetevőt reprezentálná. A diszlokált elem és a tagmondat között csak interpretációs, szemantikai-pragmatikai kapcsolat van:

- (2) *Et euh honnêtement, s'il y a maximum cinquante kilomètres en zone baignade, c'est le maximum, et euh*
'és őszintén, ha van is maximum 50 kilométernyi fürdőzőna, az a maximum'
la _____ zone baignade, tu peux avoir de l' eau jusqu'à
DEF.SG zóna fürdőzés te.CL lehet neked PART.SG víz -ig
cinquante centimètres
ötven centiméter.PL
'ami a fürdőzőnát illeti, maximum ötven centiméteres a víz' (21acp1)

Egy előrehozott szabad határozóval (3) ellentétben, amely megjelenhet tagmondatvégi csatolt pozícióban is (3'), a szabad topikként funkcionáló összetevő (4) csak L-TOP pozícióban lehet (4').

- (3) *aujourd'hui, j' ai pas été très forte*
ma én.CL AUX nem volt nagyon erős
'ma nem voltam túl ügyes' (21ac11)
- (3') *j'ai pas été très forte aujourd'hui*
- (4) *mon premier mari, on avait une voiture*
POSS első férj PRON.INDEF.CL volt neki INDEF.SG autó
puis une moto
aztán INDEF.SG motor
kb. 'az első férjemmel egy autónk volt, aztán egy motorunk'
(Blanche-Benveniste 1981:80)
- (4') **on avait une voiture puis une moto, mon premier mari*

A szabad topikként funkcionáló diszlokált NP bizonyos diskurzuskörnyezetben *quant à* 'ami ...-t illeti', *concernant* '...-t illetően' típusú lexikális topikjelölővel is állhat. Ez a diskurzuskörnyezet Lambrecht szerint a topikváltáshoz köthető, Stark (1999: 346) szerint pedig a topik újdonságának, fontosságának megjelöléséhez. A spontán beszédben az ilyen topikjelölők általában ritkán használatosak, ezt korpuszvizsgálatunk is megerősíti: csupán egy előfordulást⁵ regisztráltunk, ezért elemzésünkbe nem vontuk be.

---

⁵ *Concernant Alençon, je ne sais pas, je suis pas trop euh trop au courant* 'ami Alençont illeti, nem tudom, nem vagyok túl jól értesült' (61acg1)

1.2. A diszlokáció, mint topikjelölő stratégia

Lambrecht megközelítésében a diszlokáció alapvető funkciója a diskurzusban a topicalizáció, azaz a diszlokált konstituens topikként való megjelölése. A kijelentés olyan információt közvetít, amely releváns e topik referensre nézve, róla szól (*aboutness*), a címzettnek a topik referenssel kapcsolatos tudását növeli (Lambrecht 1994: 117–131).

A topiknak e lambrecht-i definíciója Reinhart (1981) topikfogalmán alapul, amely a szakirodalomban *aboutness* topikként szokott megjelenni. A szakirodalom megkülönbözteti az *aboutness* topikot a *frame-setting* topiktól: ez utóbbi egy olyan keretet jelent, amelyben a tagmondati predikációt értelmezni kell (Götze *et al.* 2007), amelyre a kijelentés korlátozódik (Jacobs 2001). A két topikfogalom nem zárja ki egymást: Jacobs (2001: 662) rámutat, hogy a német balra diszlokált topikjai, melyek mindig *aboutness* topikok, egyben opcionálisan *frame-setting* topikok is, azaz a *frame-setting* dimenziót a bal oldali diszlokáció nem tiltja, de nem is teszi szükségessé. Chafe (1976: 50) definíciója szerint a (*frame-setting*) topik „egy olyan térbeli, időbeli vagy individuális keretet állít fel, amelyben az állítás érvényes.”⁶

A szabad topikot a szakirodalom *aboutness* vagy *frame-setting* topikként írja le: a prototipikus diszlokációs szerkezetekhez hasonlóan a szabad topikos konstrukció kihelyezett összetevője is topikként értelmezhető. Az öt követő kijelentés információt szolgáltat róla (*aboutness*; cf. Lambrecht 1994: 193), illetve az általa létrehozott térbeli, időbeli vagy individuális keretben érvényes a kijelentés (*frame-setting*; cf. Barnes 1985: 100), továbbá a topik referens rendelkezik a szükséges pragmatikai elérhetőség tulajdonságával (Lambrecht 1994: 193, lásd még a 3.1. fejezetet).

Berrendonner–Reichler–Béguelin (1997: 204–207) és Prévost (2003) szintén hangsúlyozza, hogy ennek (az általunk használt terminológia szerint szabad topikként funkcionáló) kihelyezett összetevőnek a referenséről a tagmondat állít valamit (*aboutness* viszony), illetve a kihelyezett összetevő azt a területet (*field*) határozza meg, amelyben a tagmondati kijelentést értelmezni kell (Berrendonner–Reichler–Béguelin 1997), keretként funkcionál (Prévost 2003).⁷ Berrendonner–Reichler–Béguelin (1997) arra is rávilágít, hogy e konstrukciók sok hasonlóságot mutatnak a kettőspont-szerkezetes újságcímekkel:

---

⁶ „the topic sets a spatial, temporal, or individual framework within which the main predication holds”

⁷ Megjegyzendő, hogy míg Berrendonner–Reichler–Béguelin (1997) egyszerre jellemzi *aboutness* és *frame-setting* viszonytal a „bináris” konstrukciókat, addig Prévost (2003) elkülöníti a két funkciót (és a *topik* fogalmát csak az *aboutness* viszonyra alkalmazza, a *frame-setting* topikokat keretnek nevezi).

- (5) a. *Italie: Albanais expulsés*
Olaszország albánok kiutasítva.PL
'Olaszország: kiutasított albánok'
(Berrendonner–Reichler–Béguelin 1997:205)
- b. *Affaire Halliday: l' avocat répond au*
ügy Halliday DEF.SG ügyvéd válaszol PREP+DEF.SG
procureur
ügyész
'Halliday-ügy: az ügyvéd válaszol az ügyésznek'
(Salles 2014: 3217)

Az ilyen típusú újságcímek tehát a szabad topikos szerkezetek olyan altípusának is tekinthetők, amelyek nem a spontán beszélt franciát, hanem a zurnalisztikai szövegeket jellemzik (Salles 2014).

1.3. A szabad topik behatárolása (szakirodalmi áttekintés)

A szabad topik fenti, általunk is elfogadott definíciójához hasonlóan (de különböző terminológiát használva) határolja be a szabad topikos szerkezetet Larsson (1979), Barnes (1985), Cadiot (1992) és Fradin (1990). Az ezektől eltérő elemzések vagy ennél szűkebb kategóriát állítanak fel (például Blasco-Dulbecco 1999, lásd lentebb), vagy éppen ellenkezőleg, a szabad topikos szerkezeteket a függő topikos (*hanging topic*) konstrukciókkal egy csoportba tartozónak tekintik (Deulofeu 1979, Berrendonner–Reichler–Béguelin 1997, De Cat 2002).

A függő topikos konstrukció (Cinque 1977) alapvetően a következőkben tér el a klitikus névmást mint ismétlő elemet tartalmazó bal oldali diszlokációtól: függő topikot csak NP reprezentálhat, a tagmondatbeli ismétlő elem nemcsak klitikum, hanem „hangsúlyos” névmás vagy egy másik NP is lehet, az ismétlő elem és a (függő topikként) diszlokált NP között nincs esetegyezés, legfeljebb egy függő topik jelenhet meg az L-TOP pozícióban, továbbá a (függő topikként) diszlokált NP és az ismétlő elem közti viszony nem érzékeny a szigetmegszorításokra (lásd még Delais-Roussarie–Doetjes–Sleeman 2004). Azokban az esetekben tehát, amikor az ismétlő elem klitikus névmás, a beszélt franciában (nem beágyazott tagmondatokban) csak az *à/de* prepozíciós esetegyeztetés mutatja⁸, hogy klitikumos bal oldali diszlokációról (6a) vagy függő topikos konstrukcióról (6bc) van-e szó.

⁸ A szigetmegszorításokra való érzékenységre vonatkozó eltérésből adódóan a szigetként működő tagmondatokban található tárgyi névmással koreferens, a főmondat elé diszlokált NP-t is függő topikként lehet értelmezni (Delais-Roussarie–Doetjes–Sleeman 2004:504–505).

- (6) a. *à moi, on m' a dit qu' il y en avait*
 PREP én PRON.INDEF.CL nekem.CL mondta hogy 'volt abból'
 'nekem azt mondták, hogy volt belőle' (61acm1)
- b. *moi, ça m' arrive aussi*
 én az nekem.CL történik is
 'az velem is megesik' (21am11)
- c. *Mexico, faut pas y rester*
 Mexikó kell nem ott.CL maradni
 'nem szabad Mexikóban maradni' (69aer1)

A függő topikos konstrukció esetében a diszlokált NP és az ismétlődő elem közötti kapcsolat referenciális, de — esetegyeztetés hiányában — nem „funkcionális” (Fradin 1988), azaz pusztán szemantikai és implicit (Berrendonner–Reichler–Béguelin 1997): a diszlokált NP mondatban betöltött szerepe nincs explicit módon jelölve.

Ezen implicit, szemantikai kapcsolat a diszlokált NP és a tagmondat között valóban közös eleme a függő topikos és a szabad topikos konstrukciónak. Utóbbi esetében azonban nincs a tagmondatban a diszlokált NP-vel koreferens „ismétlődő” elem. E különbséget Deulofeu (1979) elemzése is megragadja: noha a (6bc) típusú, az „igei szerkezethez prepozíciós jelölés nélkül csatolt lexikális elemet”⁹ (Deulofeu 1979:99) tartalmazó megnyilatkozásokat a (2) típusú „bináris” konstrukciókkal közösen tárgyalja, előbbit a (6a) típusú klitikumos bal oldali diszlokációhoz hasonlítható, külön alosztályként kezeli.

De Cat (2002) nem tesz különbséget szabad topik és függő topik között, mindkét szerkezetet *hanging topic* néven tárgyalja.¹⁰ Szerinte a tagmondat és a diszlokált, topikként funkcionáló összetevő közötti „laza” kapcsolatot az teremti meg, hogy utóbbi és a tagmondatbeli „ismétlődő” elem részbenrendezett halmaz (*poset*)¹¹ viszonyban áll egymással. A mandarin bizonyos szabad (*dangling*) topikjainak megjelenését is hasonló, halmaz–elem viszony meglétéhez köti Hu–Pan (2008). Nem minden esetben áll azonban fenn ilyen vi-

⁹ „L'élément lexical est adjoind à une construction verbale sans aucune marque prépositionnelle”

¹⁰ Jóllehet a szabad topikra *hanging topic*-ként, a függő topikos konstrukcióra *hanging topic left dislocation* (HTLD)-ként hivatkozik, nem különíti el élesen a kettőt: a HTLD és a klitikumos bal oldali diszlokáció (*clitic left dislocation* — CILD) közti különbségként többek között azt említi, hogy míg a CILD esetében mindig klitikus névmás az ismétlődő elem, addig a HTLD esetében az ismétlődő elem lehet nem klitikus, vagy hiányozhat is (De Cat 2002:106). Ez utóbbi esetben beszélhetünk az általunk elfogadott definíció szerint szabad topikról, s ezt a De Cat (2002: 82,186) által idézett példák is alátámasztják.

¹¹ A részbenrendezett halmaz egy olyan halmaz, melynek elemei egy reflexív, tranzitív és antiszimmetrikus vagy irreflexív, tranzitív és aszimmetrikus relációnak megfelelően vannak rendezve, tehát például *nagyobb, része, alitípusa*, stb. (De Cat 2002: 129).

szony a szabad topik referens és a tagmondat egyik összetevőjének referense között, sem a mandarinban (Huang–Ting 2006), sem a beszélt franciában (7).

- (7) *le système, quand tu tu prends une nounou,*
 DEF.SG rendszer amikor te.CL te.CL felveszel INDEF.SG dada
tu as des aides
 te.CL van neked INDEF.PL támogatás.PL
 kb. 'ebben a rendszerben, ha felveszel egy dadát, kapsz támogatást'
 (21abl1)

Berrendonner–Reichler–Béguelin (1997) elemzésében a „bináris” konstrukciónak nevezett szerkezetípusba tartoznak az anafora nélküli, az általunk szabad topikos szerkezeteknek nevezett egységek, valamint egy második altípus. Ez utóbbi esetében a tagmondat a diszlokált NP egy olyan anaforáját tartalmazza, amely szabad referáló kifejezés, a diszlokált NP nem köti (8). A függő topik (Cinque 1977), valamint a szabad topik (Lambrecht 2001) fentebb vázolt, s általunk is elfogadott definíciója szerint ugyanakkor ezt a csoportot két típusra lehet osztani: (8ab)-t függő topikos konstrukcióként¹², (8cd)-t¹³ pedig szabad topikos diszlokációként elemezzük: az anafora létrehozza a szükséges szemantikai kapcsolatot, de nem tekinthető koreferens ismétlődő elemnek.

- (8) a. *sixième, comment ça se passait en sixième ?*
 hatodik hogyan az történt PREP hatodik
 'ami a hatodikat illeti, hogy is volt hatodikban?' (61acg1)
- b. *Paul, Pierre vient de se battre avec cet idiot*
 Paul Pierre AUX verekedni -val DEM idióta
 'Ami Pault illeti, Pierre épp most verekedett ezzel az idiótával'
 (Blasco-Dulbecco 1999:48)
- c. *la Seine, euh les quais les*
 DEF.SG Szajna [hezitáció] DEF.PL rakpart.PL DEF.PL
quais maintenant sont canalisés, vous savez
 rakpart.PL most vannak csatornázza.PL ti.CL tudjátok
 'Ami a Szajnát illeti, a rakpartok már be vannak csatornázza'
 (Berrendonner–Reichler–Béguelin 1997:205)

¹² A (8a) példa szó szerinti anaforája megkülönböztetendő (8b) minősítői (*epithet*) (Larsson 1979:46, Delais-Roussarie–Doetjes–Sleeman 2004:502–505) anaforájától.

¹³ A Berrendonner–Reichler–Béguelin (1997:205)-től idézett (8c) esetében felmerülhet a kérdés, hogy nem csupán javító stratégiáról van-e valójában szó.

- d. *mon grand-père, donc le père de ma mère,*
 POSS nagyapa tehát DEF.SG apa PREP POSS anya
eh vu qu' ils avaient plein de
 [hezitáció] tekintve hogy ők.CL volt nekik rengeteg PREP
gamins
 kölyök.PL
 'ami nagyapámat, tehát anyám apját illeti, tekintve, hogy sok
 gyereük volt' (21abm1)

Amint arra fentebb utaltunk, Blasco-Dulbecco (1999:126–132) szűkebben értelmezi a szabad topikos szerkezeteket. Nem tekinti ugyanis szabad topikosnak azokat a konstrukciókat, amelyeknél a diszlokált összetevő és az „ismétlő” elem között nem- vagy számbeli eltérés van (8d). Részbenrendezettalmaz típusú viszony fennállása mellett érvel ezekben az esetekben (de ezt a terminust nem használja): a referenciális kapcsolat a klitikus névmás és a diszlokált összetevőre vonatkozó, vagy abból kikövetkeztethető elem között jön létre. Tanulmányunkban tehát ezeket a konstrukciókat is szabad topikos szerkezeteknek tekintjük.

Ami az esetleges altípusok elkülönítését és jellemzését illeti, Larsson (1979) és Cadiot (1992), illetve Blasco-Dulbecco (1999) és Berrendonner-Reichler-Béguelin (1997) nem határoz meg külön altípusokat. Barnes (1985) és Fradin (1990) elemzésében alapvetően két alosztály elkülönítése érhető tetten. Az egyik alosztályt (9) azon szabad topikként funkcionáló NP-k alkotják, amelyek határozóként értelmezhetőek, mintha olyan PP-k lennének, amelyekből törlődik a prepozíció, s így a formális integráció helyét a pragmatikai veszi át (Barnes 1985:98–104)¹⁴ — „rovatként” (*rubrique*) működnek, akár a kettőspont-szerkezetes újságcímek (Fradin 1990:18). A másik alosztályba (10) azok a (névmási vagy lexikális) NP-k tartoznak, melyeknek interpretációja a megelőző kontextustól függ: a szabad topik egy hiányos megnyilatkozással kombinálódik. E hiányos megnyilatkozás predikátumként az előrevetett összetevőről szól.

- (9) *la _____ fac, c' est bien connu hein, tu*
 DEF.SG egyetemi kar az.CL van jól ismert na te.CL
as de la liberté
 van neked PART.SG szabadság
 'ami az egyetemet illeti, köztudott, hogy nagy a szabadság' (61acm1)

¹⁴ (9)-ben tehát a *la fac* 'az egyetem' egy prepozíció nélküli PP-ként is értelmezhető, mintha *à la fac* 'az egyetemen' lenne. Blasco-Dulbecco (1999:100) szerint azonban ezzel a hipotézissel egyrészt az a probléma, hogy ekvivalensnek feltételez két megnyilatkozást, másrészt ellenőrizhetetlen.

(10) *Omar, il lit un peu moins, mais*

'Omar kicsit kevesebbet olvas, de'

lui c' est plus des trucs documentaires

ő az.CL van inkább INDEF.PL izé.PL dokumentum-.PL

'(ő) inkább dokumentumkönyveket (olvas)' (21acl1)

Stark, aki a legrészletesebb elemzést nyújtja a beszélt francia szabad topikos szerkezetéről, három alosztályba sorolja őket (Stark 1999). A fenti két altípuson felül egy olyan *aboutness* típusú szabad topikot is elkülönít, amelynél az interpretációhoz nincs szükség a megelőző kontextusra:

(11) *nos loisirs, on aime bien aller euh*

POSS szabadidő.PL PRON.INDEF.CL szeret jól menni [hezitáció]

à des concerts

PREP INDEF.PL koncert.PL

'ami szabadidős tevékenységeinket illeti, nagyon szeretünk koncertekre járni' (21acl1)

A Stark (1999)-féle másik két altípus tehát megfeleltethető a (9), illetve a (10) által illusztrált változatoknak. A (9) típusú, a teljes megnyilatkozást megelőző *frame-setting* szabad topik azt a keretet, „tematikus területet” adja meg, amelyben a kijelentés érvényes. Stark (1999) szerint nemcsak lexikális NP (12a), hanem névmás is betölthet ilyen funkciót (a leggyakrabban a *moi* 'én') (12b), ebben az esetben a beszélő vagy „individuális keretet” (*individual framework*, Chafe 1976: 50, Downing 1991: 129) alkot, vagy így fejezi ki a diskurzusban való részvételi szándékát (Stark 1999: 347).

(12) a. *les enfants, dans la moyenne, c' est cent*

DEF.PL gyerek.PL PREP DEF.SG átlag az.CL van száz

balles, le repas

frank.PL DEF.SG étkezés

kb. 'a gyerekeknek átlagosan száz frankba kerül egy ebéd' (61ahl1)

b. *quand j'étais euh classée avant elle, elle me faisait la gueule,*

'amikor előtte voltam rangsorban, akkor meg volt rám sértődve,'

et moi, c' est vrai, quand que quand elle était

és én az.CL van igaz amikor hogy amikor ő.CL volt

classée avant moi euh ça enfin passait pas

rangsorolva előtt én [hezitáció] az szóval ment nem

non plus

sem

'és ami engem illet, igaz, hogy amikor ő volt előttem a

rangsorban, szóval az sem volt következmények nélkül' (61acg1)

1.4. *Jobb oldali szabad topik a szakirodalomban*

Amint arra már fentebb utaltunk, a vonatkozó szakirodalmi források túlnyomó többsége szerint a szabad topikként funkcionáló összetevő csak L-TOP pozícióban lehet (4), R-TOP-ban nem (4') (Lambrecht 2001:1070–1071).

Kivételt képez Larsson (1979), Fradin (1990), illetve részben Blasco-Dulbecco (1999) és De Cat (2002). Larsson (1979:44) szépirodalmi példája (13) a (10) típusú, *c'est* kopulás szerkezetekkel rokonítható. A Fradin (1990:30) által a jobb oldali szabad topikra hozott példákban (14) nem teljes, predikátumszerű megnyilatkozáshoz kapcsolódik a szabad topik.

- (13) *Ce n' était pas les tympans, elle, qu' elle*
az.CL NEvolt nem DEF.PL dobhártya.PL ő REL ő.CL
avait sensibles: c' était le nez (Simenon)
volt neki érzékeny.PL az.CL volt DEF.SG orr
'Neki nem a dobhártyája volt érzékeny, hanem az orra'
(Larsson 1979:44)

- (14) a. *C'est ça, t'invites tes amis et tu leur sers une salade aux piments.*

'Ez az, meghívod a barátaidat és csípős paprikás salátát szolgálsz fel nekik.'

B: *Surtout Michèle, les _____ piments!*
főleg Michèle DEF.PL paprika.PL

kb. 'Csípőset, főleg Michèle-nek!' (Fradin 1990: 30)

- b. *Rater un repas, Pierre!*
elmulasztani INDEF.SG étkezés Pierre

kb. 'Még hogy Pierre elmulasztana egy étkezést!' (Fradin 1990: 30)

Blasco-Dulbecco (1999: 129) szerint azokban az esetekben, amikor referenciális kapcsolat van a klitikus névmás és egy, a diszlokált összetevőből kikövetkeztethető elem között, a csoport-osztály (*collectif-classe*) típusú részben-rendezett halmaz reláció az egyetlen, ami jobb oldali diszlokációt is megenged (15). Végül érdemes megemlíteni, hogy bár De Cat (2002:107) szerint a szabad topiknak (nála *hanging topic*) nincs jobb oldali változata, egy példát mégis hoz (16), amelyben a szabad topik (10)-hez hasonlóan kopulás szerkezetű predikátumhoz kapcsolódik.¹⁵

---

¹⁵ Mind (15), mind (16) esetében felmerülhet olyan elemzési lehetőség, miszerint az *ils* 'ők' és a *la Migros* 'a Migros', illetve a *c'* 'az' és a *robinet* 'csap' koreferensnek tekinthető. Lentebb látni fogjuk, hogy az ilyen típusú anaforikus viszonyok konkrét jellemzésétől függetlenül ezek a megnyilatkozások is beilleszthetők lesznek modellünkbe.

- (15) *Qu'est-ce qu'ils doivent faire comme chiffre*
 mit ök.CL kellenek csinálni mint szám
d'affaires le samedi, la _____ Migros
 PREP üzlet.PL DEF.SG szombat DEF.SG Migros
 'Micsoda forgalmuk lehet szombatonként a Migros-nál'
 (Reichler-Béguelin 1993:341)
- (16) *c'est fini, robinet*
 az.CL van vége csap
 kb. 'fejezd be a csappal a játékot' (De Cat 2002:82)

A következő fejezetekben, melyekben e szakirodalmi áttekintés után korpuszunk adatai alapján vesszük sorra a szabad topik formai és szemantikai-pragmatikai sajátosságait, visszatérünk a jobb oldalon megjelenő szabad topikok kérdésére.

2. A szabad topik formai sajátosságai, altípusai a beszélt franciában

Az előzőekben bemutatott szakirodalmi források, valamint a vizsgált korpusz adatai alapján a következő javaslatot tesszük a szabad topikos szerkezetek behatárolására és típusainak meghatározására. A formai sajátosságok alapján megkülönböztethető két alapvető szerkeztípus a nem *c'est*-típusú (2.1. fejezet) és a *c'est*-típusú (2.2. fejezet) konstrukció. A két szerkeztípus formai elkülönítése ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a két csoport szemantikailag-pragmatikailag homogén, illetve élesen elkülönülő lenne, amint azt a 3. fejezetben látni fogjuk.

2.1. A nem *c'est* típusú szabad topikos szerkezet

A teljes korpuszban előforduló 153 (bal oldali) szabad topik az összes L-TOP pozíciójú topiknak mintegy 11 %-át teszi ki. A 153-ból 89 esetben (58 %) nem *c'est* típusú szerkezetben jelenik meg a szabad topik, melynek altípusait és azok előfordulási statisztikáját az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat: A nem *c'est*-típusú bal oldali szabad topikos szerkezetek előfordulási statisztikája

nem <i>c'est</i> -típusú szabad topik	teljes megnyilatkozással	kettősalany	szem. keret	2	13	79	89
			birtokos	11			
	nem kettősalany				66		
	hiányos megnyilatkozással					10	

A nem *c'est*-típusú szerkezetek altípusának tekinthető, úgynevezett kettős-alany-szerkezet (*double-subject construction*) esetében a TOP konstituenst

egy szemantikai (és olykor szintaktikai) alanyként funkcionáló másik NP követi (Lambrecht 2001: 1058). A TOP NP és az őt követő NP közötti kapcsolat leírható szemantikai keret és e keret eleme közti kapcsolatként (17a), illetve a két összetevő között birtokos viszony is fennállhat (17bc). Ez utóbbi gyakoribb (Lambrecht 2001), ezt a korpuszunk adatai is alátámasztják: a 13 kettős-alany-szerkezetből 11 esetben explicit birtokos determináns jelzi a birtokos viszonyt a két NP között. A TOP NP ettől függetlenül nem része az ige valenciájának, és a függő topikos szerkezetekkel (6bc) ellentétben nem kötődik közvetlenül sem az ige argumentumkeretéhez (Lambrecht 1981:57).

- (17) a. *les filles, euh je te signale euh,*
 DEF.PL lány.PL [hezitáció] én.CL neked.cl jelzem [hezitáció]
Marie, ça fait un mois que je l' ai
 Marie az.CL csinál egy hónap hogy én.CL őt.CL AUX
pas vue
 nem látott
 'ami a lányokat illeti, csak szólok, hogy Marie-t már egy hónapja nem láttam' (61ah1)
- b. *mon frère, sa voiture, elle est complètement cassée*
 POSS fivér POSS autó ő.CL van teljesen törött
 'a fivérem autója teljesen össze van törve' (Lambrecht 1981:57)
- c. *moi, ma formation principale, c' est plutôt le*
 én POSS képzettség alapvető az.CL van inkább DEF.SG
classique
 klasszikus
 'az alapképzettségem inkább klasszikus' (61alh1)

A kettős-alany-szerkezetek a korpusz összes szabad topikos szerkezetének 8,5 %-át teszik tehát ki. Mind a 11 birtokos viszony esetében névmás (ebből hat alkalommal *moi* 'én') tölti be a TOP pozíciót: kognitív horgonyként funkcionál, az utána következő NP(-k) „szűkíti(k) tovább” a referenciát (Detges–Waltereit 2014).

A nem *c'est*-típusú szabad topikos szerkezetek esetében a szabad topik a leggyakrabban teljes megnyilatkozáshoz kapcsolódik: az összes kettős-alany-szerkezet ilyen, és a nem kettős-alany-szerkezetek több, mint 86 %-a is — például (2, 7, 9, 11, 12). A fennmaradó alig több mint 14 %-ban a szabad topik egy hiányos, predikátumszerű megnyilatkozáshoz kapcsolódik:

- (18) a. *moi, aucune idée*
 én semmiféle ötlet
 'nekem fogalmam sincs (róla)' (61acm1)

- b. *ça, entre les deux semaines, pas de*
 az között DEF.PL két hét.PL nem INDEF.SG
problème, moi
 probléma én
 'nekem az a két hét megfelel' (61ahl1)
- c. *Rome, une semaine en cinquième, et Florence,*
 Róma INDEF.SG hét PREP ötödik és Firenze
une semaine en seconde
 INDEF.SG hét PREP második
 'Róma egy hét hetedikben és Firenze egy hét tizedikben' (92aaf3)

E hiányos megnyilatkozások (14)-hez hasonlóak, amelyekben a szabad topik nem teljes állítással, hanem csak egy predikátummal kombinálódik, és amelyeket Fradin (1990:30) jobb oldalon megjelenő szabad topikként idézett. Megfigyelhetjük, hogy (18) megnyilatkozásainak „jobb oldali” változatai is grammatikusak lennének (például (18a') *aucune idée, moi*), valamint a (18b)-ben az R-TOP pozícióban található *moi 'én'* szintén szabad topikként elemezhető.

2.2. A *c'est* típusú szabad topikos szerkezet

A *c'est* típusú kopulás szerkezetek vizsgálatakor több kérdés is felmerül. Az első és legalapvetőbb kérdés az, hogy szabad topikos konstrukcióként elemzendő-e egy ilyen szerkezetű megnyilatkozás. Az esetek többségében (a korpuszban található NP *c'est* kopulás szerkezetek 83 %-ában) ugyanis a *ce* névmást anaforikusan köti a diszlokált NP, amely integrálható a tagmondatba (19), azaz rekonstruálható olyan „kanonikus” megfelelője, amelyben a *ce* alanyi pozícióját a TOP NP venné át (19').

- (19) *le saxophone, c'est le plus facile*
 DEF.SG szaxofon az.CL van legkönnyebb
 'a szaxofon a legkönnyebb' (21aml1)

(19') *le saxophone est le plus facile*

Ilyenkor tehát nem szabad topikos szerkezetről, hanem anaforikus kötéssel rendelkező (*linked*) topikos bal oldali diszlokációról van szó.

Ezekkel állíthatók szembe a szabad topikos szerkezetként elemezhető NP *c'est* kopulás megnyilatkozások: a *ce* névmást ezekben az esetekben nem köti anaforikusan a diszlokált NP, amely nem is integrálható a tagmondatba (20). Korpuszunk alapján e kopulás szerkezet jobb oldali, R-TOP pozícióban meg-

jelenő szabad topikot is megenged (21) — ezt támasztja alá a De Cat (2002: 82) által idézett példa (16) is.

- (20) a. *Ma mère qui parle anglais, c' est une*
 POSS anya aki beszél angol az.CL van INDEF.SG
énorme blague euh et sinon elle ne parle
 hatalmas vicc [hezitáció] és különben ő.CL NEG beszél
rien d' autre
 semmi PREP más
 kb. 'anyám, ahogy angolul beszél, az kész röhej, és egyébként
 más nyelvet nem beszél' (75csb1)
- b. *moi, c' est comme tu veux*
 én az.CL van mint te.CL akarod
 kb. 'nekem jó lesz, ahogy te akarod' (61ahl1)
- (21) A: *Ouais tu vois, si tu décides de faire un truc, tu le fais bien quoi, tu viens pas une fois sur deux euh, tu euh*
 'Ja, érted, ha eldöntöd, hogy csinálsz valamit, akkor már jól csinálsz, nem csak minden második alkalommal jössz'
- B: *C' est l' armée, toi*
 az.CL van DEF.SG hadsereg te
 kb. 'veled ez kész katonaság' (21aml1)

A kopulás szerkezetek két alapvető típusa (Higgins 1973) a szabad topikos „NP c'est”-szerkezetek esetében is elkülöníthető: a predikációs szerkezetek egy individuumhoz rendelnek egy tulajdonságot, míg a specifikációsak azt adják meg, hogy egy tulajdonság milyen individuum(ok)ra igaz. Az előfordulási statisztikát a 2. Táblázat tartalmazza.

2. táblázat: A c'est típusú bal oldali szabad topikos szerkezetek előfordulási statisztikája

c'est típusú szabad topik	predikációs		35	64
	specifikációs	kontextus nélkül értelmezhető	7	
		kontextus nélkül nem értelmezhető	22	

Megfigyelhető, hogy a predikációs szerkezetek esetében a szabad topikos megnyilatkozás minden esetben értelmezhető a kontextustól függetlenül is (20). A szabad topikos specifikációs kopulás szerkezetek túlnyomó többségének értelmezéséhez ugyanakkor szükség van a megelőző kontextusra (10); ezt a szerkezetípust nevezi Stark (1999) „parciális” vagy „indirekt” topikos konstrukciónak.

Az, hogy egy szabad topikos megnyilatkozás nem értelmezhető a kontextus nélkül, a szerkezetnek a megelőző kontextus mellé rendelt voltából (Stark 1999: 346) következik, azaz az értelmezhetőség kérdése nem a szabad topikkal vagy a magával a kopulás szerkezettel hozható összefüggésbe, hanem a specifikációs kopulás szerkezet hiányos jellegével: a kontextustól függetlenül nem értelmezhető *NP c'est* szerkezetű szabad topikos megnyilatkozásokat elliptikus specifikációs kopulás szerkezeteknek is tekinthetjük. Ritkább (húszonkettőtől hat) esetben e specifikációs kopulás mondat a kettősalanyszerkezet elliptikus változatának is tekinthető (lásd (22) aláhúzott szakasza), amelyben a birtokos viszonyt jelölő elemet tartalmazó konstituens törlődik (22'). (22)-höz hasonló szerkezet jobb oldalra diszlokált szabad topikos változatban is előfordulhat (egy ilyen esetet regisztráltunk (23), lásd még a következő fejezetben). A fennmaradó 16 esetben pedig csonkolt *cleft*-szerkezetként elemezhetjük a megnyilatkozást: olyan specifikációs kopulás szerkezetként, amelyben a tulajdonságot jelölő tagmondat törlődik, míg a referenciális rész jelen van, és a kihelyezett (gyakran referenciális) NP a tulajdonságot jelölő törölt tagmondattal hozható összefüggésbe, azaz a diszlokált elem egy olyan névmást köt, amely az elliptált tagmondattal található. (10) esetében a (10')-ben aláhúzással jelölt *cleft* lesz ily módon rekonstruálható.

(22) A: *Tu connais leur date de naissance?*

'Tudod a születési dátumukat?'

B: *Euh alors ma mère, c'est est quatorze février*
[hezitáció] tehát POSS anya az.CL van tizennégy február

quarante-six

negyvenhat

'Hmm, anyámé negyvenhat február tizennegyediké' (69aer1)

(22') *ma mère, [sa date de naissance] c'est est...*

POSS anya POSS dátum PREP születés az.CL van

(23) A: *Son année de naissance?*

'Születési éve?'

B: *Quarante-deux ou quarante-trois, je sais plus.*

'Negyvenkettő vagy negyvenhárom, már nem tudom.'

A: *Plus ou moins, ça va. Et son lieu d'origine?*

'Hozzávetőlegesen jó lesz. És származási helye?'

B: *Ah, mon père, il est né à Loudéac en Bretagne. Ça, par contre, je le sais.*

'Á, az apám Loudéac-ban született Bretagne-ban. Ezt viszont tudom'

A: *Hum hum.*

'Ühüm.'

B: *C' est quarante-deux ou quarante-trois, mon père?*

az.CL van negyvenkettő vagy negyvenhárom POSS apa

'Negyvenkettő vagy negyvenhárom az apámé?' (75ccr1)

(10) *Omar, il lit un peu moins, mais*

'Omar kicsit kevesebbet olvas, de'

lui c' est plus des trucs documentaires

ő az.CL van inkább INDEF.PL izé.PL dokumentum-.PL

'(ő) inkább dokumentumkönyveket (olvas)' (21acl1)

(10') *Omar, il lit un peu moins, mais*

'Omar kicsit kevesebbet olvas, de'

lui, c' est plus des trucs documentaires

ő az.CL van inkább INDEF.PL izé.PL dokumentum-.PL

[qu' il lit]

COMP ő.CL olvas

'(ő) inkább dokumentumkönyveket (olvas)' (21acl1)

E rekonstrukciós lehetőségek — függetlenül attól, hogy csonkolt *cleft*-ként vagy elliptikus kettősalany-szerkezetként rekonstruáljuk a megnyilatkozásokat — rámutatnak arra, hogy a *c'est*-típusú szabad topikos szerkezetekben mindig egy nem teljes megnyilatkozással kombinálódik a szabad topik. A tagmondat szintaktikai alanya egy referenciális tartalom nélküli *ce* klitikus névmás, melyet egy testes elemekkel kitöltött állítmányi rész követ. A szabad topik ezzel az állítmányi résszel kombinálódik, csakúgy, mint a nem *cleft*-típusú, (18)-ban illusztrált esetekben. A konstrukció jelentését így a szabad topik, az állítmány, valamint a kontextuális hatások együtt adják ki — nemcsak (10), (22) vagy (23), hanem (18) esetében is. A *c'est*-típusú és nem *c'est*-típusú szabad topikos szerkezetek formai elkülönítése tehát nem jelenti azt, hogy ne lennének hasonlóságok a két csoport bizonyos alosztályai között. Amint azt a következő fejezetben látni fogjuk, a két altípus szemantikailag-pragmatikailag sem homogén, s a két csoport közötti (rekonstruálható) formai átfedéseket a szemantikai-pragmatikai sajátosságok is tükrözik.

3. Szemantikai-pragmatikai sajátosságok

3.1. A szabad topik és a megelőző kontextus viszonya

Az, hogy a (szabad) topik referensének pragmatikailag „elérhetőnek” kell lennie, feltétele annak, hogy topikként funkcionálhasson a diskurzus adott pontján. A szükséges pragmatikai elérhetőség tulajdonsága azt jelenti, hogy a

topik referens egy, a diskurzusban kontextuálisan vagy szituációsan lehoronyzott referens (Lambrecht 1994:193). Ahhoz tehát, hogy egy referenst topikként, illetve hogy egy kijelentést a topikról szóló releváns információ megfogalmazásaként lehessen értelmezni, a referensnek bizonyos aktivációs tulajdonságokkal (Chafe 1987) kell rendelkeznie: ez a topik referensnek egy bizonyos fokú pragmatikai, kognitív elérhetősége. Topik akkor lehet egy referens, ha aktív (a figyelem középpontjában van) vagy elérhető (félaktív), azaz vagy említették már korábban a diskurzusban, vagy észlelhető az adott szituációban, vagy kikövetkeztethető a diskurzus által felállított szemantikai keretből.

A szabad topikos konstrukciók esetében tehát a prototipikus diszlokációs konstrukciókhoz hasonlóan a topik referens kapcsolódik a kontextushoz: a diskurzus által felállított szemantikai keretbe illeszkedő új topikként, vagy már korábban felállított topikként is megjelenhet. A 3. táblázat tartalmazza a szabad topik referens elérhetőségi státuszához kapcsolható funkciók statisztikáját.

3. táblázat: A bal oldali szabad topik lexikális NP referensének elérhetőségi státusza és topikfunkciója

referencia, funkció		nem <i>c'est</i> -típusú	<i>c'est</i> -típusú	összesen
aktív	új topik	7	4	11
	új topik	21	13	34
textuálisan elérhető	topikfenntartás	7	3	10
	topikfolytatás	9	11	20
kikövetkeztethető	új topik	17	10	27

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a szabad topik legtöbbször új topikviszony jelöléséhez kötődik, melynek esetében három lehetséges helyzetet különböztethetünk meg. Legritkább esetben a szabad topik referense aktív: a megelőző diskurzusban éppen szó volt róla, a figyelem középpontjában van, de még nincs topik státusza: egy megelőző megnyilatkozás komment részében említették, mint (2)-ben. Új topik lehet továbbá kikövetkeztethető referenciájú referens (17a), illetve a diskurzusban korábban említett (textuálisan elérhető), de akkor még nem topikként funkcionáló referens (27) is. Végül pedig korábban már felállított topikviszony fenntartását (11), illetve folytatását (20a) is jelölheti.¹⁶ Ezen megfigyeléseink megerősítik Stark (1999:347–354) észrevételeit.

¹⁶ Topikfolytatásként értelmezzük a korábban topikként használt referensre való „visszatérést”, és fenntartásként a már éppen aktív topik „megerősítését” (vö. Horváth 2015).

3.2. Aboutness és frame-setting jellemzők

Amint azt a szakirodalmi források áttekintésekor fentebb láttuk, a szabad topikot elsősorban keretként — *frame-setting* topikként határozzák meg, azaz Chafe (1976:50) topik-definíciójának megfelelően. Míg tehát a kötött topikos szerkezetekben a topik a predikátum egyik szemantikai argumentuma, addig a szabad topik tipikusan a teljes állítás érvényességének „területét” jelöli ki. A szabad topikot követő állításban így lehet *aboutness* topik is, amelyről a predikátum szól (Stark 1999:346; Starknál *thème* ’téma’) — ez az *aboutness* topik funkció akár explicit módon is lehet jelölve (lásd (17a)-ban *Marie*, (17b)-ben *sa voiture* ’az autója’, (17c)-ben *ma formation principale* ’az alapképzettségem’).

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a keretfelállító funkció nem zárja ki a szabad topik *aboutness*-jellegét (az őt követő teljes állítással kapcsolatban). Ezt az is jól mutatja, hogy a szabad topik nem csak mondattopik, hanem diskurzustopik¹⁷ szerepet is betölthet (Stark 1999:349–353), ezt korpuszunk adatai is alátámasztják. Illusztrációként alább megismételjük (9)-et tágabb szövegkörnyezetben: a szabad topikként funkcionáló NP nem csupán a következő megnyilatkozás, hanem egy hosszabb szakasz „témáját”, azaz a diskurzustopikot jelöli.

- (9') A: *la fac, c'est bien connu hein, tu as de la liberté, tu as un appart euh tu t'amuses comme un fou euh*
'ami az egyetemet illeti, mindenki tudja, hogy nagy a szabadságod, van egy lakásod, örült jól szórakozol'
B: *je veux dire, on me l'a répété cinquante millions de fois hein*
'persze, már ötvenmilliószor elmondták ezt nekem'

---

¹⁷ A mondattopik és diskurzustopik közötti hagyományos különbségtétel lényege, hogy míg a mondattopik fogalma egy mondaton belüli kifejezéshez kapcsolható, addig a diskurzustopik a diskurzus nagyobb, adott esetben elvontabb egységeihez köthető (Reinhart 1981). A diskurzustopikkal, mint a társalgás témájával kapcsolatban Chafe (2008) úgy fogalmaz, hogy az gondolatok koherens gyűjteménye, amelyet a társalgás egyik résztvevője vezet be, és a résztvevők gyakran közösen fejtenek ki.

A: *tu tu tu te couches à deux heures du matin euh tu t'en fous après des cours et tout hein, c'est comme ça hein, moi, la plupart de mes copines que je connais qui sont allées à l'université, c'est comme ça*

'hajnali két óraker mész aludni, aztán az órákat leszarod, így megy ez, a legtöbb ismerősömmel, aki egyetemre ment, így van'
(61acm1)

A szabad topik Lambrecht (2001)-féle általános jellemzésével ellentétben azonban nem mindegyik szabad topik funkciója érvényességi keret felállítósa. Amint azt Stark (1999) is megállapítja, léteznek olyan szabad topikok is, amelyek, bár teljes megnyilatkozás követi őket, *aboutness* topikként funkcionálnak (11). Szintén nem *frame-setting* funkcióval rendelkeznek a (18) típusú hiányos megnyilatkozással, valamint a *c'est*-típusú kopulás szerkezettel kombinálódó szabad topikok: mindkét esetben egy predikátumszerű — szemantikai szinten nem alany-állítmány szerkezetű — tagmondathoz kapcsolódik a szabad topik, s az (1) típusú argumentumtopikhoz hasonlóan *aboutness* topikként funkcionál.

A korpuszunkból származó példák alapján láttuk továbbá azt is, hogy a *c'est*-típusú kopulás szerkezetek jobb oldalra diszlokált szabad topikot is engedélyezhetnek. Ezekre támaszkodva az alábbi következtetést vonhatjuk le: az *aboutness* viszonyjal jellemezhető szabad topik esetében — a keretként funkcionáló szabad topikokkal ellentétben — lehetőség van jobb oldali diszlokációra is, jóllehet e jelenség marginálisnak tűnik. Ezt a következtetést a fentebb idézett, a szakirodalomból kölcsönzött példák is alátámasztják: a szabad topik R-TOP pozíciója nem a kopulás szerkezetéhez köthető, hanem ahhoz, hogy az (*aboutness*) szabad topikot nem teljes megnyilatkozás követi. Ez egyaránt jellemzi a *c'est*-típusú szerkezethez kapcsolódó szabad topikokat (13, 16) és a nem *c'est*-típusú szerkezetben előforduló *aboutness* szabad topikokat (14, 15). (15)-ben ugyanis a *la Migros* 'a Migros' nem az állítás érvényességi területét határozza meg, hanem a predikátumhoz kapcsolható: az *ils* 'ők' klitikus névmás és az R-TOP pozíciójú NP közötti részbenrendezett halmaz relációból lehet a klitikus névmás referenciáját kikövetkeztetni, a *la Migros* tulajdonképpen logikai alanyként (*aboutness* topikként) egészíti ki a predikátumot. Hasonlóan elemezhető a korpuszunkban található egyetlen (15)-tel rokonítható jobb oldali szabad topikos megnyilatkozás (24), amelyben a *les danseurs* 'a táncosok' és a 'mi' értelemben használt *on* klitikus névmás közötti referenciális viszony a típus-osztály inferenciához sorolható.¹⁸

¹⁸ A *les danseurs* és az *on* közötti teljes koreferencia lehetőségéről lásd lentebb.

- (24) *on s'entend très bien, les danseurs*
 PRON.INDEF.CL RECIPR ért nagyon jól DEF.SG táncos.PL
 'mi táncosok nagyon jól megértjük egymást' (61alh1)

A diszlokált elem és a tagmondat között létrejövő szemantikai kapcsolat tehát ezekben az esetekben az anaforikus köteléknek köszönhetően jön létre. E szemantikai kapcsolatot a szabad topik és az utána álló megnyilatkozás között a részbenrendezett halmaz reláció típusú anaforikus inferencia (8d, 15, 24) mellett létrehozhatják más anaforikus elemek is — birtokos determináns (25a), adverbium (25b) —, illetve implicit birtokviszony (26) vagy közös fogalmi mezőbe tartozás (2) (27) is.

- (25) a. *mais nous, au pire de toute façon il y a*
 de mi legrosszabb esetben mindenképpen van
notre maison
 POSS ház
 'nekünk a legrosszabb esetben is mindenképpen ott van a házuk'
 (75clb1)
- b. *le climat des Açores, hein*
 DEF.SG éghajlat PREP+DEF.PL Azori.PL [diskurzusjelölő]
on sait que l'air est chaud qu'
 PRON.INDEF.CL tud hogy DEF.SG levegő meleg REL
on a en Europe vient de là-bas
 PRON.INDEF.CL van neki PREP Európa jön PREP ott
 'ami az Azori-szigetek éghajlatát illeti, tudjuk, hogy az európai
 meleg levegő onnan jön' (61alh1)
- (26) *mon père il y avait le, on*
 POSS [szándékolt: apa] volt DEF.SG PRON.INDEF.CL
a fête les cinquante ans
 ünnepelte DEF.PL ötven év.PL
 'az apám, volt a, az ötven éves születésnapját ünnepeltük' (75cac1)
- (27) *le cinéma, on va voir un film*
 DEF.SG mozi PRON.INDEF.CL AUX nézni INDEF.SG film
on s'assoit dans un fauteuil on
 PRON.INDEF.CL leül PREP INDEF.SG ülés PRON.INDEF.CL
attend que le film passe
 vár hogy DEF.SG film lemegy
 'ami a mozit illeti, elmegyünk egy filmre, leülünk egy székbe,
 várjuk, hogy lemenjen a film' (92aaf3)

3.3. A formai és szemantikai-pragmatikai sajátosságok összefüggései

Fentiek alapján tehát a szabad topikos szerkezetek nem alkotnak teljesen homogén csoportot sem formai, sem szemantikai-pragmatikai szempontból, s a formai és szemantikai-pragmatikai sajátosságok között a következő összefüggéseket figyelhetjük meg. Minél kevésbé explicit a topicalizált összetevő és az őt követő megnyilatkozás közötti szemantikai kapocs, és ezzel párhuzamosan minél gyengébb a diszlokált összetevő szintaktikai integráltsága (például nincs semmilyen anaforikus kapcsolat a diszlokált összetevő és a tagmondat valamely eleme között), annál inkább a teljes megnyilatkozás érvényességi területeként funkcionál a diszlokált összetevő. Megfordítva pedig minél erősebb a diszlokált összetevő szintaktikai integráltsága, azaz minél kevésbé implicit a diszlokált összetevő és a tagmondat közötti szemantikai kapocs (mint például (24)-ben), annál inkább a predikátumot kiegészítő logikai alanyként (*aboutness* topikként) értelmezhető a szabad topikként funkcionáló diszlokált összetevő. A szabad topikos konstrukciók formai altípusai közül tehát szintaktikailag — és prozódiaileg (Stark 1999:346) — a *c'est* típusúak a leginkább integráltak, és az ő esetükben a legerősebb a topik *aboutness*, és nem *frame-setting* értelmezése. A formailag nem *c'est* típusú, de a kopulás szerkezetekhez hasonlóan nem teljes megnyilatkozáshoz, hanem predikátumszerű tagmondathoz csatlakozó szabad topikok tehát a *c'est*-típus szemantikai jellemzőit mutatják. E két csoportba tartozó szabad topikos szerkezetekre a leginkább jellemző, hogy interpretációjukhoz szükség lehet a megelőző kontextusra, és — a kötött *aboutness* (argumentum)topikokhoz hasonlítható módon — ezeknél a konstrukciónál fordult elő, hogy a szabad topik R-TOP pozícióban jelenhetett meg.

Annak ellenére tehát, hogy definíciójuk éles elkülöníthetőséget sugall, a szabad topikként és a nem szabad topikként elemezhető diszlokált összetevők inkább egy kontinuumon helyezhetők el. Hasonló hipotézist állít fel Tógó (1980) és Le Querler (1999): minél inkább „tematizált” egy összetevő, annál erősebb a grammatikai „deintegrációja”. A kontinuum egyik pólusát a *frame-setting* funkcióval és tágabb szemantikai értelmezési lehetőségekkel társítható szintaktikai-intonációs autonómia (Stark 1999), másik pólusát pedig az *aboutness* funkcióval társítható szintaktikai integráltság és explicit szemantikai kötelék alkotja. Az 1. ábrán egy ilyen skálán helyeztük el a szabad topikok egy-egy fentebb jellemzett típusát. Az, hogy az ábrán a megnyilatkozások egymás mellett szerepelnek, csak illusztráció, s nem jelenti azt, hogy mind a négy szempontból egyenlő mértékű az elmozdulás a skálán: míg például a *frame-setting* típusú szabad topik mindig teljes megnyilatkozással

kombinálódik¹⁹, nem mindegyik teljes megnyilatkozással kombinálódó szabad topik *frame-setting* jellegű. Az 1. ábrából az is kitűnik, hogy a kopulás/nem kopulás formai megkülönböztetés helyett igazi jelentősége a teljes/nem teljes megnyilatkozással való kombinációnak van.

1. ábra: a szabad topikok jellemzői

szintaktikai dezintegráció, kombináció teljes megnyilatkozással, implicit szemantikai kapocs, *frame-setting* jelleg

- ↑
- (9) *la fac, c'est bien connu hein, tu as de la liberté*
  - (2) *la zone baignade, tu peux avoir de l'eau jusqu'à cinquante centimètres*
  - (17a) *les filles, euh je te signale euh, Marie, ça fait un mois que je l'ai pas vue*
  - (11) *nos loisirs, on aime bien aller euh à des concerts*
  - (18a) *moi, aucune idée*
  - (20a) *ma mère qui parle anglais, c'est une énorme blague*
  - (10) *lui, c'est plus des trucs documentaires*
  - (24) *on s'entend très bien, les danseurs*
- ↓

szintaktikai integráció, kombináció predikátummal, explicit szemantikai kapocs, *aboutness*

Egy ilyen skála felállításával feloldható az a kérdés is, hogy a (15)-ben és (24)-ben, valamint (16)-ban fellelhető anaforikus viszony koferenciálisnak tekinthető-e vagy sem: ez a csoport átmenetet képez a szabad és a kötött topikok között. Így a kontinuum a különféle topikkihelyezéssel szerkezetekre is kiterjeszhető. A kontinuum a szabad topik és a függő topik közötti kapcsolatra is rávilágít: ahogy azt Stark (1999) is megemlíti, a (11) típusú *aboutness* szabad topik funkciója megegyezik a (szintén *aboutness*) függő topik funkciójával — a különbség leginkább a teljes/nem teljes megnyilatkozással való kombináció révén is jelzett szintaktikai integráltság mértékének segítségével ragadható meg. A függő topik és az esetegyeztetést is mutató klitikumos argumentumtopik közötti szintaktikai különbségek (például szigetmegszorításokra való érzékenység) úgyszintén jól ábrázolhatók, és a kontinuum jelentőségét ebben az esetben is kiemelik egyes átmeneti jelenségek (például az R-TOP pozícióban megjelenő esetegyeztetés nélküli névmások, vö. Ashby 1988).

---

¹⁹ Ez érvényes a szabad topik zsurnalisztikai szövegekben megtalálható változatára, a kettőspont-szerkezetes újságcímekre (5) is, ahol tipikusan teljes megnyilatkozás (akár averbális predikáció is: (5a)) követi a (*frame-setting*) szabad topikot.

Konklúzió

Tanulmányunkban a szabad topikos szerkezeteket olyan diszlokációs konstrukciókként határoztuk meg, amelyek esetében a topik szerepű diszlokált összetevő nem integrálható a tagmondatba, és nem köt olyan koreferens tagmondaton belüli „ismétlő” elemet, ami a kihelyezett összetevőt reprezentálná — a diszlokált konstituens és a tagmondat között csak interpretációs kapcsolat van.

A szabad topikos szerkezetek nem alkotnak homogén csoportot. A kétféle topikfunkció — a megnyilatkozás érvényességi területének meghatározása (*frame-setting*) és az, hogy a megnyilatkozás a topikról szól (*aboutness*) — egyaránt jellemezheti a szabad topikokat. Az *aboutness*- illetve *frame-setting*-jelleg összefüggésbe hozható azzal, hogy a szabad topik funkciójú NP milyen mértékben kötődik szintaktikailag és szemantikailag az őt követő megnyilatkozáshoz, illetve hogy ez utóbbi teljes-e vagy hiányos, csupán predikátumszerű-e. Minél explicitebb módon van kifejezve a diszlokált összetevő és a megnyilatkozás közötti szemantikai kapcsolat (például anaforikus elemek által), annál inkább mozdul el a diszlokált összetevő topikjellege a keretfunkciótól az *aboutness*-szerep felé. Az *aboutness* szabad topik gyakrabban kombinálódik nem teljes, predikátumszerű megnyilatkozással, míg a *frame-setting* szabad topikot mindig teljes megnyilatkozás követi. A predikátumszerű megnyilatkozással kombinálódó szabad topik tehát — akár *cleft*-típusú, akár nem *cleft*-típusú — mindig *aboutness*-jelleget mutat, és ennél a csoportnál engedélyezett a szabad topik jobb oldali, R-TOP pozícióban való megjelenése is. Ezen jellemzők alapján egy olyan kontinuum állítható fel, amely nemcsak a szabad topikos szerkezetek jellemzőiről ad képet, hanem a többi topikkihelyezési konstrukcióra is alkalmazható, és segítségével a különböző átmeneti jelenségek is megragadhatók.

Hivatkozások

- Ashby, William J. 1988. The syntax, pragmatics, and sociolinguistics of left- and right-dislocations in French. *Lingua* 75: 203–229.
- Barnes, Betsy Kerr 1985. *The pragmatics of left detachment in spoken standard French*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Berrendonner, Alain – Marie-José Reichler-Béguelin 1997. Left dislocation in French: varieties, norm and usage. In Jenny Cheshire – Dieter Stein (szerk.) *Taming the vernacular: from dialect to written standard language*, London – New York, Longman, 200–217.
- Blanche-Benveniste, Claire 1981. La complémentation verbale: valence, rection, et associés. *Recherches sur le français parlé* 3: 57–98.

- Blasco-Dulbecco, Mylène 1999. *Les dislocations en français contemporain*. Paris, Honoré Champion.
- Cadiot, Pierre 1992. Matching syntax and pragmatics: a typology of topic and topic-related constructions in spoken French. *Linguistics* **30**: 57–88.
- Chafe, Wallace 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and point of view. In Charles Li (szerk.) *Subject and topic*, New York, Academic Press, 25–56.
- Chafe, Wallace 1987. Cognitive constraints on information flow. In Russell S. Tomlin (szerk.) *Coherence and Grounding in Discourse*, Amsterdam, John Benjamins, 21–52.
- Chafe, Wallace 2008. Aspects of discourse analysis. *Brno Studies in English* **34**: 23–37.
- Cinque, Guglielmo 1977. The movement nature of left dislocation. *Linguistic Inquiry* **8**: 397–412.
- De Cat, Cécile 2002. *French dislocation*. PhD disszertáció, University of York, UK.
- Delais-Roussarie, Elisabeth – Jenny Doetjes – Petra Sleeman 2004. Dislocation. In Francis Corblin – Henriëtte de Swart (szerk.) *Handbook of french semantics*, Stanford, CSLI Publications, 501–528.
- Detges, Ulrich – Richard Waltereit 2014. *Moi je ne sais pas* vs. *Je ne sais pas moi*: French disjoint pronouns in the left vs. right periphery. In Kate Beeching – Ulrich Detges (szerk.) *Discourse functions at the left and right periphery. Crosslinguistic investigations of language use and language change*, Leiden, Brill, 24–46.
- Deulofeu, José 1979. Les énoncés à constituant lexical détaché. *Recherches sur le français parlé* **2**: 75–110.
- Downing, Angela 1991. An alternative approach to theme: a systemic-functional perspective. *Word* **42**(2): 119–143.
- Durand, Jacques – Bernard Laks – Chantal Lyche 2002. La phonologie du français contemporain: usages, variétés et structure. In Claus D. Pusch – Wolfgang Raible (szerk.) *Romanistische Korpuslinguistik – Korpora und gesprochene Sprache / Romance corpus linguistics – Corpora and spoken language*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 93–106.
- Durand, Jacques – Bernard Laks – Chantal Lyche 2009. Le projet PFC: une source de données primaires structurées. In Jacques Durand – Bernard Laks – Chantal Lyche (szerk.) *Phonologie, variation et accents du français*, Paris, Hermès, 19–61.
- Fradin, Bernard 1988. Approche des constructions à détachement: la reprise interne. *Langue française* **78**: 26–45.
- Fradin, Bernard 1990. Approche des constructions à détachement: inventaire. *Revue Romane* **25**(1): 3–34.
- Götze, Michael *et al.* 2007. Information structure. In S. Dipper – M. Götze – S. Skopeteas (szerk.) *Information structure in cross-linguistic corpora: Annotation guidelines for phonology, morphology, syntax, semantics and information structure*, Vol. 7, Potsdam, Universitätsverlag Potsdam, 147–187.

- Higgins, Francis Roger 1973. *The pseudo-cleft construction in English*. PhD disszertáció, Massachusetts Institute of Technology.
- Horváth Márton Gergely 2015. A jobb oldali diszlokáció a beszélt franciában. In Gécszeg Zsuzsanna (szerk.) *Lingdok 14. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 61–85.
- Hu, Jianhua – Haihua Pan 2008. A semantic-pragmatic interface account of (dangling) topics in Mandarin Chinese. *Journal of Pragmatics* 40: 1966–1981.
- Huang, Ray Rui-heng – Jen Ting 2006. Are there dangling topics in Mandarin Chinese? *Concentric: Studies in Linguistics* 32(1): 119–146.
- Jacobs, Joachim 2001. The dimensions of topic–comment. *Linguistics* 39: 641–681.
- Lambrecht, Knud 1981. *Topic, antitopic and verb agreement in non-standard French*. Amsterdam, John Benjamins.
- Lambrecht, Knud 1994. *Information structure and sentence form*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lambrecht, Knud 2001. Dislocation. In Martin Haspelmath és mtsai (szerk.) *Language typology and language universals 2*, Berlin, Mouton de Gruyter, 1050–1078.
- Larsson, Eva 1979. *La dislocation en français. Etude de syntaxe générative*. Lund, Gleerup.
- Le Querler, Nicole 1999. Dislocation et thématization en français. In Claude Guimier (szerk.) *La thématization dans les langues. Actes du colloque de Caen 1997*, Bern, Peter Lang, 263–275.
- Prévost, Sophie 2003. Détachement et topicalisation: des niveaux d’analyse différents. *Cahiers de Praxématique* 40: 97–126.
- Reichler-Béguelin, Marie-José 1993. Anaphores associatives non lexicales: incomplétude macro-syntaxique? In S. Karolak – T. Muryń (szerk.) *Complétude et incomplétude syntaxique dans les langues romanes et slaves. Actes du 6e Colloque international de Linguistique romane et slave (Cracovie, 29 sept.-3 oct. 1991)*, Cracovie, Wydawnictwo Naukowe WSP, 327–379.
- Reinhart, Tanya 1981. Pragmatics and linguistics: an analysis of sentence topics. *Philosophica* 27(1): 53–94.
- Salles, Mathilde 2014. Identifiabilité et activation référentielles dans les titres de presse. *SHS Web Conferences* 8: 3209–3223.
- Stark, Elisabeth 1999. Antéposition et marquage du thème (topic) dans les dialogues spontanés. In Claude Guimier (szerk.) *La thématization dans les langues. Actes du colloque de Caen 1997*, Bern, Peter Lang, 337–358.
- Tôgô, Yûji 1980. Thématization et niveau communicatif de l’analyse linguistique. *Bulletin d’études de la linguistique française* 14: 15–24.

ÚJRAELEMEZHETŐ-E AZ OLASZ NYELV FONOLÓGIÁJA AZ OLASZOK IDEGEN AKCENTUSÁN KERESZTÜL?

Huszthy Bálint

Bevezetés

Az olasz köztudottan rendkívüli dialektális változatossággal bíró nyelv, az olasz dialektusok mégis meglepő egyezést mutatnak a szinkrón fonológiai folyamatok működése terén. Mindez akkor figyelhető meg leginkább, ha olasz anyanyelvűek idegen nyelven szólnak meg. Az olaszok idegen akcentusa könnyen felismerhető, Olaszország legkülönbözőbb vidékeiről származó beszélők esetében is, az olasz akcentus elemzése pedig lehetővé teszi az olasz fonológia új oldalról való megközelítését.

Korábbi munkáimban az olaszok idegen akcentusának fonológiai egységességét volt céloom igazolni (Huszthy 2013a; Huszthy 2013b), ebben a cikkben a címben feltett kérdésre igyekszem válaszolni, az idegen akcentus elméleti nyelvészeti hasznát keresve. Így elsősorban azokra a fonológiai folyamatokra szeretném felhívni a figyelmet, melyek akcentuson keresztül való elemzése kiegészítheti az olasz fonológia elméleti vizsgálatait (Rohlf 1966; Muljačić 1969; Saltarelli 1970; Vogel 1982; Nespor 1993; Mioni 1993; Maiden–Parry 1997; Schmid 1999; Benincà–Mioni–Vanelli 1999; Bertinetto–Loporcaro 2005; Krämer 2009).

1. A kutatás körvonalazása

Az akcentuselemzés arra az elvre épül, hogy az adatközlők idegen nyelvű megszólalásaiból kiszűrhetők anyanyelvük szinkrón fonológiai jellemzői (Huszthy 2013a; 2013b). Az olasz fonológiát vizsgáló nyelvészek nem ritkán halandzsaszavakat ejtenek ki adatközlőkkel, így próbálva felmérni egyes folyamatok produktivitását (vö. Krämer 2009: 167–185). Az idegen nyelvi korpusz ebből a szempontból előnyösebbnek tűnik, hiszen a folyamatok élő beszédből, indirekt felvételek esetén akár spontán beszédprodukción alapján is kiszűrhetők, ami megbízhatóbb forrása lehet a produktív fonológiai folyamatok felfedezésének, mint például a halandzsaszavak felolvasatása. Az akcentuselemzésnek egy anyanyelvi szövegtörpusszal szemben is vannak előnyei: alkalmazásával kivédhető a lexikalizáció, illetve az analógia befolyása, így letisztult terepet biztosíthat a szinkrón elemzések számára.

1.1. A téma szűkítése

Az olasz fonológia idegen akcentuson keresztül való vizsgálatának legnagyobb előnye a ritka környezetek előhívásában rejlik. Bizonyos hangkörnyezetek (például egyes magánhangzó-, illetve mássalhangzó-kapcsolatok) ugyanis egyáltalán nem, illetve csak nagyon kis gyakorisággal fordulnak elő az olasz nyelvben. Ám ha olaszok idegen nyelvű szövegben találkoznak ilyenekkel, megvalósításukkor önkéntelenül is anyanyelvük javító stratégiáit alkalmazzák, ami alapján számos következtetés vonható le az olasz nyelv szinkron fonológiájával kapcsolatban.

Ebben a cikkben terjedelmi megfontolásokból az olasz hangtannak arra a részterületére fogok fókuszálni, amelyben az akcentuselemzés a legfontosabb információkkal szolgálhat: a mássalhangzó-kapcsolatok megvalósítására. Először a réshang+mássalhangzó (2.1. rész), majd a zárhang+ mássalhangzó (2.2. rész) kapcsolatokat fogom megvizsgálni, végül pedig a zöngésségi hasonulás működését az olasz hangtanban (2.3. rész).

Az adatokat klasszikus optimalitáselméleti keretben elemzem (Kager 1999), amelyben Krämer (2009) is dolgozik az olasz fonológia elemzésekor, nem utolsó célom ugyanis az ő olasz fonológiájának kiegészítése.

1.2. Korpusz

Kutatásom korpusza több mint tíz órányi hangfelvételtől áll, melyeket Olaszország három különböző pontján (Goriziában, Firenzében és Nápolyban) készítettem, összesen 68 helyi adatközlővel. Az adatközlőknek olyan idegen nyelveken kellett megszólalniuk, melyeken haladó nyelvtudással rendelkeztek (angol, német, francia és spanyol közül választhattak), példamondatokat felolvasva, illetve szabad beszélgetésekbe bekapcsolódva. Mivel ezeket a felvételeket többnyire szabad téren, diktafonnal végeztem, az adatok akusztikai programokkal nem voltak jól elemezhetőek, ám a fonológiai vizsgálatokhoz jól használható anyagot nyújtottak. Az utómunkák során újabb felvételeket készítettem hangszigetelt stúdióban, tizenegy Magyarországon tanuló olasz diák részvételével. Az így készült, immár célzott fonetikai felmérések kiegészítő anyagként és utólagos igazolásként is szolgálnak a fonológiai elemzésekhez (vö. Huszthy 2015). Ezt a cikket azonban még a korábbi felvételeim tapasztalataira építem.

2. Mássalhangzó-kapcsolatok viselkedése az olasz akcentusban

Az olasz nyelv (és dialektusainak) fonotaktikája szigorúan korlátozza a mássalhangzócsoportok ejtését, zörejhangkapcsolatok például csak az /s/ fonéma

részvételével fordulhatnak elő (Krämer 2009: 128–130). Az olasz szókincsben természetesen akadnak olyan neologizmusok, melyek tartalmaznak más zörejhangkapcsolatokat, ám ezekből igen kevés van; ellenben az akcentus remark eszköznek mutatkozik a ritka mássalhangzó-kapcsolatok fonológiai viselkedésének felmérésére.

Az olasz hangtan leírásaiban eldöntetlen vita, hogy az /sC/-típusú mássalhangzócsoportok tautoszillabikusak vagy heteroszillabikusak, azaz egyazon szótagkezdetben foglalnak-e helyet vagy külön szótagolódnak. Bertinetto (1999; 2004) az /sC/ csoportokon való hosszúság vizsgáldásai után arra jut, hogy a kérdés eldönthetetlen, mert fonetikailag mindkét helyzet előállhat. Krämer (2009) azonban fonológiailag heteroszillabikusként kezeli a csoportot, főként diakrón érvekre támaszkodva. Az olasz akcentuson végzett vizsgálataim alapján vitatkozni kívánok vele, és a következőkben több fonológiai érvet fogok felhozni amellett, hogy szinkroniában az /sC/ csoportokat az olasz fonológiában célszerűbb tautoszillabikusnak tekinteni. Bertinettóval ellenben nem vitatkozom, mert a lent következő fonológiai érvelésemnek nem mond ellent, hogy az /sC/ csoportok fonetikailag néha tauto-, néha pedig heteroszillabikusként jelennek meg.

Érvelésemet három lépésben fogom kifejteni: a 2.1. részben a [réshang+mássalhangzó] csoportok megvizsgálásával (melyeket FC-ként fogok jelölni, ahol F valamennyi réshang jele lesz), a 2.2. részben a [zárhang+mássalhangzó] csoportokat vizsgálva (melyeket TC-ként fogok jelölni, ahol T valamennyi zárhang helyett áll), végül a 2.3. részben pedig a klasszikus (regresszív) zöngésségi hasonulás fonológiai elemzésével, amely az olaszban hiányosan működik, és a folyamat akcentusban felfedezett hiányosságai érvként szolgálhatnak az olasz fonológia egyes vitatott kérdéseiben, mint amilyen például az /sC/ csoportok szótagolása.

2.1. Réshang és mássalhangzó találkozása

Az olasz nyelv szókincsében az FC csoportból egyedül az /sC/ van jelen, ám a kutatásom adatközlői idegen nyelvekben más FC-csoportokat is ki tudtak ejteni anélkül, hogy javító stratégiákat alkalmaztak volna. Eszerint az FC nem rosszul formált kapcsolat az olasz fonotaktikában (ellentétben például a TC csoportokkal, amelyek ejtésekor valamennyi adatközlőm spontán javító stratégiákat alkalmazott). Az /sC/ csoportokat első lépésben más FC csoportok olasz akcentusos ejtésén keresztül fogom megvizsgálni, analógiát keresve az ejtémódok között.

Az /sC/ csoportok szótagszerkezeti hovatartozásának legegyszerűbb meghatározása a szótagsúllyal függ össze. Az olasz hangtan elemzői egyöntetűen

állítják, hogy az olaszban a hangsúlyos szótagnak nehéznek kell lennie, azaz hosszú magánhangzót vagy kódamássalhangzót kell tartalmaznia, más szóval súlyának legalább két morát kell nyomnia (Muljačić 1969, Vogel 1982, Nespor 1993, Bertinetto–Loporcaro 2005). Krämer (2009) ugyanakkor arra is rávilágít, hogy az olasz szótag maximális súlya nem haladhatja meg a két morát, így az olasz nyelv szótagsúly-érzékenységet egy olyan fonotaktikai korlátban határozza meg, amely kimondja: az olaszban a hangsúlyos szótag súlya pontosan két mora (Krämer 2009: 179).

Mindebből világosan következik, hogy ha egy /sC/ csoportot megelőző hangsúlyos magánhangzó megnyúlik, akkor a csoport tautoszillabikus, hiszen a hangsúlyos szótag nem tartalmazhatja egyszerre a hosszú magánhangzót és a kódamássalhangzót is, vö.: $Vs]_{\sigma}[CV \leftrightarrow ViVi]_{\sigma}[sCV$; például *èsko* 'kimegyek' [*'ɛs.ko*] $\leftrightarrow$ [*'ɛ:.sko*]. Bertinetto (2004) kimutatása szerint egy ilyen hangkörnyezet olaszosnak számít hosszán és röviden ejtett hangsúlyos magánhangzóval is, a csoport egyik esetben hetero-, a másikban pedig tautoszillabikus; Krämer (2009) azonban csak az elsőt fogadja el fonológiailag jól formáltként.

A korpuszomban megtalálható FC csoportok olasz akcentusos ejtése egészen egyoldalú képet mutat ebből a szempontból, ugyanis az adatközlők szinte minden hangsúlyos magánhangzót hosszan ejtettek FC előtt, például (ang.) *after* RP [*'ɑ:ftə*] 'aztán' $\rightarrow$ (ol. akc.) [*'a:fter*]; (ném.) *Geschichten* [*gə'ʃɪçtŋ*] 'mesék' $\rightarrow$ (ol. akc.) [*ge'ʃi:çten*]; (ném.) *Nacht* [*naxt*] 'éjszaka' $\rightarrow$ (ol. akc.) [*'na:xtə*]; stb. (részletes adatokért lásd Huszthy 2013a). Alább Krämer (2009; 2012) mintájára klasszikus optimalitáselméleti keretben elemzem a (ném.) *Nacht* szó olasz akcentussal való optimális kiejtését, az elemzésben használt OT-korlátok definícióját (1) alatt adom meg.

1. táblázat: a (ném.) *Nacht* szó optimális olasz ejtése.

/naxt/	MAX-IO	NON-FINAL	FOOT= $\mu\mu$	PARSE- σ	CODA COND	DEP-IO
1. (naxt)		*!	*		**	
2. ('nax)tə				*	*!	*
3. ('na:x)tə			*!	*	*	**
4. ('na:)xətə				**!		***
5. ɛ^{P} ('na:)xtə				*		**
6. (nax)	*!	*			*	

- (1) a. MAX-IO: A kimenet nem vehet el a bemenet elemeiből.
- b. DEP-IO: A kimenet nem tehet hozzá a bemenet elemeihez.
- c. FOOT= $\mu\mu$: Minden láb súlya pontosan két mora (Krämer 2009).
- d. PARSE- σ : Minden szótag valamely láb része (Krämer 2009).
- e. NONFINAL: Az utolsó szótag nem lehet láb része (Krämer 2009).
- f. CODACOND: Kódában csak zengőhang vagy gemináta fele állhat.

Az 1. táblázatban látott elemzésben és a korlátleírásokban elsőként a láb fogalma szorul magyarázatra, illetve pontosításra: az olasz nyelv prozódiai fonológiájában a láb többnyire a hangsúlyos szótagnak felel meg (Nespor 1993: 167; Krämer 2009: 135), a táblázat első oszlopában felsorolt lehetséges kimeneti alakokban a láb határait zárójelek jelzik. Az olasz hangtan korábban említett megkötése, miszerint a hangsúlyos szótag súlya pontosan két mora, a láb fogalmának bevezetésével kiterjeszthető és egyben leegyszerűsíthető, mint Krämer (2009) meg is tette az (1c) OT-korlát beiktatásával.¹

Az (1) alatt felsorolt OT-korlátokra az elemzésben a következő rangsort állapítottam meg: MAX-IO » NONFINAL, FOOT= $\mu\mu$ » PARSE- σ » CODACOND » DEP-IO. A két legalapvetőbb hűségkorlát, a MAX-IO és a DEP-IO sorrendje az olasz nyelv „konzervatívizmúsa” vezethető vissza – a terminust Marotta (2008: 236) használja, aki az olaszt a legkonzervatívabb újlatin nyelvnek nevezi –, amely alapján az olasz hangtan tolerálja a betoldási, ám nem tolerálja a törlési folyamatokat: ezért kapta a MAX-IO a legmagasabb, a DEP-IO pedig a legalacsonyabb helyet a rangsorban. A három Krämertől (2009: 179) vett jelöltségi korlát (1c, d, e) eredetileg az olasz nyelv hangsúlykiosztásának elemzésére szolgál, ám kiválóan újrahasznosíthatónak bizonyulnak a mássalhangzó-kapcsolatok elemzésénél. A korlátok többek között azt eredményezik, hogy a mássalhangzóra végződő bemeneti alak a felszínen magánhangzóra végződik, egy svá hozzátoldásával (mely a szinkrón olasz hangtanban a legjelöletlenebb magánhangzó). Az (1f) OT-korlát a „kódafeltétel” olasz hangtanra alkalmazott változata, melyről Krämer (2009: 137–140) azt írja: az olasz kódában csak zengőhang (közülük is csak /N, r, l/), gemináta egyik fele vagy az /s/ állhat. Ezt a későbbiekben tovább igyekszem pontosítani (lásd 2.2. rész), egyelőre az (1) alatti leírásban az /s/ fonémát kivonom a CODACOND hatóköréből.

Az 1. táblázat elemzése két szempontból is érdekes: Egyrészt induktív módon ábrázolja a hangsúlyos magánhangzónak az adatközlők kiejtésében

¹ Ennek a dolgozatnak az OT-elemzéseiben a betoldási és a törlési folyamatokat nem morában, illetve szegmentumban, hanem vázpontokban számolom. Ha tehát egy kimenetben eggyel több vagy kevesebb vázpont jelenik meg a bemenethez képest, megsérti a DEP-IO, illetve a MAX-IO korlátot, attól függetlenül, hogy a betoldott elem morás-e.

megfigyelt nyúlását, és ennek szótagszerkezeti következményeit. Másrészt deduktív tanulságai is vannak, ugyanis a kódafeltétel eredményeképpen az FC csoport csak tautoszillabikusan válik elemezhetővé, így amikor az elemzés a CODACOND korláthoz ér, a még két életben maradt lehetséges kimenetel (a 2. és az 5.: ['nax.tə] és ['na:.xtə]) közül az előbbi kiesik. Ha a FOOT=μμ nem előzné meg a CODACOND korlátot, itt akár egy ['na.xtə] alak is lehetséges kimenetlé válna. Az FC csoportok feltételezett tautoszillabikussága ettől függetlenül meglepő, hiszen a mássalhangzó-kapcsolat tagjai ebben a helyzetben ereszkedő szonoritást mutatnak (a zengősségi hierarchiában a réshangok hangzósabbak a zöngétlen zárhangoknál, vö. Honeybone 2008: 14–15).

Ha az /sC/ csoportokat az FC csoportokhoz hasonlítjuk, kiderül, hogy Krämer (2009) olaszra megfogalmazott kódafeltétele (miszerint a kódában /s/ is szerepelhet) mindenképpen kiegészítésre szorul. Az olaszban bár minden FC csoport /sC/ csoport, nem elképzelhetetlen, hogy neologizmusokban más FC csoportok is megjelenjenek az olasz nyelvben (ráadásul az olasz akcentusból kiderül, hogy ezek nem is rosszul formáltak), ahogy szinkrón példák is mutatják: *shifra* ['ʃi:fta] 'átugrik' ← (ang.) *shift*, *afgano* [a'fga:no] 'afgán', *grivna* ['gri:vna] 'hrivnya', stb. Krämer (2009) kódafeltétele kétféleképpen egészíthető ki: vagy úgy, hogy /s/ mellett a többi részhangot is elfogadhatónak gondoljuk a kódában, vagy úgy, hogy fonológiai szempontból az /s/ mégsem állhat kódában. Az utóbbi bonyolultabbnak tűnik és jóval több kérdést vet fel, a következőkben mégis e mellett a megoldás mellett igyekszem majd érvelni.

2.2. Zárhang és mássalhangzó találkozása

Az olasz nyelv és dialektusainak fonotaktikájában a TC csoportok (az FC-vel ellentétben) rosszul formáltak, kivéve ha C likvida (vö. Loporcaro 2013: 132–135). A latinból örökölt TC kapcsolatok az olasz nyelv történetében regresszív hasonuláson vagy szegmentumtörlésen mentek keresztül, például (lat.) *dictum* 'mondott' → (toszkán) *detto*; (piemonti) *dit*; (nápolyi) *ditto* ['rit:ə]; stb. Véleményem szerint azonban a regresszív hasonulás vagy a törlés az olasz nyelv szinkrón hangtanában többé nem produktív javító stratégia a TC kapcsolatok feloldására (vö. Huszthy 2015). Az olasz nyelv szókincsében igen ritka a TC csoportot tartalmazó szó, ezért az idegen akcentus elemzése ismét segítségünkre lehet ennek a hangkörnyezetnek az előhívásában.

A korpusz szövegeiben található TC csoportok kiejtésekor adatközlőim különféle javító stratégiákat alkalmaztak, melyek közül a leggyakoribbnak a svá-epentézis bizonyult: TC → TəC, például (ang.) *outdoor* 'szabadtéri' → (ol. akc.) ['owtədo], (ném.) *Doktor* 'orvos' → (ol. akc.) ['dɔ:k'tor], (ang.) *BigMac* 'gyorséttermi emeletes szendvicsfajta' → (ol. akc.) [biɡ^amɛk:ə],

stb. A svá-betoldás fonetikailag azzal magyarázható, hogy az adatközlők nem tudják kapcsolatként kezelni, így koartikulálni a TC csoportokat, ezért a T artikulációja befejeződik a C artikulációjának megkezdődése előtt, a T felpattanásakor pedig kisebb-nagyobb svá hallatszik. Fonológiailag ezt a jelenséget epentézisként fogom kezelni, és kiváltó okát az olasz nyelv szinkrón hangtánának említett konzervatívizmusára vezetem vissza: az adatközlők kiejtésükben a bemenet elemeinek megőrzésére törekednek, ezért hajlamosabbak inkább megtoldani azt, mintsem elvenni belőle (OT-ben ez a törlést tiltó hűségkorlátok magasra, és a betoldást tiltók alacsonyra rangsorolását jelenti, lásd az 1. táblázat korlátrangsorát).

Az olasz akcentus kutatásának egyik legérdekesebb eleme egy délolasz adatközlők kiejtésére jellemző javító stratégia felfedezése volt. TC csoportok ejtésekora a déli beszélők jellemzően megnyújtották a csoport nyitó zárhangját: /TC/ → [TTC], például (ang.) *kept* 'tart, múlt i.' → (délol.) ['kɛp:tə], (ang.) *football* 'foci' → (délol.) [fut:'bal:ə], (ang.) *ragtime* → (délol.) [reg:ə'ta:jmə], stb. A gemináció gyakran együtt járt a svá-epentézissel, ám korántsem minden esetben, ezért a két jelenséget elkülönítettem egymástól, és két önálló javító stratégiaként tekintettem rájuk. A mássalhangzó előtti zárhang-gemináció javító stratégiaként való interpretálása (amivel egy ezzel párhuzamosan készülő tanulmányban foglalkozom részletesen, lásd Huszthy 2015) fontos következményekkel járhat az olasz nyelv fonológiájára nézve, ugyanis többek között érvként szolgál az /sC/ csoportok tautoszillabikusága mellett. Mindennek levezetéséhez először az (ang.) *kept* szó olasz akcentus szerinti kiejtésének OT-elemzését mutatom be a 2. táblázatban, az újonnan használt OT-korlátok jelentését (2) alatt magyarázom meg. Az új korlátrangsor a következő lesz: MAX-IO » NONFINAL, FOOT MIN » PARSE-σ, *TC (ONSET) » CODACOND » DEP-IO, FOOT MAX.

2. táblázat: az (ang.) *kept* szó optimális olasz ejtése első megközelítésben.

/kɛpt/	MX IO	NN- FIN	FT MIN	PRS -σ	*TC (ONS)	CODA COND	DEP IO	FT MX
1. (kɛpt)		*!				**		
2. ('kɛp)tə				*		*!	*	
3. ('kɛt)tə	*!			*			**	
4. ('kɛ)ptə			*!	*	*		*	
5. ('kɛp)ptə				*	*!		**	
6. ('kɛpp)tə				*		*!	**	*
7. ('kɛ:)pətə				**!			***	
8. ('kɛppə)tə				*			***!	*
9. ('kɛpə)tə				*			**	

- (2) a. *TC (ONSET): TC csoportok nem állhatnak szótagkezdetben, azaz heteroszillabikusak (kivéve, ha C likvida).
 b. FOOT MINIMUM: A láb súlya legalább két mora.
 c. FOOT MAXIMUM: A láb súlya legfeljebb két mora.

A 2. táblázat mindenekelőtt egy fontos változtatásra hívja fel a figyelmet az 1. táblázatban látott elemzéshez képest, ez pedig a Krämer (2009) által az olasz hangtanra megfogalmazott FOOT= $\mu\mu$ korlát kétfelé bontása (2b, c). A FOOT= $\mu\mu$ két tulajdonságának (miszerint a láb súlya legalább két mora és a láb súlya legfeljebb két mora) függetlenített működése azért fontos az olasz fonológia szempontjából, mert számos korábban kivételesnek titulált példa alapján úgy tűnik, hogy az olaszban a láb minimális mérete mindenképpen korlátozva van, de a maximális mérete nem minden esetben: a hangsúlyos szótag súlya ugyanis nem ritkán meghaladja a két morát az olaszban, például az ereszkedő diftongusok esetében, ahol a diftongus fejét képező magánhangzót az olaszok gyakran hosszán ejtik (általában minél délebbi nyelveterről van szó, annál hosszabban), például *auto* 'autó' ['a:wto], *euro* 'euró' ['ɛ:wro], *laico* 'laikus' ['la:jko], stb., sőt az olasz akcentusban akár négy morás lábakra is akadhatunk, például (ang.) *painting* 'festés' → (ol. akc.) ['pe:jn.tij.ɔ]. Továbbá, a FOOT= $\mu\mu$ korlát kettévágását támasztja alá az olasz akcentusban a TC csoportok jellegzetes délolasz kiejtése is – a jelenleg épp szóban forgó jelenség –, amelyben a zárhang tipikusan geminálódik a C előtt: /TC/ → [TTC] (két okból is, amelyeket rövidesen felsorolok). Feltételezésem

szerint tehát az olasz akcentus OT-elemzéseiben a FOOT MINIMUM jóval magasabbra rangsorolódik a FOOT MAXIMUM korlátnál.

A táblázatból kiderül, hogy a /kɛpt/ mélyszerkezeti alak nem jelenhet meg változatlanul a felszínen, mégpedig a magasra rangsorolt NONFINAL korlát miatt. Ez összefüggésben áll azzal a ténnyel is, hogy az olaszban nincs más-salhangzóra végződő fonológiai szó, a mélyszerkezeti szóvégi más-salhangzók után kötelező a svá-betoldás. A MAX-IO korlát legmagasabbra rangsorolása (aminek hatására a 3. output kiesik az elemzésből) többek között azt is jelzi számunkra, hogy a szinkrón olasz hangtanban a TC csoportok regresszív hasonulással való feloldása többé nem produktív. Ehelyett az adatközlők a bemenet szegmentumainak megőrzésére törekednek a kimenetben, vagyis előnyben részesítik a betoldásos folyamatokat a törléses vagy hasonulós folyamatokhoz képest.

Az újonnan bevezetett *TC (ONSET) olyan jelöltégi korlát, amely a TC csoportok fonotaktikai rosszul formáltságával áll összefüggésben: a megszorítás tiltja a kapcsolat tautoszillabikusként való szótagolását (kivéve, ha a T után álló C likvida). Az eggyel alacsonyabba rangsorolt kódafeltétel némi bonyodalmat okoz az elemzésben, hiszen a *TC (ONSET) korlát eredményeképpen a más-salhangzócsoport nyitó zárhangjának kódában kéne szótagolódnia, a kódafeltételt megszegve. Mivel a rangsor ezt nem teszi lehetővé, két potenciális és az adatok között is előforduló kimenet (a 2. és a 8.) kiesik az elemzésből, amit halálfej ikonnal jelzek. A győztes (9.) output mellett azonban szomorkodó fej látható: ez annyit jelent, hogy az adott táblázatban ugyan optimálisként kijövő, de a valóságnak nem megfelelő kimenetről van szó. Az elemzés nyilvánvalóan kiegészítése szorul.

Az első változtatás a *Stress-to-Weight* elnevezésű elv felvétele lesz a korlátok közé, amely értelmében a hangsúlyos szótagoknak nehéznek kell lennie, akár egymagában képez lábat, akár más hangsúlytalan szótagok társaságában.

(3) SWP (Stress-to-Weight Principle): A hangsúlyos szótag nehéz.

Az SWP korlát hatására a 2. táblázat győztese, a 9. kimenet ki fog esni az elemzésből, valamint a 4. alak is, és a továbbiakban minden olyan hangsúlyos nyílt szótag előfordulása tiltva lesz, amelyben rövid a magánhangzó. A TC kapcsolatok olasz akcentusos ejtésének kérdése ezzel azonban még távolról sincs megoldva. Az SWP korlát felvételével ugyanis az elemzés több optimális alakot is generál: ('kɛ:pə)tə, ('kɛppə)tə, illetve a kódafeltétel későbbi felbontásával egy harmadikat: ('kɛp)tə, melyek ugyanakkor mind előfordulnak az olasz kiejtésben, ám különböző dialektális területeken. Utóbbi főleg az északolasz dialektális régiókban lelhető fel, a TC-csoport ugyan ott is rosszul

formált (amiről a T gyakori felpattanása tanúskodik a C előtt) ám kisebb mértékben, mint délen. A ('kɛ:pə)tə ejtészváltozat mind északon, mind délen megjelenhet, a zárhangnyúlással járó ('kɛppə)tə viszont tipikusan déli.

Egy ezzel a cíkkel párhuzamosan készülő, teljes egészében a délolasz zárhang-geminációnak szentelt tanulmány (Huszthy 2015) elemzéseiben a kódafeltételt kifejező OT-korlát felbontását javaslom. Az ötlet abból fakad, hogy a FOOT=μμ korláthoz hasonlóan a CODACOND is több megszorítást ötvöz, amelyek önálló korlátokban is megfogalmazhatók, sőt e megszorítások rangsorbeli különbségei dialektális különbségeket eredményezhetnek. A 3. táblázatban az (ang.) *kept* szó délolasz akcentus szerinti újraelemzését közlöm, (4) alatt pedig a kódafeltételre alkalmazott új korlátokat ismertetem.

3. táblázat: TC csoportok ejtése a délolasz akcentusban.

/kept/	PRS -σ	*TC (ONS)	SW P	CODAC (GEM)	DEP -IO	FOOT MAX	CODAC (SON)
1. ('kɛp)tə	*			*!	*		*
2. ('kɛ:)ptə	*	*!			**		
3. ('kɛp)ptə	*	*!			**		*
4. ~~ɛp~~ ('kɛpp)tə	*				**	*	**
5. ('kɛppə)tə	*				***!	*	*
6. ('kɛ:pə)tə	*				***!	*	
7. ('kɛp)pətə	**!				***		*
8. ('kɛpə)tə	*		*!		**		

- (4) a. CODACOND (GEMINATE): Kódában csak gemináta vagy gemináta fele állhat.
 b. CODACOND (SONORANT): Kódában csak zengőhang állhat.
 c. CODACOND (SIBILANT): Kódában csak /s/ állhat.

A TC csoportok délolasz kiejtésére megállapított korlátrangsor a következő: FOOT MIN » PARSE-σ, *TC (ONSET), SWP » CODACOND (GEM) » DEP-IO, FOOT MAX » CODACOND (SON), CODACOND (SIB). A kódafeltétel megbontásával elemezhetővé válik az északolasz és a délolasz kiejtés különbsége a TC csoportok feloldása terén. A déli ejtismódban a T az esetek döntő többségében geminálódik a C előtt, ám svá-epentézis csak kevesebb mint az esetek felében fordul elő, a geminációt tehát kötelező, míg a svá-betoldást opcionális folyamatnak feltételezem (vö. Huszthy 2015). Továbbá, feltevésem szerint a T geminációja a kódában történik meg, és a gemináta nem szótagolódik ketté.

Ez teszi lehetővé, hogy a CODACOND (GEM) korlát meghatározásában teljes és fél gemináták is szerepelhetnek a kódában (lásd 4a). A *kept* felszíni szerkezetében létrejövő [ppt] mássalhangzócsoport minden más felosztás esetén kiesne az OT-elemzésből: a 3. kimenetben ([p.pt]) a *TC (ONSET) korlát miatt, az 5. kimenetben ([p.pə.t]) pedig a DEP-IO, a CODACOND (SON) és a FOOT MAX korlátok miatt is. Az elemzés optimális kimenete ezért a 4. alak: ('kepp)tə, amely az adatok között is a legnagyobb gyakorisággal fordult elő (ti. zárhang-gemináció svá-betoldás nélkül).

Az olasz hangtanra jellemző kódafeltétel tulajdonságainak különböző korlátokban való rögzítésével a TC csoportok északi és déli ejtéskülönbsége megmagyarázódik: délen a CODACOND (GEM) korábban működik a CODACOND (SON) korlátnál. Mindezt megerősíti, hogy délen jóval nagyobb a gemináták előfordulási aránya északhoz képest, sőt egyes északolasz vidékeken (például Veneto megye nagy részén) hosszú mássalhangzók egyáltalán nincsenek, és északon a raddoppiamento fonosintattico néven ismert híres olasz hangjelenség sem produktív; illetve a délolasz dialektális területeken több mássalhangzó inherens geminátá, vagyis semmilyen környezetben nem fordul elő rövidként, a szakirodalomban ezeket fonémaként is hosszan szokás ábrázolni: /bb/, /mm/, /ddʒ/. A 4. táblázatban illusztrációképpen ismét az (ang.) *kept* szó elemzését mutatom be, az északolasz akcentusra megállapított korlátrangsorral.

4. táblázat: TC csoportok ejtése az északolasz akcentusban.

/kept/	PRS -σ	*TC (ONS)	SWP	CODAC (SON)	DEP -IO	CODAC (GEM)	FT MX
1. ('kep)tə	*			*!	*	*	
2. ('kɛ:)ptə	*	*!			**		
3. ('kep)ptə	*	*!		*	**		
4. ('kepp)tə	*			*!*	**		*
5. ('keppə)tə	*			*!	***		*
6. ('kɛ:pə)tə	*				***		*
7. ('kep)pətə	**!			*	***		

A 4. táblázatban feltüntetett korlátrangsor különbsége a 3. táblázathoz képest abban áll, hogy a CODACOND (GEM) és a CODACOND (SON) korlátok fordított sorrendben működnek, tehát az utóbbi van magasabbra rangsorolva. Ennek eredményeképpen a 3. táblázat győztese, a déli ejtésmódra jellemző 4. alak, ('kepp)tə, kiesik az elemzésből. Ugyancsak a CODACOND (SON) korlát hatá-

sára kiesik azonban az 1. alak is, a TC csoport feloldását nélkülöző ('kɛp)tə, amely mellett a halálfej ikon látható: ez az ejtismód ugyan elhangzott a korpusz felvételein, de az adatközlők nem koartikulálták a mássalhangzókat, ami a csoport rosszul formáltságára utal. Az optimális kimenet a 6. alak, mely az olasz hangtan legkevésbé jelölt javító stratégiáját, a svá-epentézist, valamint az SWP korlátnak engedelmeskedve a hangsúlyos magánhangzó nyúlását tartalmazza.

Az északolasz ejtismódra jellemző elemzés egy másik változatban is létrehozható, melyben a FOOT MAX korlát magasabb rangsort kap. Úgy tűnik, hogy a láb potenciális mérete déli dialektális területek felé haladva kontinuumszerűen nő, vagyis a déli ejtismódban a FOOT MAX-nak később kell állnia a korlátrangsorban az északi ejtismódhoz képest, illetőleg ha a sorrendjén nem változtatunk, más értéket kell képviselnie (vagyis a láb maximális mérete több mint két mora). Ha az északolaszban a FOOT MAX korlát működését a CODA COND (SON) előtt feltételezzük, az elemzés győztes kimenete az 1. alak lesz: ('kɛp)tə, amely megsérti ugyan a kódafeltételt, de addigra már a többi potenciális kimenet kiselejteződik.

A TC csoportok olasz akcentusbeli ejtése, illetve az OT-elemzésekben bontott kódafeltétel alapján fontos konklúzió fogalmazható meg az olasz hangtanban az /sC/ csoportok szótagszerkezeti státuszát tekintve. Ha a CODA COND korlátot háromfelé bontjuk a Krämer (2009: 137–140) által sugallt lehetőségek szerint, a CODA COND (SIBILANT) egyik olasz dialektusban sem fog korábban működni, mint a másik két korlát, hiszen ha így lenne, sem zengőhang, sem gemináta nem állhatna az olasz kódában. Ez ugyanakkor az a következménnyel jár, hogy /s/ csak akkor jelenhet meg a kódában, ha gemináta. Más oldalról megközelítve, az /sC/ csoportok tautoszillabikusága mellett szól az is, ha a kódafeltételt csak két korlátban határozzuk meg: CODA COND (SON) és CODA COND (GEM), és az /s/ esetére nem szabunk külön korlátot, vagyis eleve kihagyjuk a kódafeltételből. Ezt az általános nyelvészetben az ökonómia elve indokolja, illetve az optimalitáselméletben a túlgenerálás megelőzése. Mindezek alapján az olasz fonológia elméleti leírásában az /sC/ csoportok tautoszillabikus felfogását tartom célravezetőbbnek, ami ugyanakkor nem zárja ki, hogy fonetikailag, illetve akusztikailag az olaszban tautoszillabikus és heteroszillabikus /sC/ csoportok is előforduljanak (vö. Bertinetto 1999; 2004).

2.3. A zöngésségi hasonulás az olasz hangtanban

A laringális realizmus elmélete alapján felállított nyelvtipológia szerint alapvető fonológiai viselkedésbeli eltérés mutatható ki az aspiráció alapú és a

zöngé alapú nyelvek között (Balogné Bérces–Huber 2010). Az aspirációs nyelvekben (ilyen például a germán nyelvek többsége, igen sok szláv nyelv, a mandarin kínai, stb.) akusztikailag nincs aktív zöngéképzés a zörejhangok esetében, a zöngétlen zárhangok többnyire a hehezett zöngétlen zárhangokkal állnak kiegészítő eloszlásban. A zöngényelvekben (ilyen például az újlatin nyelvek többsége, az orosz, a magyar, stb.) ezzel szemben zöngés és zöngétlen zörejhangpárok találhatók, valamint megtalálható bennük az eltérő zöngességi értékű zörejhangok közötti regresszív hasonulás, melyet zöngességi hasonulásnak fogok hívni (vö. Balogné Bérces–Huber 2010: 60).

Az olasz a latinhoz és a legtöbb újlatin nyelvhez hasonlóan a zöngényelvek csoportjába tartozik, ám különleges zöngényelvnek számít, amennyiben a zöngességi hasonulás működése rendkívüli korlátok közé van szorítva benne, sőt gyakorlatilag alig létezik. Az olasz zöngességi hasonulásnak (melyet a továbbiakban ZH-ként fogok rövidíteni) egész pontosan egyetlen alanya van, mégpedig az /s/ fonéma, amely zöngés mássalhangzók előtt zöngésedik. Mivel az olaszban egyedül /sC/ csoportok esetében fordulnak elő zörejhangkapcsolatok, ez nem is meglepő, hiszen a ZH-nak így az /s/-en kívül nincs is más bemenete. Újabb jövevényszavakból és az olaszok idegen akcentusából kiderül, hogy a ZH az olasz hangtanban semelyik másik szegmentumra nincs hatással az /s/-en kívül: vagyis a zörejhangkapcsolatok minden szegmentuma megőrzi zöngességi értékét az olasz fonológiában, kivéve az /s/ fonémát. A ZH hiánya az olaszban számos fonológiai következménnyel jár, elemzése mégis felderítetlen terep az olasz hangtanban. Ennek oka feltehetőleg a ZH igen korlátozott működése, melynek köszönhetően Krämer (2009: 209) olasz fonológiájában is csak egyetlen bekezdésnyi említést kap. Az olasz akcentusból azonban kiderül, hogy a ZH hiánya érv lehet az /sC/ kapcsolatok fonológiai tautoszillabikusságát tekintve. A ZH olasz hangtanban való működésének (illetve működésképtelenségének) bemutatására közlök néhány adatot a kutatásom korpuszából, lásd (5), (6).²

- (5) a. (ném.) *Erstellung* [ʔɛʔʃtɛlɔŋ] 'előállítás' →
(ol. akc.) [erʃtɛlɔŋg]
b. (sp.) *desgracia* [dez'ɣraθja] 'csapás' → (ol. akc.) [de'zgra:θja]
c. (ang.) *snake* [sneik] 'kígyó' → (ol. akc.) ['zne:kə]
d. (fr.) *franchement* [frã'ʃmã] 'őszintén' → (ol. akc.) [frã'ʒmɔ:]
e. (ang.) *swimming* ['swɪmɪŋ] 'úszás' → (ol. akc.) ['zwi:miŋgə]

² A példák a kutatás egyes adatközlőitől származnak.

- (6) a. (ang.) *ragtime* [ˈræŋtɪm] → (ol. akc.) [regˈtaːjmə]
 b. (ném.) *gibt es* [ˈɡɪptəs] ’adódik’ → (ol. akc.) [ɡɪbtes]³
 c. (ang.) *football* [ˈfʊtɒlː] → (ol. akc.) [futˈbɔːl]
 d. (ol.) *afgano* ’afgán’ [aˈfɡaːno]

Az /sC/ csoportokban az alapesetnek, illetve az /s/ fonéma jelöletlen allofónjának a zöngétlen koronális [s]-t fogom tekinteni. Mint az az (5a) és az (5b) példából látszik, az /s/ fonéma zöngétlen zörejhange előtt zöngétlen marad (akkor is, ha a példában az adatközlő a német kiejtés szabályai szerint palatális [ʃ]-ként ejti), zöngés zörejhange előtt pedig [z]-vé zöngésül. Az /s/ fonéma az olasz fonológiában zengőhangok előtt is zöngésül, amit az olasz akcentusban az (5c) és (5d) példák mutatnak.⁴ Különleges jelentőségű az (5e) példa, ahol az /s/ fonéma zöngésülését a /w/ félmagánhangzó váltja ki. Ez azért meglepő, mert az eddig látott példák az olasz nyelvben is pontosan a fentiek szerint fordulnak elő (ti. zöngés zörejhangek és zengőhangok előtt az /s/ zöngésül), ám a /w/ félmagánhangzó előtt az olaszban az /s/ mindig zöngétlen marad, vö.: *suono* ’hang’ [ˈswɔːno], *suicida* ’öngyilkos’ [swiˈtʃiːda], stb. Az (ang.) *swimming* szó zöngés [z]-vel való ejtése arra enged következtetni, hogy a félmagánhangzó és a hangsúlyos magánhangzó nem egy szótagmagban foglalnak helyet, vagyis nem alkotnak diftongust: elképzelésem szerint a /w/ azért tudja zöngésségben magához hasonítani az /s/-t, mert mindketten szótagkezdetben állnak: eszerint a hangsúlyos *swi-* szótag szerkezete [zw[iː]]_σ, és nem [z[wiː]]_σ; szókezdő pozícióban diftongus előtt ugyanis az /s/ fonéma jelöletlen variánsának tekintett [s]-nek kéne megjelennie. Mindennek azért van jelentősége, mert ebben a részben amellet igyekszem majd érvelni, hogy a ZH csak akkor jön létre az /sC/ csoportokban, ha az /s/ fonéma egy szótagkezdetben foglal helyet az őt követő zöngés mássalhangzóval.

A (6) alatti példák azt illusztrálják, hogy a ZH az olasz hangtanban az /s/-en kívül más mássalhangzóra nincs hatással, vagyis az egymást követő zörejhangek minden esetben megőrzik zöngésségi értéküket. Az olasz szókinszben van néhány olyan ritka szó, melyekben eltérő zöngésségű zörejhangek találkoznak, például *afgano* ’afgán’ (6d), *abside* ’szentély’, *sudcoreano* ’délkoreai’, de ezekben soha nem történik hasonulás. Az akcentusbeli esetekből látszik, hogy sem zöngésedés (6c), sem zöngétlenedés (6a, b) nem történik.

Összefoglalásképpen elmondható az olasz hangtanban működő ZH-ról, hogy regresszív (hátrafelé ható) hasonulásról van szó, melyben zöngétlenedés

³ Az alak a felvételeken hangsúlytalanul hangzik el, ezért hiányzik az átírásból a hangsúlyjel.

⁴ A ZH a korpuszban a nazálisok (/n, m/) előtt minden esetben megtörtént, likvidák (/l, r/) előtt azonban nem minden esetben, visszatérő kivétel volt például a (ném.) *Schlaf* [ʃlaːf] ’alvás’ → (ol. akc.) [ʃlaːf] és nem *[ʃlaːf].

nem, csak zöngésülés történik, és alanya egyedül az /s/ fonéma. A hasonulás kategorikus, nem pedig graduális, és zengőhangok is kiváltják.

Az akcentus elemzése kapcsán egy további fontos észrevétel tehető, mégpedig hogy a ZH szóhatáron nem működik az olasz hangtanban. Ez az olasz nyelv anyagán eldönthetetlen kérdés volna, mert az olasz szavak legnagyobb többsége magánhangzóra végződik. A korpusz adatai között azonban /s/-re végződő idegen nyelvű szavakban, zöngés mássalhangzóval kezdődő szó előtt az /s/ soha nem zöngésül, például (fr.) *fréquence des* '... gyakorisága' → (ol. akc.) [frɛkã̃s de]; (fr.) *chance de* '... esélye' → (ol. akc.) [ʃã̃s də]; (sp.) *no somos muchos* 'nem vagyunk sokan' → (ol. akc.) [no 'somas 'mutʃos]; stb. Illetve az egyik angol példamondat olasz akcentusos kiejtéséből kiderül, hogy a [z] sem zöngétlenedik zöngétlen zörejhangok előtt: „For the moment plea[z]e clo[z]e read thi[z] text.” ('Kérjük, figyelmesen olvassa ezt a szöveget!') Az adatközlő ejtése szerint a mondatban három [z] van, melyek nem zöngétlenednek, ám a [z] zöngéssége az olasz ZH szerint csak a második esetben indokolt, az [r] előtt. Az első és a harmadik esetben zöngés–zöngétlen kapcsolatok jönnek létre: [zk] és [zt].

A ZH-t egyes szavak használati gyakorisága is befolyásolhatja, az egyik tesztmondatban szereplő *Pier[s] Brosnan* és *Jame[z] Bond* neveket például valamennyi adatközlőm ugyanúgy ejtette: az utóbbi esetben hasonulást alkalmazva, az előbbiben pedig nem. Elképzelhető, hogy annyival többször emlegetik James Bond nevét az öt egykor játszó színésznél, hogy egyetlen fonológiai szóként kezelik, így a szóhatár eltűnik, és nem tudja többé blokkolni a ZH-t.

Az az észrevétel, hogy a ZH csak szóhatáron belül működik az olaszban, szintén érv lehet az /sC/ csoportok tautoszillabikussága mellett. A következőkben az olasz zöngésségi hasonulás működését OT-elemzéseken keresztül fogom megvizsgálni.

5. táblázat: Zöngességi hasonulás, első elemzési javaslat.

(ném.) <i>gibt</i> <i>es</i>	AGREE (VOI) tautosyllabic	ID (VOI) PRESON	ID (VOICE)	SHARE	*VOICED OBSTR.
1. <i>gip.tes</i>			*!		*
2. ^{ES} <i>gib.tes</i>				*	**
3. <i>gib.des</i>		*!			***
(ang.) <i>snake</i>					
1. <i>sne:k</i>	*!			*	
2. ^{ES} <i>zne:k</i>		*	*		*

- (7) a. AGREE (VOICE) tautosyllabic: A tautoszillabikus mássalhangzók zöngességének meg kell egyeznie.
- b. ID (VOICE) PRESONORANT: Magánhangzók vagy szonoráns mássalhangzók előtt álló mássalhangzók nem változtatnak zöngességi értékükön.
- c. ID (VOICE): A kimenetben és a bemenetben nem térnek el a zöngességi értékek.
- d. SHARE: Egymás melletti mássalhangzók megosztják zöngességi értékeiket (nincs eltérő zöngességű mássalhangzó-kapcsolat).
- e. *VOICED OBSTRUENT: Nincsenek zöngés zörejhangok.

Az 5. táblázatban az olasz ZH elemzésének első megközelítése látható. A ZH elemzésére alkalmazott korlátok nagy része (7b, c, d, e) a magyar nyelvben működő ZH OT-elemzéseiből származik (Siptár–Szentgyörgyi 2013: 16), míg a (7a) korlát a Parker (2010) által összegyűjtött korlátlista alapján készített javaslat az olasz ZH elemzésére. A megállapított korlátrangsor a következő: AGREE (VOICE) tautosyll. » ID (VOICE) PRESON » ID (VOICE) » SHARE, *VOICED OBST. Az 5. táblázatban feltüntetett elemzési javaslat mindössze abból áll, hogy tautoszillabikusnak feltételezem az /sC/ csoportokat, és heteroszillabikusnak a TC csoportokat, a zöngességi hasonulást pedig az /sC/ csoport tautoszillabikusságára vezetem vissza.

Ez a gondolatmenet azonban számos pontosítást igényel. Elsősorban azért, mert vannak az olaszban olyan szótagkezdő mássalhangzócsoporthoz, amelyek eltérő zöngességet mutatnak, például [fr], [tr] stb. Emellett az (6d) példa alapján láttuk, hogy elvétve akadnak olyan kivételes szavak is az olaszban, melyekben tipikusan nem szótagkezdő, eltérő zöngességű mással-

hangzó-kapcsolatok jelennek meg, például *afgano*, *abside* stb. A 6. táblázatban elsőként az (ol.) *vetro* ['vɛ:tɾo] 'üveg' és az (ol.) *asma* ['a:zma] 'asztma' szavak optimális kiejtését vetem össze.

6. táblázat: zöngésségi hasonulás és annak hiánya az olasz hangtanban.

/vetro/	ID (VOICE) [–SIB]	CODA COND (SON)	AGREE (Voi) tautosyll.	ID (Voi)	SHARE
1. 'vɛt.ɾo		*!			*
2. 'vɛd.ɾo	*!	*		*	
3. [☞] 'vɛ:t.ɾo			*		*
4. 'vɛ:t.dɾo	*!			*	
/asma/					
1. 'as.ma		*!			*
2. 'az.ma		*!		*	
3. 'a:.sma			*!		*
4. [☞] 'a:.zma				*	

- (8) ID (VOICE) [–SIBILANT]: A kimenetben és a bemenetben nem térhetnek el a zöngésségi értékek, kivéve a szibilánsok esetében.

A 6. táblázat elemzésében egy újabb OT-korlát tűnik fel (8), amelynek bevezetését az olasz ZH működése indokolja. A korlát (miszerint a ZH csak a szibilánsokra, így az olaszban az /s/ fonémára van hatással) a rangsorban a legelső helyet kapja. A ID(VOICE)[–SIB] és a kódafeltétel interakciója folytán elemezhetővé válik az /sC/ és az egyértelműen szótagkezdő TR kapcsolatok zöngésségi hasonulásbeli és esetleges szótagszerkezeti különbsége. A kódafeltétel felbontása esetében (lásd 2.2.) a hangváltozások ökonómiájára való tekintettel kétségbe vontam a harmadik CODA COND korlát bevezetésének indokoltságát, mely specifikusan az /s/ fonémára vonatkozna, ám a ZH esetében történő korlátspecifikáció elkerülhetetlennek tűnik, ugyanis a ZH-nak valóban csak az /s/ fonéma, illetve más megközelítésből maga a [szibiláns] jegy az egyedüli bemenete az olaszban.⁵ A 7. táblázatban az eddigi OT-elemzések tanulságai alapján a ZH hiányos működésére keresek magyaráza-

⁵ Eszerint az olasz ZH a [szibiláns] jeggyel rendelkező affrikátákat is érintheti, vö. (ol.) *uzbeco* [udz'be:ko] 'üzbég' ~ (ol.) *azteco* [ats'te:ko] ' azték'. Ennek bizonyításával és fonológiaelméleti következményeivel egy jelenleg folyó kutatásban foglalkozom.

tot az (ol.) *afgano* [a'fga:no] 'afgán' és az (ol.) *abside* ['a:bside] 'szentély' szavakban.

7. táblázat: a zöngésségi hasonulás elmaradása az olaszban.

/a'fgano/	ID (VOICE) [-SIB]	PRS -σ	*TC (ONS)	CODA COND (SON)	AGREE (VOI) tautos.	SHARE
1. af('ga:)no		**		*!		*
2. ^{OP} a('fga:)no		**			*	*
3. a('vga:)no	*!	**				
4. a('fka:)no	*!	**				
5. afə('ga:)no		***!				
/'abside/						
1. ('ab)side		**		*!		*
2. ('a:)bside		**	*!		*	*
3. ('a:)pside	*!	**	*			
4. ('a:)bzide		**	*!			
5. ^{OP} ('a:bə)side		**				

A 7. táblázatban látható OT-elemzés nyomán azt feltételezem, hogy az eltérő zöngésségű TC csoportok esetén egy üres nukleusz tűnik fel a szó felszíni szerkezeti formájában (melynek kitöltése opcionális, a táblázatban svá jelzi), elválasztva egymástól az eltérő zöngésségű mássalhangzókat, melyek között így nem jöhet létre hasonulás: az *abside* szó győztes kimenete ezért az 5. alak lesz. Az FC kapcsolatok esetén azonban nem feltételezek üres nukleuszt a két mássalhangzó között, a ZH még sincs hatással rájuk az olasz hangtanban. Az *afgano* szó 5. kimenete kiesik a PARSE-σ korlát közreműködése nyomán. Két szótagú láb – például egy afə('ga:no)-féle alak – nem jöhet létre a szóban, mert azt az elemzésben ugyan fel nem tüntetett, de a PARSE-σ előtt működő NONFINAL korlát megakadályozná.

A tanulmány utolsó OT-elemzésében, a 8. táblázatban, az (ol.) *disgrazia* [di'zgra:tsja] 'szerencsétlenség' szóban létrejövő ZH alapján vonom le a vég-ső következtetéseket az olasz ZH működésével kapcsolatban.

8. táblázat: a zöngéesség érv az /sC/ csoportok tautoszillabikussága mellett.

/dis'gratsia/	ID (VOICE) [-SIB]	CODA COND	AGREE (VOI) tautos.	ID (VOICE)	SHARE
1. ☹ dis.'gɾa:tsja		{*!}			*
2. di.'sgra:tsja			*!		*
3. ☺ di.'zgra:tsja				*{!}	
4. di.'skra:tsja	*!			*	
5. di.'zgra:tsja		*!		*	

A *disgrazia* szó 8. táblázatban látható elemzésében újra a megbontatlan CODA COND korlátot használom a kódafeltételre (vö. az 1. táblázat elemzésével), mégpedig a korlát megbontása szükségességének újbóli bizonyításáért, amit ezúttal a ZH indokol. A 8. táblázat két lehetséges győztes kimenetet tartalmaz, a vidám fej ikonnal jelzett 3-at, és a szomorkodóval jelzett 1-sőt: ez a két alak a CODA COND és az ID (VOICE) korlátok befolyása alatt kiegészítő eloszlásban áll, ezt jelzik a kapcsos zárójelek a táblázatban. Az 1. és a 3. output közötti harc kimenetelét a kódafeltétel mibenléte dönti el, ha ugyanis az /s/ fonémát is a korlát hatáskörébe vesszük, akkor az 1. alak győz, amelyikből hiányzik a hasonulás. A ZH azonban minden esetben megtörténik, ha az /s/ egy szó határain belül zöngés mássalhangzó előtt jelenik meg, ezért áll a szomorkodó fej a kimenet mellett.

Utolsó érvem tehát az /sC/ csoportok fonológiai tautoszillabikusságára a zöngésségi hasonulás: ha a csoport heteroszillabikus lenne, az OT-elemzések alapján nem történhetne meg benne a ZH. De mivel megtörténik, az /sC/ csoportok fonológiailag tautoszillabikusak az olaszban.

Mivel úgy gondolom, hogy egy alapvetően heteroszillabikus /sC/ csoport is tautoszillabikussá válik az olasz hangtanban működő fonológiai folyamatok hatására, az olasz szavak fonetikai átírásában is javaslok egy változtatást, a *disgrazia* példáján bemutatva: /dis'gratsia/ → [di'zgra:ʦs·ja]; ahol a mélyszerkezetben az /sC/ csoportokat heteroszillabikusként lehetne ábrázolni (amit az átírásban a hangsúlyjel helyzete jelez), míg a felszíni szerkezetben tautoszillabikusként (hasonlóan a hangsúlyos magánhangzó nyúlásához, az /t/ monovibránsként és az /i/ félmagánhangzóként való megjelenéséhez, valamint a /ts/ részleges megnyúlásához, amelyeket szintén a felszíni szerkezetben feltételezek). Mindezek alapján a /z/-t nem tekintem fonémának az olaszban, hanem az /s/ zöngés mássalhangzók előtt és intervokális helyzetben megjelenő allofónjaként kezelem.

Összegzés

A tanulmányom fő célja a címben feltett kérdésre való válaszadás volt. Ehhez az olasz akcentus egy teljesebb feltérképezéséből válogattam ki néhány kutatási részletet, és a mássalhangzó-kapcsolatok ejtésének részletesebb vizsgálatát mutattam be. A különböző részek végén megfogalmazott konklúziókból úgy tűnik, hogy a mássalhangzók fonológiai viselkedésének terén az idegen akcentuson végzett elemzések valóban hozzá tudnak tenni az olasz fonológia vizsgálatához, így a tanulmány címére igennel válaszolhatunk. Remélhetőleg a jövőben lesz alkalmam folytatni a kutatást, és az idegen akcentuson keresztül az olasz fonológia más területeit is részletesebben megvizsgálni. Az akcentuselemzés az olasz nyelv esetében kifejezetten jól alkalmazható módszernek tűnik, az olaszoknak ugyanis (épp anyanyelvük egyes, a cikkben is tárgyalt fonológiai jellemzői miatt) nagyon markáns idegen akcentusuk van. Kérdés azonban, hogy az idegen akcentus elemzésével más nyelvek hangtani elemzéseiben is felfedezhetők-e hasonló újdonságok, illetve érdekességek; a témával, úgy gondolom, mindenképpen megéri újabb tanulmányokban is foglalkozni.

Hivatkozások

- Balogné Bérces Katalin – Huber Dániel 2010. A germán és újlatin nyelvek laringális kölcsönhatása. In É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.) *Nyelvelmélet és kontaktológia*, Piliscsaba: PPKE BTK, 57–70.
- Benincà, Paola – Mioni, Alberto – Vanelli, Laura 1999. *Fonologia e morfologia dell'italiano e dei dialetti d'Italia*. Róma: Bulzoni.
- Bertinetto, Pier Marco 1999. La sillabazione dei nessi /sC/ in italiano: Un'eccezione alla tendenza „universale”? In Benincà, Paola – Mioni, Alberto – Vanelli, Laura (szerk.) *Fonologia e morfologia dell'italiano e dei dialetti d'Italia*, Róma: Bulzoni, 71–96.
- Bertinetto, Pier Marco 2004. On the undecidable syllabification of /sC/ clusters in Italian: Converging experimental evidence. *Italian Journal of Linguistics* 16: 349–372.
- Bertinetto, Pier Marco – Loporcaro, Michele 2005. The sound pattern of Standard Italian, as compared with the varieties spoken in Florence, Milan and Rome. *Journal of the International Phonetic Association* 35: 131–151.
- Honeybone, Patrick 2008. Lenition, weakening and consonantal strength: Tracing concepts through the history of phonology. In de Carvalho, Joaquim Brandão – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe (szerk.) *Lenition and Fortition*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 9–92.

- Huszthy Bálint 2013a. *Analisi accentuale dell'italiano: Conclusioni sulla fonologia della lingua italiana attraverso la pronuncia di lingue straniere*. MA szakdolgozat. Piliscsaba: PPKE BTK.
- Huszthy Bálint 2013b. *L'accento straniero degli italiani: Esiste un "accento italiano" comune?* *Verbum* 14: 167–181.
- Huszthy Bálint 2015. *Zárhang-gemináció mint javító stratégia a délolasz regionális köznyelvben*. In É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) *Nyelvelmélet és dialektológia 3.*, Piliscsaba, PPKE BTK, 126–141.
- Kager, René 1999. *Optimality Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krämer, Martin 2009. *The Phonology of Italian*. Oxford: Oxford University Press.
- Krämer, Martin 2012. *Underlying Representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Loporcaro, Michele 2013. *Profilo linguistico dei dialetti italiani*. Róma, Bari: Laterza.
- Maiden, Martin – Parry, Mair 1997. *The Dialects of Italy*. London, New York: Routledge.
- Marotta, Giovanna 2008. *Lenition in Tuscan Italian (Gorgia Toscana)*. In de Carvalho, Joaquim Brandão – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe (szerk.) *Lenition and Fortition*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 235–272.
- Mioni, Alberto 1993. *Fonetica e fonologia*. In Sobrero, Alberto (szerk.) *Introduzione all'italiano contemporaneo: Le strutture*, Róma, Bari: Laterza, 1–139.
- Parker, Steve (és mások) 2010. *How many constraints are there? A preliminary inventory of OT phonological constraints*. Dallas: Graduate Institute of Applied Linguistics.
- Mioni, Alberto 1993. *Fonetica e fonologia*. In Sobrero, Alberto (szerk.) *Introduzione all'italiano contemporaneo: Le strutture*, Róma, Bari: Laterza, 101–139.
- Muljčić, Žarko 1969. *Fonologia generale e fonologia della lingua italiana*. Bologna: il Mulino.
- Nespor, Marina 1993. *Fonologia*. Bologna: il Mulino.
- Rohlf, Gerhard 1966. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: Fonetica*. Torinó: Einaudi.
- Saltarelli, Mario 1970. *A Phonology of Italian in a Generative Grammar*. Hága: Mouton.
- Schmid, Stephan 1999. *Fonetica e fonologia dell'italiano*. Torinó: Paravia.
- Siptár Péter – Szentgyörgyi Szilárd 2013. *Optimális esszék a magyar fonológiáról*. Veszprém: Pannon Egyetemi Kiadó.
- Vogel, Irene 1982. *La sillaba come unità fonologica*. Bologna: Zanichelli.

A DISKURZUSJELÖLŐK SZEREPE HUMOROS SZÖVEGEKBEN

Nagy Anna

Bevezetés

Mind a hazai, mind a nemzetközi tudományos élet nagy hangsúlyt fektetett az elmúlt időszakban arra, hogy a diskurzusjelölők elméleti háttérében észlelt hiányosságokat gyakorlati megközelítéssel, esettanulmányokkal és kontrasztív kutatásokkal tisztázza. A sorozatos nyelvészeti hozzájárulásoknak köszönhetően az egyes diskurzusjelölők funkcionális sokszínűségét taglaló szakirodalom egyre bővül de még nem ad teljes, egységes képet ezekről az ellentmondásos nyelvi elemekről. A diskurzusjelölőkkel kapcsolatos egyik legközmolyabb problémát talán az okozza, hogy viselkedésük és funkcióik nagymértékben függeni látszanak annak a kontextusnak a tulajdonságaitól, amelyben megjelennek. Kutatásomhoz ezért egy erősen specializált diskurzust választottam, amelynek részletes vizsgálata várakozásaim szerint tisztább képet ad majd a szintén előre kijelölt *you know* angol diskurzusjelölő funkcionális variációiról. Dolgozatomban a humor és humoros szövegek pragmatikájának tisztázása után két, műfajilag eltérő humoros szövegben (stand-up comedy és szituációs komédia) követem nyomon a *you know* domináns szerepköreit, hogy a funkcionális spektrumban beálló eltérésekről számot adjak. Előfeltevéseim szerint a diskurzusjelölőkről általánosságban megállapítható kontextusérzékenység és motivált előfordulás a humoros szövegekben úgy fog megnyilvánulni, hogy a *you know* háttérinformáció- és hallgatóságorientált szerepkörökben tűnik majd ki leginkább.

1. A humor pragmatikája

1.1. Elméleti háttér

A jelenlegi kutatáshoz elengedhetetlen a humor nyelvész szemmel, elméleti szinten történő tanulmányozása. Ez a dolgozat ehhez Sperber és Wilson (1995) relevanciaelméletének modelljét alkalmazza, amelynek a leglényegesebb újítása a grice-i keretrendszerhez (1975) képest az, hogy a humort nem mint kommunikációs devianciát tárgyalja. Mint minden más interakció, a humoros szövegek is nagy jelentőséggel bírnak a hallgatóság számára, céljuk, üzenetük és eredményük van. A grice-i konverzációs maximákat itt azért nem vehetjük alapul, mert azok a humort nem megfelelően, az együttműködési el-

vet megsértő jelenségként kezelik. Ezzel szemben a relevanciaelmélet a maximákat tiszteletben tartva, azokat nem eltörölve, hanem egyesítve alkot egyetlen összefüggő elméletet.

A relevancia maximáját kiemelve, legfőbb elvként kezelve arra jutunk, hogy a beszélő közlendője megfelelően releváns kell legyen abban a kognitív közegben, amelyben a hallgatóság mozog. Ezenkívül kommunikációs szabálynak tekinthetjük azt az általános érdekünket, hogy az üzenet átvitele maximális hatékonysággal, de minimális erőbefektetéssel történjen. Francisco Yus (2003: 1298) mutatott rá ennek az érvényességére a humor világában is, amennyiben egy üzenet optimális relevanciájának megragadása olyan folyamat, ami lefedi a humoros diskurzuson belül a humoros hatásért felelős utalások dekódolását is.

1.2. A humor észlelése

A humort azon túl, hogy deviáns kommunikációs aktus, társadalmilag elfogadott hazugságként is emlegette a szakirodalom, ami Victor Raskin (1985) és Neil Norrick (2003) tanulmányait nézve lesz releváns. Az ő munkájuk eredménye az első olyan kidolgozott szemlélet, ami az inkongruitást, vagyis az egymásnak ellentmondó szkriptek, keretek és sémák elméletét terjeszti ki a humor feldolgozásának kognitív folyamataira. Norrick biszociatív elemzése szerint tehát a humor előbb megidéz egy sémát, majd kilép belőle, azt a feladatot adva a hallgatónak, hogy miután felfogott és megismert egy sémát, azonnal képes legyen újraértelmezni azt a sémának ellentmondó információk hatására (Vaid et al. 2003: 1432).

Egy hazugsággal ellentétben itt a beszélő és a hallgató közös érdeke, hogy a szükséges átértékelésre sor kerüljön. Míg a hazugság társadalmi szempontból többnyire káros, addig a humornak ezzel ellentétes, jótékony hatásokat tulajdonítunk. Ilyen például a szolidaritás, stresszoldás, barátságosság, udvariasság vagy az embereket mesterségesen elválasztó ranglétra meredekségének mérséklése.

Yus az ezzel kapcsolatos írása végén azt is megjegyzi, hogy a humor sikeres átadásának felelőssége mindkét félt terheli, hiszen az értő közönségen túl egy tehetséges humoristára is szükség van, aki képes megjósolni a hallgatósága relevancia után kutató belső folyamatait (Yus 2003: 1327). A humorérzék és a humor előállításának képessége függ attól, hogy a beszélőnek – azonkívül, hogy sikerrel átlátja a hallgatóság várható gondolatmenetét – módjában álljon annak igényeihez mérten verbális vagy nonverbális segítséget adni a háttértartalom felfogásához. A szkriptek közötti éles kognitív váltást köznyelven csattanóként ismerjük, ami tudományos szempontból is találó kifejezés.

Raskin (1985) fenntartotta, hogy az észlelés három lépésben történik. Először a szó szerinti értelem megragadása történik meg, majd az inkongruitás felfedezése a két séma között, ami feszültséget eredményez, végül pedig a megfejtés, tehát a csattanó. A megfejtéshez társuló feszültségoldás az, ami a humoros hatást hordozza. Önmagában a nevetést és a hasonló emberi jelzéseket – amelyek a poén célba érését implikálnák – nem tekintjük jó eszköznek a humor azonosítására vagy egyéb definíciós célokra.

A csattanó feszültségoldásként való megközelítése különösen akkor célzerű, ha figyelembe vesszük, hogy az irónia jelensége mennyire hasonlít azokhoz a folyamatokhoz, amelyeket a humor kapcsán felfedezni véltünk. Erre mutat rá Helga Kotthoff iróniával kapcsolatos tanulmánya is, aki arra jut elemzésében, hogy az irónia dekódolásának folyamata nem lépésről lépésre, hanem közvetlenül megy végbe a befogadók fejében (Kotthoff 2003: 1393). Ebben a vélekedésében Sperber és Wilson (2012) is osztozott, azt állítva, hogy a befogadói feladatok nem egyesével és nem kötelezően zajlanak, hanem a kontextus által szolgáltatott utalások terelik a befogadót a helyes konklúzióra, ami a humor mechanizmusa esetében is pontosan így működik.

1.3. A kontextuális utalások forrása

A humor létrehozása és megfejtése három fő területre támaszkodik. A legfontosabb az univerzális, általános tudás, ami az emberi létben és tapasztalatokban jelent közös kognitív háttérrel. Ebben az értelemben az emberek legtágabb körénél is kiválthatja a kívánt hatást. A középút a kulturális kontextus, ami egy adott társadalmi rétegre, családi berendezkedésre vagy munkahelyi környezetre vonatkozik. A legkisebb ilyen terület pedig a közvetlen kontextus, amely az adott időre, helyre és résztvevőkre korlátozódik.

Georgia Green (1989: 4) szerint ezeket a tényezőket, illetve az ezekhez a területekhez kapcsolódó elterjedt felfogásokat érdemes hangsúlyozni, hiszen az egy-egy ismerős szituációval kapcsolatos közös hiedelmeink képesek lehetnek tisztázni a beszélő szándékait. A beszélő – vagyis jelen esetben a humorista – szándéka és a közönségét érintő elképzelései az a két tényező, amely kulcsszerepet játszik az humoros üzenetek sikeres átadásának tudatos megtervezésében. A viccelődés művészetében a legfőbb törekvés az összponztosult figyelem megteremtése a közös háttér irányában, amely egyfajta kulturális mikrokozmoszként keretet teremt a humornak. (Davies 2003: 1381)

2. A diskurzusjelölő mint kontextuális utalás

A fentiek ismeretében kerül középpontba Schiffrin (1987) munkája, mely a diskurzusjelölőket kontextuális koordinátákként definiálja, illetve Fraser (1999: 931) magyarázata, mely szerint egy diskurzusjelölő az általa bevezetett S2 szegmens és az azt megelőző S1 szegmens interpretációja közti viszonyt jelzi. Olyan nyelvi elemek, amelyek egy megnyilatkozás igazságfeltételeire nincsenek hatással, opcionálisuk pedig vitatott, ugyanis ha nincs ott a diskurzusjelölő sérül a diskurzus koherens interpretációja (Aijmer 2002: 15). Nem rendelkeznek szigorúan nyelvtani jelentőséggel és jelentésük procedurális, nem pedig konceptuális (Fraser 1999: 944). Szófaji sajátosságukat elvesztették, funkcionális kategóriaként értelmezendők. Extrém multifunkcionalitás jellemzi őket; nem csak kisebb beszélgetésrészekben, hanem akár egy mondaton belül is képesek különböző szerepek betöltésére. Bell (1998) arra is kitér, hogy jól körülhatárolt szemantikai jelentés híján a diskurzusjelölőket az a kontextus ruházza fel az aktuálisan helytálló interpretációjukkal, amin belül megjelennek. A mondaton belül gyakran feltűnő, hangsúlyos helyet kapnak, illetve sokszor mondatkezdő pozíciót vesznek fel. Schirm (2010: 81) kiemeli, hogy a diskurzusjelölők szintaktikailag és prozódiailag is látványosan elkülönülnek a mondat többi részétől.

Ezen információk birtokában egy olyan kétirányú kapcsolatról beszélhetünk, amelyben az adott kontextusok befolyásolják a diskurzusjelölő pillanatnyi szemantikai töltetét, ugyanakkor a „... hallgató felé irányuló instrukcióként funkcionálnak abban a tekintetben, hogy a hallgató milyen módon integrálja a gazdaegységet a diskurzus koherens mentális reprezentációjába” (Hansen 1998: 358)¹. Egy humoros diskurzuson belül tehát azt a feltevést fogalmazhatjuk meg, hogy az ehhez a kutatáshoz választott adott diskurzusjelölő olyan funkciókban fog megjelenni, amely alkalmazkodik a humort hordozó médium műfaji sajátosságaihoz, valamint ezekkel a funkciókkal relevanciát kölcsönöz a humor megértéséhez szükséges szövegbeli utalásoknak.

3. A *you know* funkcionális spektruma

A *you know* angol diskurzusjelölő több lehetséges magyar fordításban jelenhet meg, többek között úgy mint *tudod*, *érted* vagy a szlengesebb *vágod* verzióban. A szó szerinti jelentéséből, a magjelentésből és az alább bemutatásra kerülő potenciális funkciókból is kitetszik, hogy az adott diskurzusjelölő különösen hallgatóságorientált. Használata többnyire a megértés, egyetértés irá-

---

¹ "...they function as instructions from the speaker to the hearer on how to integrate the host unit into a coherent mental representation of the discourse"

nyába tereli a közönséget, továbbá hangsúlyozza a közös kognitív háttér jelentőségét. Udvariasságban, szolidaritásban betöltött szerepe miatt kiemelt attitűdjelölő.

A *you know* funkcionális spektrumának részletes elemzése Fox Tree és Schrock 2002-es dolgozatában található meg, amiben a *you know* kevésbé hallgatóság felé forduló ikertestvérével, az *I mean*-nel együtt kerül a figyelem középpontjába. Bár elsőre ez a két diskurzusjelölő felcserélhetőnek tűnik, a kontextusban jelentősen eltérő viselkedésük egyértelműen elválasztja őket. Egyforma kezelésük csak a felszínen lehetséges, az alapjelentésükben mutatózó hasonlóságuk miatt, amelyben a *you know* hallgatói következtetéseket, az *I mean* pedig újrafogalmazást, önjavítást foganatosít.

A *you know* öt egymástól elkülönülő rendeltetésben mutatkozhat. Elsőként interperszonális funkcióban jelenhet meg, amelyben a szolidaritás kifejezésére utal, amit a beszélő vállal a hallgatóságával. Ebben a funkciójában képes arra, hogy rámutasson a közös kognitív háttérre, amiben a beszélő és a hallgatóság együtt vannak jelen. Ilyen körülmények között, vagyis egy szűk társadalmi réteg tagjaiként, mindannyiuk számára releváns információk és tapasztalatok birtokában, egymás utalásait sokkal kevesebb erőfeszítés árán képesek értelmezni. Ez a funkció azt is lehetővé teszi, hogy a kommunikáció során kevesebb félreértés szülessen. A kifelé forduló *you know* ebben a szerepben sokkal markánsabb eszköz, mint az önreflektív *I mean*, ami ugyanerre csak udvariasabb, kevésbé lényegretörő verzióban képes. A kollektív tudás felhasználása közkedvelt eszköz az inkongruencia feloldására, hogy a humoros sémát megidéző releváns pontok a figyelem középpontjába kerüljenek.

Hasonlóan fontos szereppel bír a második megemlíthető funkció. A szervező funkciónak is kiemelt feladat juthat a humor átadásában, hiszen az interperszonális funkcióhoz hasonlóan mutat rá a közös háttérre, azonban ezt általában egy szűkebb körben, az interakció közvetlen közegében teszi. Alkalmas témaváltásra, hangsúlyozásra és utalásra az adott szövegen belül. Ezeknek a részfunkcióknak a segítségével a *you know* jelenléte utalhat egy téma befejezésére, folytatására vagy kiemelésére, illetve kijelölheti a téma szempontjából fontos referenciapontokat a szövegben. Szintén az optimálisan releváns információk megragadásának eszköze.

A harmadik lehetséges funkció a párbeszéd közbéli beszédfordulók szabályozása. A diskurzusjelölők dominánsak a beszédforduló elején, de a közepén és végén is előfordulnak. A *you know* ebben a funkcióban fontos részletek vagy a kifejezetten választ igénylő gondolatok megjelölésére szolgál. A beszédfordulók irányítása minden beszédaktus eredményes lezajlásának eszköze, mivel meghatározza a szóbeli hozzájárulások sorrendjét, tempó-

ját és azt, hogy mely beszélő mennyi ideig tarthatja meg a szó jogát. Elemzésénél lényeges faktor az intonáció megfigyelése, hogy alfunkcióit sikeresen el lehessen egymástól választani.

A negyedik funkciót, a hallgatói visszacsatolás igénylését többnyire emelkedő intonáció kíséri. A beszélő ilyenkor visszajelzést kíván, biztosítékot arra, hogy az üzenete célba ért, miközben arra még nem áll készen, hogy átadja a szót. Véltetően a mondandója befejezése előtt szüksége van arra, hogy megtudja, mennyire volt eredményes a fő kommunikációs célját felvezető részüzenetek átadása. A humor szempontjából ez a stand-up comedy műfajában lehet csak jelentős, míg a szituációs komédiák világában többnyire imitációként van csak jelen. Az említett visszacsatolás optimálisan non-verbális eszközök segítségével történik, úgy mint egy megértő mosoly, bólogatás vagy a tartós szemkontaktus felvétele.

Az ötödik funkció minden diskurzusjelölő funkcionális spektrumának jellemző tagja. Itt a diskurzusjelölőt csak mint megakadásjelenséget, performanciahibát értelmezzük, ami időnyerésre, javításra, pontosításra ad lehetőséget. Gyakran klaszterelőfordulás, azaz csoportosulás kíséri, vagyis több diskurzusjelölő együttes megjelenése, ezzel megnövelve a beszélő rendelkezésére álló idő mennyiségét. A klaszterek sokféle variációban előfordulnak, vagy véletlenszerűen, vagy pedig kifejezésszerűen rögződött formában és sorrendben (például *oh well, you know*). A megakadásjelenség a részletezés elkerülésére is szolgálhat, amelynek azért érezheti szükségét a beszélő mert a közös háttér eleve hangsúlyos, a hallgatóság feltétlen megértésére számít és a gondolat befejezését redundánsnak ítéli. Az általam elemzett műfajokban a megakadásjelenség imitálása fordul elő gyakrabban, mert ilyen funkcióban a spontán, folyó beszédben jóval több autentikus példát találhatunk.

Ez utóbbi funkció lehet az egyik elsődleges oka annak, hogy a diskurzusjelölők a tartalmasabb kutatások megkezdése előtt stigmatizációnak voltak kitéve. Hasztalan, értelmetlen nyelvi elemeknek, azaz töltelékszavaknak tekintették őket, főleg a nyelv művelés, illetve az oktatás területein (Schirm 2011: 7). Bár gyakorlati szempontból így is nagyon hasznosak, közkedvelt mítosz, hogy a diskurzusjelölők halmozása a nagy szókincs, a választékos és igényes önkifejezés képességének hiányára utal. Egyes diskurzusjelölőknek rosszabb hírük van, mint másoknak, amit ironikus módon pont népszerűségüknek, köznyelvi jellegüknek és a folyó beszédben való bő ismételhetségüknek köszönhetnek. Ilyen például az angol *well* vagy hazai megfelelője a *hát*, amelyhez közkedvelt nyelvi babonánk, a „hát-tal nem kezdünk mondatot” kötődik annak ellenére, hogy mindkét verzió számos esetben szerepel mondatkezdő pozícióban. Ez a hozzáállás a *you know* esetében is ötből négy

funkciótól tekint el, amelyek lényeges mivoltát azonban a következő két humoros műfaj egyformán igazolja.

4. A sitcom és a stand-up comedy műfaji különbségei

Mind a stand-up comedy, mind pedig a szituációs komédia – a továbbiakban sitcom – igen jelentős történelemre tekinthet vissza. Mindkét műfajról elmondható, hogy nem csak erősen támaszkodik a humorra, de a humor létrehozásának explicit céljából jött létre. Bár mindkettő egyforma népszerűségnek örvend a brit és az amerikai kultúrkörökben egyaránt, ebben a kutatásban a forrásnak felhasznált minták a korpusz homogenitása céljából amerikai példákra korlátozódnak. Jelentős műfaji különbségeikről a következő alfejezetek tesznek tanúbizonyságot, kiemelve a diskurzusjelölők vizsgálatának szempontjából leglényegesebb tulajdonságaikat.

4.1. A sitcom és a szkriptelt diskurzus

1985-ben van Dijk még úgy ítélte, hogy a nyelvészet céljaira kizárólag az autentikus szövegek vizsgálata és értékelése felel meg. A szerzett szövegek teljes diszkvalifikálásával a lejegyzett élőnyelvre korlátozta a diskurzusanalízis munkáját. Később viszont Dynel (2011) kezdett el amellet érvelni, hogy kutatásokat szkriptelt szövegeken is érdemes végezni, illetőleg hogy az ezekből vett eredményeket ugyanolyan komolyan kell vennünk, mint a spontán beszéd elemzését. Bár ezek a szövegek viszonylag kevés performanciahibát tartalmaznak a spontán megnyilatkozásokhoz képest, a többi funkciót gyakran megfelelő mennyiségben és minőségben találhatjuk meg bennük. Fontos figyelembe venni, hogy az ezeket a mintákat előállító embereket anyanyelvükben kompetens és a szöveget intuitívan produkáló szövegíróknak tekinthetjük még egy nyelvészeti kutatómunka során is. A rögtönzött beszédaktusok megfogalmazásához híven ők is támaszkodnak az anyanyelvi intuícióikra és a jelenkori kommunikatív mintákat realizstikusan utánozzák. A szkriptelt szövegben nem az autentikus nyelvet, de annak hiteles interpretációját látjuk (Dynel 2011).

A szituációs komédia olyan televíziós műfaj, ami több részen, akár évadon keresztül megtartja ugyanazt a szereplőgárdát, ugyanazokat a helyszíneket, ugyanazokat a többnyire közemberek számára ismerős szituációkat, hogy a közös kognitív háttér segítségével helyzetkomikumot állítson elő. A műfaj leginkább a kulturális háttér jelenlétéből profitál és olyan családi, magánéleti vagy munkahelyi helyzetekre koncentrál, amely a közönség számára nagy mértékben megközelíthető, átérezhető. Gyakran operál sztereotípiákkal egyes

nemi szerepeket, korosztályokat, státuszt vagy származást illetően, ezáltal is egyértelmű példákat állítva. A népszerű sorozatok a saját maguk által teremtett kis körben mozognak, így a hallgatóságot és a szereplőket összekötő kognitív háttér akár kifejezett rámutatás nélkül, közvetlenül is hozzáférhető. A *you know* ezzel a műfajjal kapcsolatos számadatait egy korábbi munkámból véve (Nagy 2014) fogom összehasonlítani a stand-up comedyben tapasztalt funkcióinak előfordulási rátájával.

4.2. A stand-up comedy és a „félíg szkriptelt” monológ

A stand-up szórakoztatásban a humorista egyedül, jelmezek, díszletek és kellékek nélkül ad elő a közönségnek. Az előadó témája általában előre körvonalazódik, jól megfontolt, de beszéde spontaneitást mutat és alkalmazkodik a közönséghez. A stand-up comedy esetében egy ál-kettősségről beszélhetünk, ahol a közönség kollektívan jelez vissza az előadónak, és az egyéni identitás összeolvad a hallgatóság többi tagjával, tehát végeredményben két fél vesz részt a kommunikációban. Együttes véleményüket nevetéssel, tapssal, késleltetett tapssal, de akár teljes elutasítással is jelezhetik, ahol az utóbbi eset többnyire arra ösztönzi a humoristát, hogy kijavítsa magát. Egy alternatív, közkedvelt stratégia szerint a beszélő a humor kedvéért gúny tárgyává teheti magát a besült viccet is. A szórakoztatás társadalmi szerződésének értelmében a közönség akarva együttműködik az előadóval és a műfaj ismeretében – annak megfelelően – vesz részt a humor szándékos befogadásában. Ebben az esetben is támaszkodhatunk az előadó anyanyelvi kompetenciájára és arra, hogy a diskurzusjelölőket intuitívan, a téma által motiválva fogja használni.

5. Módszertan

Mindkét forrásanyag esetében az AntConc 3.2.4 konkordáló szoftverrel választottam ki a *you know* előfordulásait. A stand-up comedy műfajában egy száztízezer-ötszáz szavas korpuszt állítottam össze, a legnépszerűbb amerikai előadók performanszainak átirataiból. Népszerűségüket jó verbális készségüknek is tulajdoníthatjuk, így egy nyelvileg heterogén és mindenképpen sikeres kommunikatív kísérletnek mondható mintát kapunk. A korpusz huszonkét, az amerikai angolt anyanyelvi szinten beszélő előadótól származik, akik előadásainak anyaga hivatalos, illetve rajongói internetes oldalakon keresztül is elérhető. A teljes felhasznált gyűjtemény David Chapelle, Lous C. K., Bill Burr, Rory Scovel, Hannibal Buress, Zack Galifianakis, Robin Williams, Woody Allen, George Carlin, Jerry Seinfeld, Stephen Colbert, Bill Hicks, Bill Cosby, Jeff Dunham, Ellen Degeneres, Dane Cook, Maria Bamford, Jim

Carrey, Patrice O'Neal, Seth Rogen, Jimmy Kimmel és Lisa Lampanelli előadásainak szövegkönyveit tartalmazza. Az átiratokban fontosnak láttam ellenőrizni, hogy a performanciahibák mindenhol szerepeljenek a szövegben, hiteles reprezentációját adva az előadásnak. A funkcionális kategorizálást a szövegkörnyezetre és videófelvevételekre egyformán támaszkodva végeztem el. Jelentős mértékben segítette a munkámat, hogy az interneten elérhető átiratokban nemritkán olyan kommentárok is szerepeltek, amelyek egyértelműsítették számomra az előadó non-verbális kommunikációját és gesztusait, amelyek a beszédét kísérték. Ezek a megjegyzések a legtöbb esetben kézmozdulatokra, mimikára, helyváltoztatásra vonatkoztak. Ugyanígy több helyen felfigyeltem olyan dokumentációra, ami a közönség reakcióit, a nagyobb tapsviharok helyét, vagy a nevetést jelölte azok számára, akik szöveges formában vették csak kézbe az előadást.

A korábban publikált sitcomos tanulmányomban (Nagy 2014), egy 24 epizód szövegkönyveiből összeállított szövegmintát használtam, ugyanazon munka elvégzésére. A minta körülbelül hatvanötezer-ötszáz szót számlál. A sitcom sorozatok népszerű amerikai példáját, a *How I Met Your Mother*-t választottam, amely műsort *Így jártam anyáttal* címen tekinthették meg a magyar tévé nézők. Az adott műsor a kategória tipikus jellemzőivel rendelkezik, olyan apró módosításokkal, amelyek még több jelentőséggel ruházzák fel a beállított kerettörténetet. Mivel a főszereplő a gyermekeinek meséli el a fiatalkorának történetét, a forgatókönyv kronologikus szempontból jól strukturált és egy előre meghatározott végpont, az anya megismerése felé halad. Egymással szorosan összefüggő szituációk szövevényét köti össze, hogy végeredményben egy többnyire világos, érthető visszaemlékezést eredményezzen. A *How I Met Your Mother*-ben sztereotipikus karakterszínjátást látunk a jellemző, átérezhető foglalkozásoktól (például ügyvéd; óvónő; újságíró; építész stb.), a magánéleti kapcsolatokon keresztül (például házasság; szülő-gyermek kapcsolat; párkapcsolat; alkalmi kapcsolat stb.), az egyéni jellemzőkig (például elhivatottság; romantikus vagy földhözragadt jellem; nagy vagy elhanyagolható önbizalom; stressztűrés stb.). A helyszínek is majdnem egyenlő gyakorisággal jelennek meg és egyenlő jelentőséggel esnek latba. Ezzel kapcsolódási pontot adnak azoknak a nézőknek, akik számára a legkönnyebb az otthoni légkört, a munkahelyi légkört, vagy éppen a szórakozóhelyi légkört befogadni.

6. A *you know* eltérő funkciói a forrásanyagban: Összehasonlító elemzés

Funkciók	stand-up comedy: 401	sitcom: 126
<i>Interperszonális funkció</i>	59,8% (240)	13,4% (17)
<i>Szervező funkció</i>	29,4% (118)	43,6% (55)
<i>Beszédforduló szabályozása</i>	2,9% (12)	19% (24)
<i>Hallgatói visszacsatolás igénylése</i>	3,9% (16)	7,1% (9)
<i>Megakadásjelenség</i>	3,7% (15)	16,6% (21)

6.1. Előfordulási ráták

Az első szembetűnő számadat a táblázatban az, hogy bár a stand-up comedy előadásokból összeállított korpusz nincs kétszerese a sitcomos szövegeknyvek összesített szószámának, a *you know* előfordulási rátája láthatóan magasabb az előbbi esetben. Ezt az eltérést több tényező is magyarázhatja. Az egyik az, hogy mint az korábban is felmerült, a sitcom sorozatok szigorúan előre megírt, a redundancia kikerülése végett korlátozott szövegeknyvéhez képest a stand-up egy spontánabb műfaj, ahol teret kap a diskurzusjelölők élőnyelvben megfigyelhető dominanciája, vagyis oralitása (Dér 2005: 250). Ilyen közegben a sitcommal szemben a nyelvi elemek fonológiai redukciójára is joggal számíthatunk, például a *y'know* vagy a *ya know* megjelenésére, amely tendencia a stand-upos előadók esetében ténylegesen megfigyelhető. A fellépők szövegeiből álló korpuszban a *you know* diskurzusjelölő az esetek egynegyedében, összesen száztizenhárom alkalommal jelentkezett az átiratban is feltüntetett fonológiai redukcióval. A sorozat szövegeknyvében ez a szám nulla.

Az előfordulási rátákban észlelt különbség másik oka abban keresendő, hogy az előre megírt dialógokhoz képest a stand-up comedy esetében szükség van a közönség figyelmének terelgetésére, az interperszonális és a szervező funkció segítségével egyaránt. Míg az interperszonális funkció természetesen a közös kognitív háttér megteremtéséért felel, addig a szervező funkció az előadás témaváltásait kíséri, segítve a lényegi információk vagy az előadó által leghangsúlyosabbnak, leghumorosabbnak szánt megnyilatkozások megközelíthetőségét. Ezzel szemben a sitcom eseményei a korábban kiemelt, szűkre szabott, jól körülhatárolt kognitív környezetben haladnak előre, a kerettörté-

net szabályai szerint mindig viszonylag észszerűen. Egy sorozat a popularitás céljából vélhetően eleve kevesebb kockázatot vállal, kevésbé szívesen halad ambivalens, a néző számára erőfeszítést, tudatos interpretációt igénylő irányba. A népszerűsége való törekvés ritkán engedi meg, hogy nehezen érthető referenciákat alkalmazzanak a szórakoztatásban.

6.2. Az interperszonális és szervező funkciók

A táblázatban szereplő számok is tükrözik e két funkció humorban betöltött szerepét és annak jelentőségét. A szervező funkció a maga nemében mindkét műfajban érvényesül, hiszen a tematikai rendezés majdnem egyformán fontos a stand-up comedy monológyszerű stílusában és a sitcomok sok részt felölelő eseménysorozataiban. A különbség itt inkább annak tudható be, hogy a sitcom sorozatok egyszerre több eseményt tolmácsolnak a nézőknek, és azokat nem csak észszerűen kell felvezetniük, de logikus rendszerben kell összekötniük egy epizód, évad, vagy magának a sorozatnak a végére. A kiválasztott *How I Met Your Mother* ráadásul specifikusan olyan elbeszélést tartalmaz, amelyben valamennyi felvázolt szál közül az összes összefügg és egy megadott végpont felé közelít; ennek rendezéséhez a *you know* diskurzusjelölő használata is hozzájárul, a szereplők tolmácsolásában.

- (1) a. – *Um, you know, Ted is kind of against guns.* (Marshall)
'Öm, **vágod**, hogy Ted fegyverellenes.'
- b. – *And this is why Ted's never going to find out.* (Robin)
'Pontosan ez az, ami miatt Ted erről sosem fog tudni.'

Az első példában Marshall visszautal Ted egy olyan tulajdonságára, amely a sorozatban már korábban is kiderült, és ami kimondottan ebben a szituációban releváns, amelyben Marshall és Robin a lőtéren áll. Robin annak ellenére, hogy Ted barátjánője, stresszcsökkentés céljából mutatja meg a lögyakorlatozást Marshallnak, aki erre a nézők helyett is megpróbál Ted szemszögéből reagálni. A humor abból származik, hogy a figyelmeztetésnek nem a terv módosítása az eredménye, hanem az a szinte fenyegetően bizonyos kijelentés, hogy amennyiben a második beszélőn múlik, a harmadik, külső fél erről az eseményről sosem fog tudomást szerezni.

A második példa Bill Burr egyik stand-up fellépéséből származik, ahol egy témaváltás keretében beszámol arról a nagy változásról az életében, amikor elhatározta, hogy nem tartja be a karácsonyi hazautazás, illetve családos ünneplés hagyományát.

- (2) – *My big move, you know, I decided I wasn't gonna go home for the holidays.*

‘**Tudják**, nagy lépésre szántam magam. Úgy döntöttem, hogy nem megyek haza az ünnepekre.’

A *you know* ennek az új, kifejtésre váró témának a bevezetésére szolgál csak, hiszen a kontextuson látszik egy egyértelmű váltás, annak ellenére, hogy a karácsony mint tematika természetesen kapcsolatteremtési célokból is jó, megközelíthető választás.

A szervező funkcióval ellentétben az interperszonális funkció sokkal nagyobb előfordulása a stand-up comedy világában nem meglepő, tekintve azt, amit korábban a humorról úgy általánosságban megállapíthattunk. A sitcom-mal ellentétben itt kizárólag a beszélőn keresztül juthatunk el a közös kognitív háttérig, ami szükséges egyes viccek befogadásához.

- (3) – *I just thought I had to, you know, not get drunk and be belligerent around my friends.*

‘Azt gondoltam, hogy **értik**, elég lesz, ha nem rúgok be és nem viselkedem ellenségesen a barátaim társaságában.’

A harmadik példa meglehetősen egyértelmű utalás. Egyszerre céloz arra, hogy a kultúránkban az alkoholos befolyásoltság alatt való társas tevékenység normálisnak számít és arra is, hogy ennek az eltúlozása gyakran konfliktushoz vezet. A beszélő itt úgy gondolkozik, hogy a mindenki számára – legalább hallomásból – ismerős kellemetlenséget elkerülheti, ha egy ilyen szociális szituációban más viselkedésre törekszik, mint szokott.

A *you know* a szervező és interperszonális funkcióban való sűrű előfordulásával ugyanakkor azt is sugallja, hogy mindenféleképpen a hallgatóság dolga, hogy a *you know* segítségével helyettesített referenciákat némi szöveges irányítással, de önállóan találja meg. Ez segít elkerülni a terjengősséget az élőbeszédben és a sorozatokban ábrázolt mesterséges párbeszédekben egyaránt. Az, hogy a szkriptelt szövegben is erre támaszkodnak a szövegírók, nem a spontaneitás utánzására utal, bár erre is van elenyésző példa. A tendenciát inkább azzal lehet magyarázni, hogy a szöveg igényesen, részletes tervezéssel esett át, és a szerzői számoltak azzal, hogy nem szükséges utalások logikus alkalmazása nélkül ismételtetni ugyanazokat az információkat vagy kapcsolatokat a diskurzusban.

Egy diskurzusjelölők célszerű használata helyett ismételtetésen alapuló megfogalmazás mindig magában hordozza az unalom veszélyét. Vagy a sokszor előforduló elemek kedvetlenítik el a befogadót, vagy az, hogy egyes he-

lyeken a humoros feloldáshoz szükséges inkongruencia, két szkriptes modell létre sem jön. A köztes esetben létrejöhet inkongruencia, azonban túl kicsi, elhanyagolható kognitív ugrást igényel és elvárásaink ellenére nem jár számottevő feloldással. A feszültség részbeni vagy teljes hiánya esetén a feloldás mellékterméke, maga a vicc is elmarad. A diskurzusjelölők rossz hírének elmentve ezek alapján a szöveg koherens, érthető, egyszersmind élvezhető minőségéhez is szükség van a diskurzusjelölők használatára.

6.3. A spontaneitás utánzása

A megakadásjelenségek illetve a performanciahibák száma feltűnően alacsony mindkét műfaj esetében. A performanciahibaként való szereplés egy sitcomban valóban a spontán beszéd utánzására szolgál: arra, hogy a változatos okok miatti, de főleg a kellemetlen, alkalmatlan, zavarba ejtő szituációkhoz kapcsolódó beszédprodukciós hibáinkat imitálja. Amennyiben olyan karaktereket akarunk látni egy mesterségesen megalkotott történetben, akiknek az élethelyzetei számunkra, az átlag anyanyelvi beszélő számára átérezhetőek, a kommunikációban felmerülő zavarok mímelése szinte kikerülhetetlen, főleg az ilyen funkcióban is működő diskurzusjelölők nélkül.

- (4) a. – What are you doing here? (Robin)
'Te meg mit csinálsz itt?'
- b. – *Oh, you know, just uh, shopping for dip. I love dip.* (Ted)
'Hát, **tudod**, izé, csak valami mártogatóst vennék. Azt imádom.'

A jelenetben, amiben a párbeszédet hallhatjuk, egy kínos helyzetet látunk. A diskurzusjelölő a dadogás, hezitálás és a teljes zavar illúzióját teremti meg, a performanciahibát gyakran kísérő klaszter-előfordulással, vagyis csoportosulással (Furkó 2011: 44). A képi segítséggel együtt olyan – valóban spontánnak tűnő – rögtönzést látunk, ahol a szereplő kifogást keres arra, hogy miért futott össze azzal, aki a kérdést feltette.

A sitcom műfajához hozzátartozik, hogy az előzetesen megírt párbeszédekben a *you know* összes többi funkciója is csupán utánzás, hiszen magától nem következhet be a színészek között a hallgatói visszacsatolás igénylése vagy a beszédfordulók kontrollálása. Ellenben ha ilyen funkciókban kerül bele a diskurzusjelölő a szövegbe, az valóban életszerű jelleget kölcsönöz a dialógusoknak. Olyan szempontból érezhetünk egy interperszonális jelleget mind a sitcomos, mind a stand-upos imitáció esetében, hogy a nem gördülékenyen folyó beszédaktusok átlagosak, átérezhetőek, mindenki számára megközelíthetőek. A beszédben elkövetett hibák az átlag beszélő számára is kompromittálóak, plusz stresszt jelentenek. Így az utánzott akadozás az

együttérzést csak erősíti egy olyan bemutatott kellemetlen élethelyzetben, amiben vélhetően magunk is a színészekhez hasonlóan viselkednénk.

A felvázoltak valamelyest azt is magyarázzák, hogy a stand-up comedy spontánabb, félig-szkriptelt műfajában miért találunk olyan *you know*-val ábrázolt performanciahibákat, amelyek az alacsony számuk ellenére itt sem az előadó valós megakadásai, hanem csupán imitációk. A stand-up comedy műfajában különösen sok az utánzás, legyen az bármilyen tevékenység, de nem ritkán az előadók egyedül adnak elő teljes párbeszédet. Ilyenkor utánóznak mások megakadását, hogy egyrészt szétválasszák a két, általuk reprezentált beszélőt, illetve hogy ugyanúgy a spontán megakadás kellemetlenségét imitálják. A példa elején lévő *oh, you know* – mint gyakori klaszter-előfordulás – segít érzékeltetni az erőltetett megakadást.

- (5) „*Oh, you know, I don't think I'm gonna make it*”, *you know*?
'Azt mondta, „Oh, **tudod**, szerintem nem tudok eljönni.”, értik?’

A mondatban szereplő második *you know* interperszonális funkcióban van, hiszen a humorista itt egy hétköznapi kifogást ad elő, amit valakitől hallott. Ez alapján elmondható, hogy a stand-up comedyben annak ellenére, hogy eszközök nélkül zajlik, verbális és non-verbális módszerek segítségével olyan komplex előadás születik, amelyben ha kell, több beszélő is megformálható.

A sitcommal ellentétben a hallgatói visszacsatolás igénylését és még a beszédfordulók kontrollálását se tekinthetjük a spontaneitás utánzásának a stand-up comedyben, hiszen ahogy az korábban már felmerült, a közönséget egyszemélyes hallgatónak is elképzelhetjük, aki interakcióba lép az előadóval. A *you know* visszajelzést kérő funkciói mind a teljes hallgatóság felé irányulnak, gyakran azt ellenőrizve élőben, hogy a diskurzusjelölők segítségével is reprezentált közös háttér és a megértés adott-e. Amennyiben ezek az önellenőrző folyamatok kiváltják a kívánt hatást, a közönség tapsolása, bólogatása, nevetése jelzi a reakciókat, illetőleg azt, hogy az előadó és a közönség egyre gondoltak. A nevetés hiánya a sikeres előadók többségénél azt a hatást váltja ki, hogy korrigálják az elmaradt humort és az előadás előre megírt szegmensei ellenére is módosítanak az adott viccen, vagy kifigurázzák azt.

7. Összegzés

A korpuszból nyert adatokon elvégzett elemzés alapján elmondható, hogy a humor elméleti háttérének megfelelő mértékű a *you know* diskurzusjelölő előfordulásainak száma a humoros szövegekben, műfajtól függetlenül. A *you know* főleg interperszonális funkcióban fog előfordulni, hogy a humor átviteléhez elengedhetetlen közös kognitív háttér kialakításának eleget tegyen. Az

ezekhez képest eltérést mutató számadatok magyarázhatóak a korpusz tulajdonságaival, úgy mint a sitcomok esetében a bőségesen felvázolt, érthető, sztereotipikus háttér, ahol a *you know* előfordulások interperszonális funkcióban redundánsnak minősülnek. Mindkét műfaj, az elemzésre kiválasztott stand-up comedy és a kontrasztképpen bemutatott sitcom egyformán igényli a *you know* által biztosított tematikai rendezést, amit a szervező funkció biztosít és amelyre a humoros műfajokon kívül is minden szövegnek szüksége van. A *you know* szervező funkciója kohéziós feladatokat teljesít és érthetőbbé, összefüggőbbé teszi a szöveget. Emellett az alacsony arányban előforduló funkciók száma is erősen kötődik a szöveg jellegéhez, mivel míg a *you know* tényleg kiválóan alkalmas rá, hogy az élő dialógusokban résztvevők könnyebbségére keretet adjon az egyes megnyilatkozásnak, addig egy előre megírt szöveg még a természetesség utánzásának érdekében sem fog annyi potenciális kommunikációs hibát felsorakoztatni amennyit az élőbeszéd. Ezeknek az apró hibáknak a kiküszöbölésére, megelőzésére vagy elsimítására alkalmazandók a beszédfordulók meghatározására, a visszacsatolásra és megakadásra alkalmas funkciók, azonban a pörgő, autentikus dialógusoknál tovasikló előfordulásaik egy szkriptelt diskurzusnak meglepően erőltetett jelleget adnának. A mesterségesen előállított beszélő és hallgató párbeszédének egyaránt meg kell őriznie az emberi dinamikát, de a közérthetőséget is, ami nagyban meghatározhatja az adott televíziós termék sikerét a piacon.

Hivatkozások

- Aijmer, K. 2002. English discourse particles. Evidence from a corpus. *Studies in Corpus Linguistics* **10**: xv+ 298 pp.
- Bell, David M. 1998. Cancellative discourse markers: a core/periphery approach. *Pragmatics* **8:4**, 515-541
- Davies, Catherine 2003. How English-Learners Joke with Native Speakers: an Interactional Sociolinguistic Perspective on Humor as Collaborative Discourse Across Cultures. *Journal of Pragmatics* **35**: 1361-1385
- Dér, Csilla Ilona 2005. A Diskurzusszerveződés és grammatikalizáció – néhány magyar diskurzusjelölő kialakulásáról. *Nyelvtudományi Közlemények* **102**: 247-264.
- Dynel, Marta 2011. Stranger than fiction? - A few methodological notes on linguistic research in film discourse. *Brno Studies in English*, **37**(1): 41-61
- Fox Tree, J., Schrock J. 2002. Basic meaning of *you know* and *I mean*. *Journal of Pragmatics* **34**(6): 727:747
- Furkó, B. Péter 2011. Diskurzusjelölők a szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? - Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze. *Officina Textologica* **16**: 37-57

- Fraser, Bruce 1999. Pragmatic markers. *Journal of Pragmatics* **31**: 931-952.
- Green, Georgia 1989. What is Pragmatics and Why Do I Need to Know, Anyway? *Pragmatics and Natural Language Understanding: Tutorial Essays in Cognitive Science*. Michigan: L. Erlbaum Associates
- Grice, Herbert Paul 1975. Logic and Conversation. *Syntax and Semantics*, vol 3. New York: Academic Press.
- Hansen, Maj-Britt Mosegaard 1998. *The function of discourse particles: a study with special reference to spoken standard French*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Kotthoff, Helga 2003. Responding to Irony in Different Contexts: on Cognition in Conversation. *Journal of Pragmatics* **35**: 1387-1411
- Nagy, Anna 2014. A 'you know' diskurzusjelölő szerepe a diskurzuskohereciában. In: Váradi Tamás (szerk.): *ALKNYELVDOK8, Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet témaköréből*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 93-100.
- Norrick, Neil 2003. Issues in Conversational Joking. *Journal of Pragmatics* **35**: 1333-1359
- Raskin, Victor 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. Dobrecht, Boston, Lancaster: D. Reidel Publishing Company.
- Schiffirin, Deborah 1987. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schirm, Anita 2010. Mit jelölnek a diskurzusjelölők? In: Kukorelli Katalin (szerk.): *A tartalom és forma harmóniájának kommunikációja*, Dunaujvárosi Főiskola, Dunaujváros, 2010, 81-88.
- Schirm, Anita 2011. A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján, doktori disszertáció, Szeged.
- Sperber, Dan és Wilson, Deirdre 1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell Publishers
- Sperber, Dan és Wilson, Deirdre 2012. *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press
- Yus, Francisco 2003. Humor and the Search for Relevance. *Journal of Pragmatics* **35**: 1295-1331
- Vaid et al 2003. Getting a Joke: The Time Course of Meaning Activation in Verbal Humor. *Journal of Pragmatics* **35**: 1431-1449
- van Dijk, T.A. 1985. *Handbook of discourse analysis*. London: Academic Press.

A CSAK PARTIKULA ÉRTELMEZÉSE ÓVODÁSKORBAN

Pintér Lilla

Bevezetés¹

A dolgozat két kísérlet eredményeiről számol be, amelyekben azt vizsgáltam, hogy miként értelmezik a magyar anyanyelvű óvodások a *csak* partikulával módosított fókuszos szerkezeteket. A két legfőbb kutatási kérdés az volt, hogy a gyerekek ebben az életkorban értik-e a fókuszpartikula által kifejezett kimerítő azonosítást, illetve képesek-e a megfelelő összetevővel társítani ezt a kimerítőséget.

Először röviden tárgyalom a *csak* partikula jelentését, majd sorra veszem azokat a korábbi kísérleteket, amelyek a különböző nyelvekben található fókuszpartikulák kimerítő értelmezésének elsajátításáról adnak számot. Ezt követően ismertetem az általam végzett kísérleteket, és összegzem az ezek eredményei alapján levonható következtetéseket.

1. A *csak* fókuszpartikula jelentése

A fókuszpartikulákat tartalmazó mondatok jelentését először Horn (1969) osztotta fel két különböző komponensre: állításra és előfeltevésre. Ezt illusztrálja az (1) alatti, *only* partikulát tartalmazó angol nyelvű példa.

- (1) *Only Muriel voted for Hubert.* (Horn 1969: 98)
Csak Muriel szavaz-PAST PREP Hubert
'Csak Muriel szavazott Hubertre.'

Állítás: Murielen kívül senki más nem szavazott Hubertre
Előfeltevés: Muriel Hubertre szavazott

Egy későbbi tanulmányában Horn (1996) úgy módosította korábbi elméletét, hogy a fókuszpartikulákat tartalmazó mondatok egy gyengébb, úgynevezett egzisztenciális előfeltevést fejeznek ki, vagyis például az (1) alatti kijelentés előfeltevése nem az, hogy *Muriel Hubertre szavazott*, hanem az, hogy *valaki Hubertre szavazott*. Ebből, illetve a mondat által kifejezett állításból (*Muri-*

---

¹ A kutatást „A kvantorok grammatikája és a nyelvi relativizmus” című, K 108951 számú OTKA projekt támogatta.

elen kívül senki más nem szavazott Hubertre) következnek az, hogy *Muriel Hubertre szavazott*.

Később a pozitív jelentéskomponens előfeltevés-státuszát többen is megkérdőjelezték. Van Rooij–Schulz (2007) amellet érveltek, hogy ez valójában nem is része a mondatok szemantikai jelentésének, csupán egy, a társalgási maximákkal magyarázható pragmatikai inferencia. Ugyanezt az összetevőt Beaver–Clark (2008), illetve Roberts (2011) kikövetkeztetett jelentésként elemezte. Abban azonban a fent említett szerzők is mind egyetértettek, hogy az *only* típusú fókuszpartikulák beillesztését követően a mondat negatív komponense, vagyis az egyéb alternatívákat kizáró része lesz az állított jelentéstartalom.²

Ugyanezt állapította meg a magyar *csak* partikulát tartalmazó mondatokra vonatkoztatva Kenesei (1986, 1989) és Szabolcsi (1994) is. A (2) alatti példában ily módon az az állítás, hogy *senki nem alszik, aki nem azonos Péterrel*, ami előfeltételezi annak az igazságát, hogy *Péter alszik*.

(2) *Csak Péter alszik.*

(Kenesei 1989: 134)

A pozitív komponens előfeltevés-státusza mellett Kenesei (1986, 1989) azzal érvel, hogy ennek igazságát a mondat tagadása sem befolyásolja.

Szabolcsi (1994) arra is kitér, hogy a *csak* úgynevezett kimerítő jelentését a mondatban található fókusszal társítjuk – akárcsak az *only* esetében. Érdeemes ehhez azt is hozzátennünk, hogy a magyarban a *csak* partikula mindig közvetlenül megelőzi ezt a fókuszált elemet – szemben az angollal, ahol éppen ezért ezek a mondatok gyakran többértelműek.

2. A fókuszpartikulák értelmezését vizsgáló korábbi kísérletek

Az elmúlt húsz évben számos olyan nyelvelsajátítási kísérletet végeztek, amely a fókuszpartikulákat tartalmazó mondatok interpretációját vizsgálta.

E szerkezetek értelmezésének óvodáskori sajátosságaira először a Crain–Ni–Conway (1994) által végzett kísérletek mutattak rá, még hozzá a (3) alatti mondatához hasonló példákkal kapcsolatban.

(3) *Only the cat is holding a flag.*

Csak a cica van tartani egy zászló.

‘Csak a cica tart egy zászlót.’

(Crain és mtsai 1994:460)

---

² Az egyetlen eltérés, hogy Roberts (2011) nem az *asserted content*, hanem a *proffered content* kifejezést használja, amely nála egyszerre utal az állításokra, kérdésekre és javaslatokra is.

A (3) alatti mondatban a fókuszpartikula az alanyhoz kapcsolódik, így jelentése – a felnőtt anyanyelvi beszélők számára – egyértelmű: az alany referense az egyetlen, akire igaz a predikátum által kifejezett állítás. Am a kísérletben résztvevő 38 gyerekből 21 az olyan képek esetén is igaznak fogadta el a (3) alatti mondatot, melyeken nem csak a cica tartott zászlót – arra hivatkozva, hogy a cica valóban nem csinál mást, csak tartja a zászlót. Az óvodások egy része tehát következetesen az igei csoporttal társította a partikula által kifejezett kimerítőséget, függetlenül annak felszíni pozíciójától. Ennek oka Crain és mtsai (1994) szerint az lehet, hogy a kisgyerekek a nyelvelsajátítás során a leginkább megszorított értelmezéseket preferálják, vagyis azokat, amelyek a lehetséges helyzeteknek csak a legszűkebb halmazában igazak.

A következő mérföldkövet az a Paterson–Liversedge–Rowland–Filik (2003) által végzett, háromrészes kísérletsorozat jelentette, amelynek fő célja annak tesztelése volt, hogy vajon az óvodások számára valóban a hatóköri viszonyok hibás feldolgozása okoz-e problémát (amint azt Crain és mtsai (1994) eredményei sugallják), vagy pedig az, hogy egyáltalán nem számolnak a kontrasztív információkkal. Éppen ezért a korábban vizsgált, az alanyhoz vagy az igei csoporthoz kapcsolt partikulát tartalmazó tesztmondatok körét kibővítették egy olyan mondat típussal is, amely egyáltalán nem tartalmazott fókuszpartikulát. A kapott eredményekből pedig úgy tűnt, hogy a gyerekek ugyanazt a jelentést tulajdonították ennek a három típusnak, ami a szerzők szerint arra vezethető vissza, hogy nem tudtak helyesen következtetni a fókuszált összetevő alternatíváinak kontraszthalmazára.

Korábbi munkájukat folytatva Paterson–Liversedge–White–Filik–Jaz (2005/2006) újabb kísérleteket végeztek, itt azonban a fókuszpartikula nélküli mondatok értelmezését olyan kétértelmű mondatokéval vetették össze, melyekben az *only* partikula az igei csoporthoz kapcsolódott. Ezúttal az ő eredményeik is arra utaltak, hogy már a kisebb gyerekek is képesek eltérő jelentést tulajdonítani a partikulát tartalmazó, illetve nem tartalmazó mondatoknak. Emellett a szerzők azt is megállapították, hogy az *only*-t tartalmazó kétértelmű mondatok esetén a gyerekek és a felnőttek egyaránt az igei csoporttal társított kimerítő olvasatot részesítik előnyben, szemben a direkt tárgyjal társított olvasattal. Így végül ők is arra a következtetésre jutottak, mint Crain és mtsai (1994), vagyis hogy az óvodások azt várják el, hogy az állítások mindig maximálisan informatívak legyenek.

Hogy kiderítsék, miért jellemzi az óvodáskorúakat a felnőttekétől eltérő értelmezési stratégia, Notley–Zhou–Crain–Thornton (2009) összevetették az angol *only*-, illetve a mandarin *zhìyou*-szerkezetek gyermeknyelvi interpretációját. Ehhez először egy új módszert alkalmaztak: két angol anyanyelvű kis-

gyermek fejlődését követték nyomon majdnem egy éven keresztül, megközelítőleg hároméves korukig annak érdekében, hogy meg tudják határozni azt az életkort, amikor a gyerekek már képesek a kontraszt-halmazok megalkotására. Az eredmények egyértelműen megcáfolták a Paterson és mtsai (2003) által felállított hipotézist: a kutatásban részt vevő gyerekek ugyanis már 29 és 33 hónaposan képesek voltak erre a műveletre. Ugyanakkor azt találták, hogy amint ez bekövetkezett, azonnal fellépett a Crain és mtsai (1994) által VP-orientációként definiált probléma is. Ráadásul ugyanerre utaltak a további kísérleteik is: a mandarin óvodások is mindig az igei csoportra utaló elemként értelmezték a fókuszpartikulát. Az eredmények tükrében Notley és mtsai (2009) arra a következtettk, hogy a gyerekek ebben az életkorban mondathatározókként építik be a szerkezetbe az *only* és *zhìyou* típusú partikulákat, ezért azok az egész mondatot k-vezérlik, és így bármelyik elemmel társíthatók.

Ezt a feltételezést erősítette meg Zhou–Crain (2010) egy újabb, szintén mandarin gyerekekkel végzett kísérlettel, amelyben tagadóoperátort ékeltek a preverbális pozícióba, és így próbálták megakadályozni, hogy a gyerekek az alany előtt álló fókuszoperátort az igei csoporttal társítsák. Az eredmény pedig egyértelműen őket igazolta: a tagadást tartalmazó tesztmondatok esetén már egyetlen résztvevő sem választotta az igei csoport kimerítő értelmezését, ami valóban utalhat arra, hogy az óvodások a fókuszpartikulákat tartalmazó mondat szerkezeteket a felnőttektől eltérő módon konstruálják meg.

Érdemes még megemlíteni Müller–Schulz–Höhle (2011) kísérleteit is, melyekben a német *nur* partikula kisgyermekkori értelmezését vizsgálták. A kapott eredmények alapján ugyanis a szerzők elkülönítették egymástól a fejlődésnek azon stádiumait, melyek során a gyerekek elsajátítják a partikula jelentésének a felnőttekével azonos interpretációját. Az első stádiumot, amikor a gyerekek még nem értik a partikula lexikai jelentését és funkcióját, az a fejlődési fokozat követi, amikor már megértik a partikula jelentését és helyesen társítják azt tárggyal, azonban képtelenek ugyanerre azokban az esetekben, amikor a partikula az alanyhoz kapcsolódik. Csak ezt követően alakul ki a felnőttekéhez hasonló értelmezés. Müller és mtsai (2011) szerint azért az alannal társított partikula helyes értelmezése okozott nehézséget a gyerekeknek, mert számukra az alany alapértelmezett szerepe a topik-funkció, így a fókuszált alany szemben áll az általuk létrehozott osztályozással.

Amint látjuk, a szakirodalomban a korábbi kísérletek eredményei alapján nincs egységes álláspont arról, mivel indokolhatók a gyerekek tévesztései. Épp ezért most rátérek a magyar gyerekekkel végzett kísérleteimre, melyek eredményei újabb adalékkal szolgálhatnak e kérdés megválaszolásához.

3. A csak partikula értelmezését vizsgáló első kísérlet

A magyar nyelvben – tudomásom szerint – eddig még nem végeztek olyan kísérletet, amely a *csak* partikula kimerítő olvasatának elsajátítását elemezte, ezért célszerűnek láttam először az egyik legszélesebb körben használt módszert, az úgynevezett mondat–kép megfeleltetési feladatot alkalmazni. Az általánosan elterjedt bináris (jellemzően igaz/hamis) választás helyett azonban a kísérlet során a beszélőknek egy, a kisebb gyermekek életkori sajátosságaihoz is illeszkedő háromfokú skálán kellett megítélniük a feladatban szereplő mondat–kép párok egymásnak való megfeleltethetőségét. Ezt az eljárást először Katsos–Bishop (2011) alkalmazta a skaláris kifejezések interpretációjának teszteléséhez, és eredményeik meggyőzően bizonyították, hogy ezzel az új módszerrel hatékonyabban mérhető a kisebb gyermekek nyelvi kompetenciája is. A módszert eredményesen adaptálta a magyar preverbális fókusz tesztelésére Balázs–Babarczy (2014) is.

A korábban említett kutatási kérdéseket szem előtt tartva négy kondíciót vizsgáltam a kísérletben. A két egyértelmű kontroll kondíció mellett szerepelt egy, a kimerítőség követelményét megsértő kritikus kondíció, illetve egy figyelemelterelő elemet, azaz disztraktort tartalmazó kondíció is, amelyben a hozzáadott elem attól függően változtatható az állítás igazságértékén, hogy a fókusz kimerítőségét a mondat melyik összetevőjével társítjuk.

3.1. Résztvevők

Az első kísérletben 15 óvodás – 6 lány és 9 fiú – vett részt, az átlagéletkoruk 5 év 11 hónap volt. A kontrollcsoportot 15 felnőtt anyanyelvi beszélő (7 nő és 8 férfi, átlagéletkor: 37 év 5 hónap) alkotta.

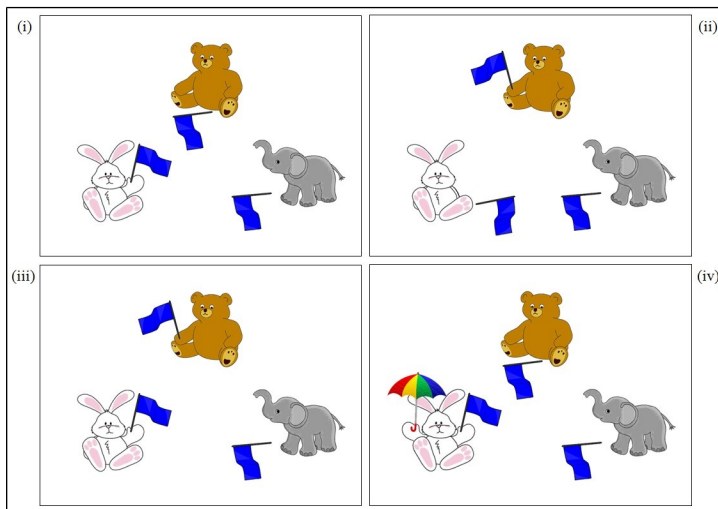
3.2. A kísérleti anyag

A kísérlet során alkalmazott mondat–kép megfeleltetési feladat 32 teszt mondat–kép párt tartalmazott: az alábbi 4 kondíció mindegyikéből 8-8 példa szerepelt a feladatban.

- (i) *igaz*: a mondat az adott kép esetében egyértelműen és kimerítően igaz
- (ii) *hamis*: a mondat az adott kép esetében egyértelműen hamis
- (iii) *kimerítő olvasatban hamis*: a mondat az adott kép esetében igaz, azonban nem csak a fókuszált alanyra vagy tárgyra
- (iv) *igaz plusz disztraktor*: a mondat az adott kép esetében igaz, azonban a képen szerepelt egy, a fókuszált elemhez kapcsolódó disztraktor is

A teszt mondat–kép párokat illusztrálja a (4) alatti tesztmondat és az 1. ábra.

(4) *Csak a nyuszi emelte fel a zászlót.*

1. ábra: A (4) alatti mondathoz tartozó képek az egyes kondíciókban

A tesztfeladatok magas száma miatt a résztvevők a kísérletet két ülésben végezték el, így két listára bontottam a mondat–kép párokat, mégpedig úgy, hogy az egyes kondíciókból mindkét lista ugyanannyi elemet tartalmazzon.

A tesztmondatok mindegyike tartalmazta a *csak* fókuszpartikulát – ám az esetek egyik felében az alany, másik felében viszont a tárgy volt fókuszálva. Emellett változatosságot mutatott az ige típusa is: vagy igekötő nélküli vagy pedig igekötős ige szerepelt a mondatban – ugyancsak 50-50%-os megoszlásban. Az így létrejött különböző tesztmondat-típusok egyenkénti elemzése rámutathat olyan értelmezésbeli eltérésekre, amelyek a fókuszált elem grammatikai szerepéhez, illetve az ige típusához kapcsolódnak.

A 32 teszt elemet a kísérletben kiegészítette 24 töltelék mondat–kép pár, amelyek mindkét listában ugyanolyan arányban tartalmaztak helyes, közepes³, illetve helytelen párosításokat, mindegyikből listánként hárm-at-hárm-at. A töltelékmondatok egyáltalán nem tartalmaztak fókuszpartikulát.

³ Annak érdekében, hogy a résztvevők számára értelmet nyerjen a közepes válaszlehetőség is, szükség volt olyan töltelékmondatokra és képekre, amelyek nem voltak egyértelműen helyesek vagy helytelenek. Éppen ezért a feladat olyan képeket is tartalmazott, amelyeken három szereplő közül csak kettőre volt igaz az adott állítás; például a képen volt három kislány, és közülük kettőnek volt egy-egy almája, a bábu pedig úgy írta le ezt a helyzetet, hogy *A lányok kaptak almát*, amely ugyan nem hamis, ám nem is maradéktalanul igaz leírása az ábrázolt szituációnak.

3.3. A kísérlet menete

A résztvevők egyenként, elkülönített szobában végezték a feladatot egy kísérletező jelenlétében, aki ismertette velük a szabályokat, illetve kezelte a számítógépet. A kerettörténet a kisebb gyermekek esetében az volt, hogy az asztalon lévő plüssmajom most tanul beszélni, és egy mondatban megpróbálja leírni, hogy mit lát az előtte lévő számítógép képernyőjén, a résztvevők feladata pedig annak megítélése, hogy mennyire illik a kismajom leírása a képre. A képeket, illetve az egyes mondatokat rögzítő hang-felvételeket⁴ – a bemelegítő köröket leszámítva – randomizált sorrendben prezentálta az SR Research Experiment Builder program egy Toshiba Satellite L500–1EP notebook 15.6"-os képátmérőjű, 1366x768 pixel felbontású kijelzőjén. A tesztalanyok egyik fele előbb az „A” listát látta, majd második alkalommal a „B” listát, míg a másik fele fordított sorrendben, vagyis előbb a „B” és aztán az „A” listát.

A válaszadás mindegyik korosztály esetében a háromfokú skála egy egyszerűsített változatával, a 2. ábrán látható szomorú, közepes és mosolygó arcok kiválasztásával történt.⁵

2. ábra: A feladatban használt háromelemű skála

Az óvodások az arcokat ábrázoló kartonlapokat adták oda a bábusnak, a válaszait pedig a kísérletező rögzítette az 1-es, 2-es vagy 3-as billentyű lenyomásával. A felnőttek viszont önállóan használták a klaviatúrát, melynek megfelelő billentyűire az arcok fel voltak ragasztva. Ez azért lényeges, mert így az ő esetükben a mondat elhangzása és a válaszadás között eltelt reakcióidő mértéke is fontos információkkal szolgálhat arról, hogy problémásnak találják-e a fókuszpartikulát tartalmazó mondatok használatát olyan esetekben, amelyekben a kimerítőség követelménye nem teljesül.

3.4. Eredmények

Az imént bemutatott kísérleti feladatban a válaszlehetőségek⁶ ordinális skálát alkotnak, így a kapott adatokon nem parametrikus próbákat végeztem.

⁴ A hanganyagokat egy TASCAM US-144mkII készülék segítségével rögzítettem.

⁵ Katsos–Bishop (2011), illetve Balázs–Babarczy (2014) kísérleteiben az alternatívákat kicsi, nagy, illetve óriási eprek reprezentálták, én azonban úgy véltem, hogy a kisebb, közepes és nagy jutalommal szemben az arcok sora sokkal inkább leképezi egy háromértékű skála *hamis*, *közepes*, illetve *igaz* opcióit.

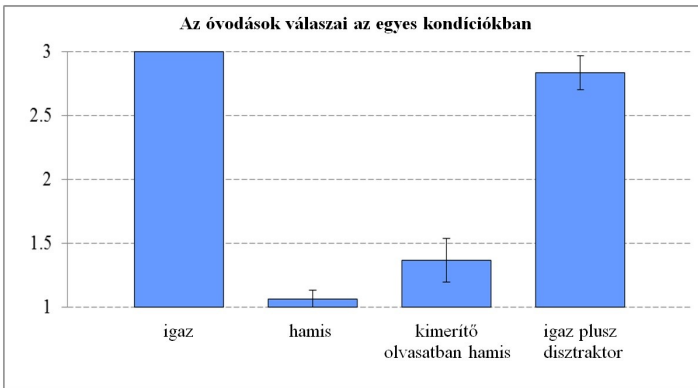
⁶ A szomorú arcot az 1-es, a közepes a 2-es, a mosolygó arcot pedig a 3-as szám reprezentálja.

Ugyancsak a skála jellege indokolta azt is, hogy az egyes kondíciókban az egy-egy résztvevő által adott 8 válasz középértékeként azok mediánjával számoltam. Az így kapott értékeken végzett rangpróbák mellett az egyes választípusok eloszlását is vizsgáltam – mind az egyes korcsoportokon belül, mind pedig a két korcsoport között.

Amint azt az óvodások eredményeit összesítő 3. ábra is mutatja, az *igaz* kondícióban a válaszok mediánja mindegyik óvodás esetében 3 volt, így a szórás itt 0 volt. Ez azt jelenti, hogy minden egyes résztvevő gyerek a mosolygó arcot adta legtöbbször a kismajomnak azoknál a képeknél, amelyekre az elhangzott állítás egyértelműen és kimerítően igaz volt. A *hamis* kondícióban sem voltak nagy eltérések a korcsoporton belül: a medián a várakozásoknak megfelelően 1, a szórás pedig mindössze 0.258 volt, vagyis az óvodások döntő többsége a szomorú arcot választotta az egyértelműen helytelen mondat–kép párosítások esetén. Ezzel szemben a kritikus kondíciókban a gyerekek eredményei már jóval kevésbé voltak egységesek. Noha az összes válasz mediánja a *kimerítő olvasatban hamis* kondícióban is 1 volt – azaz a *hamis* kondícióhoz hasonlóan itt is a szomorú arc volt a leggyakoribb –, a szórás mégis ebben a kondícióban volt a legmagasabb, egészen pontosan 0.667. Ettől némiképp elmaradt az *igaz plusz disztraktor* kondíció szórása, amely a 3-as mediánhoz képest 0.523 volt. Az azonban ezzel együtt is világosan látszik, hogy az ebben a kondícióban található képek nem zavarták össze jelentősen az óvodásokat: az ábrán megjelenő figyelem-elterelő elem ellenére a leggyakoribb reakció az egyetértést kifejező mosolygó arc odaítélése volt, azaz a partikula kimerítőségét ezúttal is a megfelelő összetevővel társították.

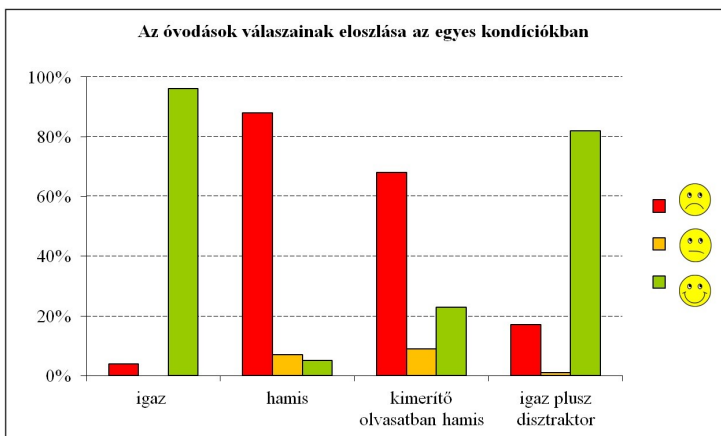
Ha az óvodások korcsoportján belül 6 Wilcoxon-féle előjeles rangpróba segítségével összevetjük az egyes kondíciókban adott válaszok mediánjait, akkor kirajzolódik, hogy milyen értelmezést tulajdonítanak a kisgyerekek a *csak* partikulát tartalmazó mondatoknak. Fontos megállapítás például az, hogy a *kimerítő olvasatban hamis* kondícióban adott válaszok szignifikánsan különböztek mind az *igaz* ($V=105$, $p < 0.001$), mind pedig az *igaz plusz disztraktor* ($V=102.5$, $p < 0.001$) kondíció válaszaitól, nem tértek el azonban szignifikánsan a *hamis* kondícióban adott válaszoktól ($V=10$, $p = 0.08897$). Mindez arra enged következtetni, hogy az óvodások a kimerítőség követelményének teljesülését ugyanolyan fontosnak tartották, mint azt, hogy igaz legyen a mondat előfeltevése, vagyis – a (4) alatti tesztmondatot példájához visszatérve – ugyanúgy a szomorú arcot választották abban az esetben, ha a nyuszi mellett a maci is felemelte a zászlót, mint akkor, amikor nem a nyuszi emelte fel a zászlót, hanem a maci. Ami az *igaz plusz disztraktor* kondíciót illeti, a válaszok szignifikánsan eltértek nem csupán az említett *kimerítő olva-*

satban hamis kondícióban, hanem a hamis kondícióban adottaktól ($V=105$, $p < 0.001$) is, nem különböztek azonban az igaz kondíció eredményeitől ($V=3$, $p = 0.3711$). Ezek az adatok – akárcsak a korábban már említett alacsony szórással is – azt jelzik, hogy az óvodások számára nem jelentett problémát az, hogy megjelent a kontextusban egy disztraktor elem, amelyet könnyedén a fókuszált elem releváns alternatívájaként értelmezhetek volna. A (4) alatti példa esetében ezt azt jelenti, hogy nem követték el azt a hibát, hogy az 1. ábrán a nyuszi kezében lévő esernyőt is alternatívaként kezeljék, és így a nyuszi helyett vagy mellett a zászlóval hozzák összefüggésbe a partikula kimerítőséget. Végül érdemes megemlíteni azt is, hogy a két kontroll kondíció, az igaz és a hamis összehasonlítása a vártan megfelelően szignifikáns különbséget ($V=120$, $p < 0.001$) mutatott.

3. ábra: Az óvodás korcsoport eredményei I.

Az óvodások által adott összes válasz középértékei mellett érdemes azonban megvizsgálni az egyes választípusok, azaz a kiosztott szomorú, közepes és mosolygó arcok számának eloszlását is (4. ábra).

4. ábra: Az óvodás korcsoport eredményei II.

Annak érdekében, hogy ellenőrizzem, vajon a három válaszlehetőség gyakoriságát alapul vevő teszt eredményei alapján is ugyanazok az azonosságok, illetve különbségek rajzolódna-e ki a kísérleti kondíciók között, mint az egyes válaszadók kondíciónkénti középértékével számolva, az összes kapott válaszon Friedman ANOVA próbát végeztem. Az így nyert értékek nem csupán azt a feltevést támasztották alá, hogy az egyes kondíciók között szignifikánsan különbözött az egyes választípusok gyakorisága ($\chi^2(3) = 234.075$, $p < 2.2e-16$), de a *post hoc* tesztek az a rangpróbák által korábban már igazolt hipotézist is megerősítették, mely szerint a mért különbségek kizárólag a *hamis* és a *kimerítő olvasatban hamis*, valamint az *igaz* és az *igaz plusz disztraktor* kondíciók között nem voltak szignifikánsak, minden más kondíció-kombinációban szignifikáns eltéréseket találunk a válaszok között.

Az egyes tesztmondat-típusok esetén adott 3-as válaszok gyakoriságát elemző Wilcoxon-féle előjeles rangpróbák eredményei alapján az is megállapítható, hogy a *kimerítő olvasatban hamis* kondícióban sem az igekötő jelenlétének ($V=8$, $p = 0.1521$), sem a fókuszált elem grammatikai szerepének ($V=16$, $p = 0.8211$) nem volt szignifikáns hatása. Ezzel szemben az *igaz plusz disztraktor* kondícióban csak az igekötő megjelenéséről mondható el ugyanez ($V=30$, $p = 0.3506$); annak azonban, hogy a fókuszált elem alany-e vagy tárgy, úgy tűnik, jelentős hatása van az értelmezésre ($V=61.5$, $p < 0.01$). Nem zárható ki azonban az a lehetőség sem, hogy ezen különbség hátterében nem az összetevő grammatikai szerepe, hanem szórendi helye állt: a fókuszált alany ugyanis mindig mondatkezdő pozícióban volt, szemben a kivétel

nélkül második helyen álló fókuszált tárgyakkal.⁷ Ezt a kérdést viszont a jelen kísérlet eredményei alapján nem lehet eldönteni, mivel itt mindegyik tesztmondat-típus csak egyféle szórendi változatban szerepelt.

Összehasonlítva az óvodások eredményeit a felnőtt kontrollcsoportéval, azt látjuk, hogy a Wilcoxon-féle előjeles rangösszeg próba szerint a két korcsoport válaszai egyik kondícióban sem különböztek szignifikánsan. Érdeemes hangsúlyozni, hogy a *kimerítő olvasatban hamis* ($W=129.5$, $p = 0.3263$) és az *igaz plusz disztraktor* ($W=104.5$, $p = 0.5501$) kritikus kondíciók esetén ez arra utal, hogy a gyerekek már óvodáskorban a felnőttekkel megegyező módon értik a *csak* partikula által kifejezett kimerítő azonosságát.

Az eredmények ily módon alkalmat adnának általános következtetések levonására is, nem hunyhatunk szemet azonban az óvodások *igaz plusz disztraktor* kondícióban megfigyelhető, alacsony, ám kifejezetten a tárgyi fókuszot tartalmazó mondatokra irányuló hibázási tendenciája felett, amelynek okaira a második kísérletben igyekszem fényt deríteni.

4. A csak partikula értelmezését vizsgáló második kísérlet

A második kísérlet célja tehát elsősorban annak az első kísérlet során felvetődött kérdésnek a megválaszolása volt, hogy milyen tényezők játszanak szerepet abban, hogy az óvodások melyik összetevővel társítják a *csak* partikula kimerítőségét. Ennek érdekében a tesztmondatokban a fókuszált elemnek nem csupán a grammatikai szerepét, hanem a szórendi pozícióját is variáltam, és így létrejött négyféle típus eredményeit vettem össze.

A feladat ezúttal egy kötelező választásos képkiválasztási feladat volt, amelynek során a résztvevők mindegyik hallott mondathoz egyszerre négy képet is láttak, és a feladatuk ezen képkártyák szétválogatása volt: azokat a képeket, amelyekre igaznak találták az állítást, egy zöld dobozba kellett helyezniük, amelyeket viszont hamisnak vélték, azokat egy piros dobozba.

Ennek a kísérleti elrendezésnek az alapötlete a Paterson és mtsai (2003, 2005/2006) által végzett felmérésekből származik. A szerzők ugyanis többször is egy hasonló feladattípust alkalmaztak, azzal a különbséggel, hogy az általuk használt teszt szabad választáson alapuló feladat volt, amely ez esetben azt jelentette, hogy a résztvevőknek nem kellett minden egyes képről ítéletet mondaniuk, az utasítás ugyanis pusztán annyi volt, hogy válasszák ki a

---

⁷ A kísérleti anyagban a tárgyi fókuszot tartalmazó mondatra példa: *A kislány csak a babát fürdeti.* Ezen mondatok esetében az *igaz plusz disztraktor* kondíció olyan képeket tartalmazott, melyeken a kislány valóban csak a babát fürdeti, azonban mellette egy kislány is fürdet egy babát. Az eredmények szerint tehát az óvodások az ilyen képeket szignifikánsan gyakrabban utasították el, mint az 1. ábrán található (iv) képet, amelyen a nyuszit egy esernyőt is tart.

képek közül azt, illetve azokat, amelyekre az elhangzott állítást igaznak vélik.⁸ Mivel a kísérlet során felmerült, hogy a gyerekek, főképp az óvodáskorúak egy ilyen helyzetben nem mérlegelik minden egyes kártyának a mondat-hoz való viszonyát, hanem csupán annyit tesznek, hogy kiválasztják azt a képet, amelyre egyértelműen helyes az állítás, egy másik kísérletükben⁹ arra kérték a tesztalányokat, hogy azt, illetve azokat a képeket gyűjtsék össze, amelyek nem felelnek meg a hallott mondatnak. Bár a szerzők álláspontja szerint ezek a szabad választáson alapuló feladatok könnyebben megoldhatók, mint azok, amelyek során a résztvevőknek minden egyes kép és mondat viszonyát illetően egyértelműen állást kellett foglalniuk, mégsem lehet kizárni azt, hogy néhányan – főképp a kisebb gyermekek – az összes ábra megtekintése és/vagy mérlegelése nélkül döntenek, és így hajtják végre a kísérletvezető utasítását. Éppen ezért láttam célszerűnek egy olyan kísérleti elrendezést kidolgozni, amely egyrészt megvalósítja a fent említett kísérletek egyik legnagyobb előnyét, az alternatívák egyidejű megjelenítését, másrészt viszont kizárja annak a lehetőségét, hogy a tesztalányok valamelyik képet illetően nem hoznak döntést, hiszen egy adott próba csak akkor ér véget, ha minden egyes kártya bekerült a dobozok valamelyikébe.

4.1. Résztvevők

A második kísérletben 20 óvodás (9 lány és 11 fiú) vett részt, akik azonban fiatalabbak voltak, mint az első kísérlet résztvevői: 4 év 6 hónapos és 5 év 2 hónapos kor között voltak, az átlagéletkoruk 4 év 11 hónap volt.

4.2. A kísérleti anyag

A kísérletben szereplő tesztmondatok két változó alapján négy kondícióba sorolhatók: az egyik változó a fókuszált elem mondatrészi szerepe volt (alanyi vagy tárgyi fókusz), a másik a mondat szórendje (SVO/QVS vagy OSV/SOV). Az egyes kondíciókat szemlélteti az alábbi példasor:

(5) <i>Csak a nyuszi tartja a zászlót.</i>	alanyi fókusz <u>SVO</u>
(6) <i>A zászlót csak a nyuszi tartja.</i>	alanyi fókusz <u>OSV</u>
(7) <i>Csak a szánkót húzza a maci.</i>	tárgyi fókusz <u>QVS</u>
(8) <i>A maci csak a szánkót húzza.</i>	tárgyi fókusz <u>SOV</u>

---

⁸ Paterson és mtsai (2003), 2. kísérlet; Paterson és mtsai (2005/2006), 2. kísérlet

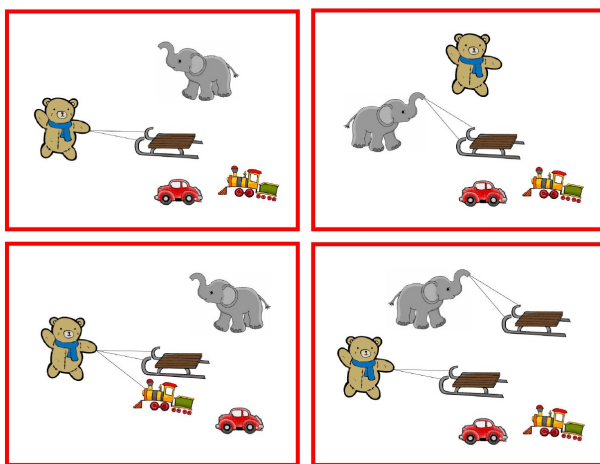
⁹ Paterson és mtsai (2005/2006), 3. kísérlet

Mivel az igekötő jelenlétének korábban nem volt jelentős szerepe, ezt nem vettem fel külön változónak, és így a második kísérlet tesztmondataiban csak igekötő nélküli igék szerepeltek.

A feladatban a fenti 4 kondíció mindegyikét 2-2 tesztmondat képviselte, így a résztvevőknek összesen 8 tesztkörben kellett kiválasztaniuk, hogy a *csak* partikulát tartalmazó állítás melyik képeken igaz, és melyikeken nem. A kísérleti személyek két csoportja két különböző tesztmondatot hallott: indokoltnak láttam ugyanis, hogy két listát alakítsak ki, méghozzá a különböző szórendi változatok tesztelése miatt. Így azok a mondatok, amelyeket az „A” lista az egyik szórendi variációban tartalmazott (például az alanyi fókusz esetén SVO változatban), a „B” listában a másik szórenddel jelentek meg (így az alanyi fókusz ezúttal OSV változatban). Ily módon ugyanazoknak a mondatoknak vizsgálhattam a különböző variánsait – anélkül, hogy bárki is többször látta volna ugyanazt a képsorozatot.

A résztvevőknek ebben a feladatban is ugyanolyan típusú képeket kellett megítélniük, mint az első kísérlet során, ezúttal azonban egyidejűleg látták ezeket négy 9,5x12,5 centiméteres, kartonpapírból készült kártyán (5. ábra).

5. ábra: A (7) és (8) alatti mondatokhoz tartozó képkártyák

A kísérlet során az is kontrollálva volt, hogy az egyes képtípusok hol helyezkednek el, így küszöböltem ki azt, hogy a kisgyerekek a képek pozíciójára alapozva dolgozzanak ki egy stratégiát, amely szerint megítélik azok igazságát.

A 8 tesztfeladat mellett volt 8 töltelékfeladat is, amelyekben az állítások többnyire univerzális kvantort vagy számnevet tartalmaztak. Ezekhez a mondatokhoz az esetek felében, azaz négyszer olyan képsorozatot láttak a résztvevők, amelyekben a kártyák egyik felére igaz volt az állítás, a másik felére nem. Emellett volt két olyan kör, ahol ez az arány három igaz és egy hamis kártya volt, valamint két olyan kör, amelyben csupán egy igaz kártya volt, a három másik pedig hamis. Ezzel az volt a célom, hogy a feladat egészét tekintve ne legyen egyértelmű az, hogy a négy kártya milyen arányban tartalmaz igaz és hamis változatokat.

4.3. A kísérlet menete

A résztvevők ezúttal is egyenként, elkülönített helyiségben végezték el a feladatot, ám most két kísérletvezető volt jelen. Az egyikőjük ismertette a kísérlet menetét, illetve feljegyezte az eredményeket, míg a másik egy kesztyűbábbal eljátszotta a segítségre szoruló kisállat, Süni szerepét. Az első kísérletvezető előbb mindig kihelyezte az asztalra a kártyákat, majd megkérdezte Sünit, hogy mit lát. Ekkor hangzott el a megítélendő tesztmondat vagy filler, és ezt követően kellett a gyerekeknek az előttük lévő zöld, illetve piros dobozokba helyezniük a kártyákat. Ha szükségesnek tűnt, Süni többször is elismételte a mondatot. Az egymást pseudo-random sorrendben követő 16 kör résztvevőnként nagyjából 15 percet vett igénybe.

4.4. Eredmények

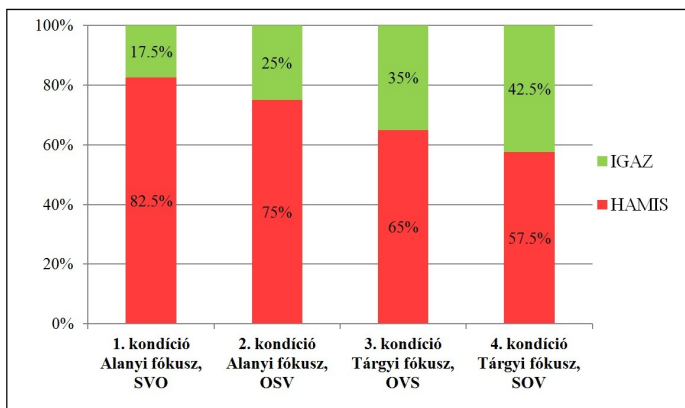
Ebben a kísérletben elsősorban az egyes képekre adott *igaz*, illetve *hamis* válaszok gyakoriságát érdemes összevetni, ezért először khi-négyzet próba segítségével azt hasonlítottam össze, hogy a kritikus képtípusok (a *kimerítő olvasatban hamis*, illetve az *igaz plusz disztraktor*) megítélése esetén volt-e különbség az egyes kondíciókba tartozó tesztmondatok között.

Ami a *kimerítő olvasatban hamis* képtípust illeti, a mind a négy kondíciót összevető khi-négyzet próba eredményei alapján egyértelműen látszik, hogy az egyes tesztmondat típusok értelmezése között szignifikáns különbség van: $\chi^2(3) = 17.1925$, $p < 0.001$.¹⁰ Amint azt a 6. ábra is mutatja, az elutasítások, vagyis a kimerítő értelmezések aránya 82.5% az alanyi fókusz, SVO szórend esetén, 75% az alanyi fókusz, OSV mondatoknál, 65% a tárgyi fókusz, QVS típusnál és mindössze 57.5% a tárgyi fókuszos SQV mondatok esetében. Ha egyenként összehasonlítjuk a kondíciókat, szignifikáns különbséget találunk

---

¹⁰ Az alacsony elemszám miatt a khi-négyzet próba eredményein minden esetben Yates-féle folytonossági korrekciót alkalmaztam.

az alanyi fókuszos SVO és a tárgyi fókuszos OVS mondatok ($\chi^2(1) = 6.5717$, $p < 0.05$), az alanyi fókuszos OSV és a tárgyi fókuszos SOV mondatok ($\chi^2(1) = 6.4396$, $p < 0.05$), valamint az alanyi fókuszos SVO és a tárgyi fókuszos SOV típusok értelmezése ($\chi^2(1) = 13.5865$, $p < 0.001$)¹¹ között.

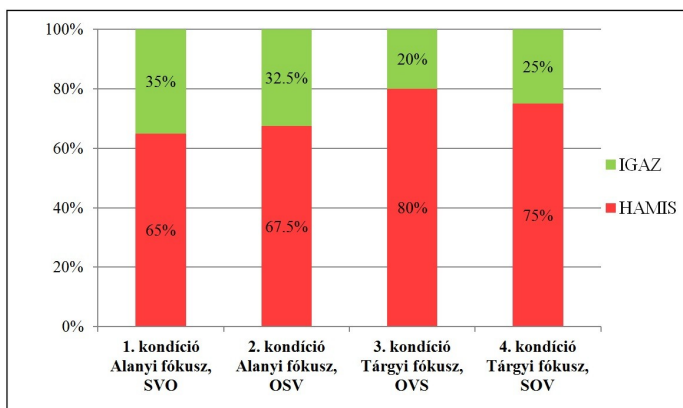
6. ábra: A kimerítő olvasatban hamis képtípusra adott válaszok eloszlása

Mivel a fő célunk továbbra is annak megállapítása, hogy melyik változó befolyásolja erőteljesebben az értelmezést, érdemes eszerint párosítva is vizsgálunk a kondíciók eredményeit. A fókuszált elem grammatikai szerepe szerint csoportosítva a válaszokat azt találjuk, hogy a kimerítőség követelményének nem teljesülése miatt az alanyi fókuszot tartalmazó, vagyis az 1. és 2. kondíciókba tartozó mondatokat szignifikánsan többször ítélték hamisnak, mint a tárgyi fókuszos, azaz a 3. és 4. kondícióban előforduló mondatokat: $\chi^2(1) = 6.881$, $p < 0.01$. Ugyanakkor az egyes szórendi variációk (azaz a fókuszot mondatkezdő pozícióban tartalmazó 1. és 3. kondíciók, illetve a 2. és 4. kondíciók) összevetése nem mutat szignifikáns különbséget: $\chi^2(1) = 1.1667$, $p = 0.2801$.

Áttérve az *igaz plusz disztraktor* képtípus eredményeinek vizsgálatára, azt találjuk, hogy – szemben a másik kritikus képtípussal – itt a mondatípusnak nem volt szignifikáns hatása az értelmezésre: $\chi^2(3) = 7.24$, $p = 0.06463$. Ugyanerre utal a kondíció-párosítások változók szerinti összevetése is: sem a fókuszált összetevő grammatikai szerepe szerint ($\chi^2(1) = 2.4537$, $p = 0.1172$), sem pedig annak szórendi pozíciója alapján ($\chi^2(1) = 0$, $p = 1$) nem található

¹¹ Ez utóbbi eredmény különösen meglepő, hiszen az első kísérletben, ahol csak ezt a két mondatípust vizsgáltam, a *kimerítő olvasatban hamis* kondícióban nem volt hasonló eltérés.

szignifikáns eltérés a tesztmondatok megítélése között. Ugyanakkor a négy típus egyenkénti összevetése rámutatott egy különbségre: az alanyi fókuszos SVO mondatok megítélésekor szignifikánsan nagyobb volt a helyes, azaz ebben az esetben az *igaz* válaszok aránya, mint a tárgyi fókuszos QVS mondat-típus esetén ($\chi^2(1) = 4.9154, p < 0.05$). Amint azt a 7. ábra is mutatja, ez utóbbi kondíció volt az, amelyben az óvodások a legtöbb helytelen választ adták: a képeket itt az esetek 80%-ában hamisnak ítélték – arra hivatkozva, hogy a disztraktor miatt nem teljesül a kimerítőség követelménye.

7. ábra: A igaz plusz disztraktor képtípusra adott válaszok eloszlása

Általában is szembevetendő a *hamis* válaszok kiemelkedően magas aránya, mely egyáltalán nem hasonlít az első kísérlet azonos képtípusának eredményeire, hiszen ott az óvodások a képen található disztraktor ellenére is többnyire a mosolygó arcot adták a kismajomnak. Ez a különbség egyrészt adódhat a feladat jellegéből, másrészt abból is, hogy a résztvevő gyerekek a második kísérletben átlagosan egy évvel fiatalabbak voltak.

A két kritikus képtípus esetén adott *igaz* és *hamis* válaszok gyakoriságát együtt vizsgálva azt láthatjuk, hogy jóval több, a helyes értelmezésre utaló válasz született azon mondat típusok esetében, amelyekben a fókuszált összevető az alany volt. Míg a *kimerítő olvasatban hamis* képeknél 82.5% (SVO) és 75% (OSV) volt a *hamis* válaszok aránya, addig az *igaz plusz disztraktor* képtípus esetén 35% (SVO) és 32.5% (OSV) volt az *igaz* válaszoké. Ezzel szemben a tárgyi fókuszú tartalmú mondatoknál a *kimerítő olvasatban hamis* képtípus esetén az elutasítás 65% (QVS) és 57.5% (SOV) volt, illetve az *igaz plusz disztraktor* képeknél az elfogadás aránya mindössze 20% (QVS) és

25% (SOV) volt. Meglepő módon a tárgyi fókuszos mondatok esetén a kimerítő értelmezésre utaló válaszok aránya magasabb volt az *igaz plusz disztraktor* képtípus esetében (80%, 75%), mint a *kimerítő olvasatban hamis* esetén (65%, 57.5%), ami arra enged következtetni, hogy az óvodások a *csak* fókuszpartikula kimerítőségét inkább társítják a mondat alanyával, mint a tárgyával. Ez összhangban van az első kísérlet eredményeivel is, noha itt a különbség jelentősebbnek bizonyult. Ráadásul ezúttal azt is kizárhatjuk, hogy az eltérésért a mondatok szórendje felelős, hiszen ez a változó egyetlen képtípus esetén sem volt szignifikáns hatással az értelmezésre.

Érdeemes továbbá pár szót ejtenünk az egyes képtípusokról is, melyek ugyancsak befolyásolhatták az eredményeket. Ha megfigyeljük az alanyi, illetve tárgyi fókuszot tartalmazó mondatokhoz tartozó képtípusokat, láthatjuk, hogy az előbbi esetében a *kimerítő olvasatban hamis* kondíció képe azonos jellegű, mint az utóbbi mondattípusnál az *igaz plusz disztraktor* kép: mind-egyiken két ágens végez két különböző tevékenységet, például a nyuszi is és a maci is tart egy-egy zászlót, vagy a maci és az elefánt is húz egy-egy szánkót. Ugyanígy fedi egymást az alanyi fókuszos mondatok *igaz plusz disztraktor* képtípusa és a tárgyi fókuszos mondatok *kimerítő olvasatban hamis* típusa is: ezeken egyetlen ágens végez egyidejűleg két különböző tevékenységet, például a nyuszi tart egy zászlót és egy esernyőt is, vagy a maci húz egy szánkót és egy vonatot is. Ha elfogadjuk É. Kiss–Geröcs–Zétényi (2013) hipotézisét, mely szerint az óvodások könnyebben végeznek műveleteket olyan kontextusok esetén, melyekben az egyes alesemények világosan elkülöníthetők egymástól, akkor azt is feltételezhetjük, hogy a gyerekek hibáit bizonyos képtípusok okozzák. Így ebben az esetben talán nem a tárgyhoz kapcsolt *csak* partikulát tartalmazó mondatokat értelmezték rosszul, hanem azokat a képeket, amelyekben a tárgyakat illetően nem teljesült a kimerítőség követelménye.

Végezetül nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy a kapott eredményeket erősen torzította a feladat jellege. A kísérletben résztvevő 20 óvodásból 9 (45%) ugyanis a tesztkörök több mint háromnegyedében csak az *igaz* típusba tartozó képeket tette a zöld dobozba, a másik három képet pedig egyértelműen elutasította, további 6 gyermek (30%) pedig a tesztkörök legalább felében tett ugyanígy. Ez arra utalhat, hogy a gyerekek a kötelező választásos kísérleti elrendezés ellenére is ugyanúgy félreértették a feladatot, mint Paterson és mtsai (2003, 2005/2006) kísérleteiben, vagyis ők is azokat a képeket választották ki, amelyekre a leginkább illett az elhangzott állítás.

Összegzés

A dolgozatban bemutatott mindkét kísérlet eredményei azt tükrözik, hogy a magyar gyerekek a vizsgált életkorban, azaz ötéves, illetve hatéves koruk körül már tökéletesen tisztában vannak a *csak* partikula jelentésével, és azzal, hogy az ezt tartalmazó mondatok jelentésének legfőbb komponense az a mozzanat, amely kizárja az állítás igazságát a fókuszált összetevő releváns alternatíváira nézve (vö. Kenesei 1986, 1989, Szabolcsi 1994). Amint azonban arra a korábbi kutatások eredményei is utaltak, a gyerekek számára gyakran nehézséget okoz, hogy a mondat melyik elemét értsék a partikulával társított fókuszként, azaz melyiknek az alternatíváit kell kizárniuk, és ebből következően melyikét nem. Úgy tűnik, ez alól a magyar óvodások sem kivételek: főképp a második kísérlet eredményei mutattak rá arra a bizonytalanságra, amely ezzel kapcsolatban jellemzi a gyerekeket.

Az első kísérletben azt láttuk, hogy a mondat-kép megítélési feladatban egyik kondíció esetében sem volt szignifikáns különbség az óvodás és a felnőtt korcsoport válaszai között. Ezzel szemben a második kísérletben, ahol a gyerekek egyidejűleg látták a négy különböző típusú képet, és ezeket kellett az igazságértékük alapján szétválogatniuk, sokkal több rossz válasz született. Az eredmények arra utalnak, hogy az óvodások elsősorban mindig azt a követelményt tartották szem előtt, hogy az állítás kizárólag a mondat grammatikai alanyára, vagyis a képeken játszódó esemény ágensére legyen igaz – függetlenül attól, hogy a *csak* partikulát melyik elemhez kapcsoltuk. Ennek tudható be az, hogy a tárgyi fókusz tartalmazó mondatok megítélése esetén mindkét képtípusnál jóval alacsonyabb volt a helyes válaszok aránya.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a magyar gyerekekkel végzett kísérletek eredményei megerősítik Notley és mtsai (2009), valamint Müller és mtsai (2011) azon feltételezését, mely szerint az óvodások négyéves koruk felett már igenis képesek mentálisan reprezentálni egy fókuszált elem alternatíváinak releváns halmazát. Ugyanakkor sem a Crain és mtsai (1994), Notley és mtsai (2009), illetve Zhou–Crain (2010) munkáiban megjelenő VP-orientáció, sem a Müller és mtsai (2011) által megfigyelt tárgyifókusz-preferencia nem igazolható a magyar adatok alapján, noha ez adódhat abból is, hogy a *csak* – amint arról már szó esett – nem hasonlítható össze teljes mértékben az *only*-típusú partikulákkal, amelyek esetében kimerítőségnek a fókuszált elemhez való társítása egy sokkal komplexebb, és így nehezebben elsajátítható lépés.

Hivatkozások

- Balázs Andrea – Babarczy Anna 2014. *A felnőttek és a négyévesek ige előtti fókuszos mondat értelmezése*. XVI. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem, Balatonalmádi, 2014. május 25–29.
- Beaver, David I. – Clark, Brady Z. 2008. *Sense and Sensitivity*. Oxford: Blackwell.
- Crain, Stephen – Ni, Weijia – Conway, Laura 1994. Learning, Parsing, and Modularity. In Charles Clifton – Lyn Frazier – Keith Rayner (szerk.), *Perspectives on sentence processing*. Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum, 443–467.
- É. Kiss Katalin – Geröcs Máttyás – Zétényi Tamás 2013. Preschoolers' interpretation of doubly quantified sentences. *Acta Linguistica Hungarica* **60**(2): 143–171.
- Horn, Laurence R. 1969. A presuppositional analysis of only and even. *Proceedings of the Annual Meeting of the Chicago Linguistics Society* **5**: 98–107.
- Horn, Laurence R. 1996. Exclusive company: Only and the Dynamics of Vertical Inference. *Journal of Semantics* **13**: 1–40.
- Katsos, Napoleon – Bishop, Dorothy V. M. 2011. Pragmatic Tolerance: Implications for the Acquisition of Informativeness and Implicature. *Cognition* **120**: 67–81.
- Kenesei István 1986. On the logic of Hungarian word order. In: Werner Abraham – Sjaak de Meij (szerk.) *Topic, Focus and Configurationality*. Amsterdam: John Benjamins. 143–159.
- Kenesei István 1989. Logikus-e a magyar szórend? *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **17**: 105–152.
- Müller, Anja – Schulz, Petra – Höhle, Barbara 2011. How the understanding of focus particles develops: Evidence from child German. In Mihaela Pirvulescu és mtsai (szerk.), *Proceedings of the 4th Conference on Generative Approaches to Language Acquisition North America*. Somerville, Cascadilla. 163–171.
- Notley, Anna – Zhou, Peng – Crain, Stephen – Thornton, Rosalind 2009. Children's interpretation of focus expressions in English and Mandarin. *Language Acquisition* **16**(4): 240–282.
- Paterson, Kevin B. – Liversedge, Simon P. – Rowland, Caroline – Filik, Ruth 2003. Children's comprehension of sentences with focus particles. *Cognition* **89**: 263–294.
- Paterson, Kevin B. – Liversedge, Simon P. – White, Diane – Filik, Ruth – Jaz, Kristina 2005/2006. Children's interpretation of ambiguous focus in sentences with 'only'. *Language Acquisition* **13**(3): 253–284.
- Roberts, Craige 2011. Only: A case study in projective meaning. In Barbara H. Partee – Michael Glanzberg – Jurgis Skilters (szerk.) *Formal Semantics and Pragmatics: Discourse, Context and Models*. Manhattan, KS: New Prairie Press. 1–59.
- Szabolcsi Anna 1994. All quantifiers are not equal: The case of focus. *Acta Linguistica Hungarica* **42**: 171–187.
- van Rooij, Robert – Schulz, Katrin 2007. Only: Meaning and implicatures. In Maria Aloni – Alastair Butler – Paul Dekker (szerk.) *Questions and Answers*. Amsterdam, Elsevier. 193–224.
- Zhou, Peng – Crain, Stephen 2010. Focus identification in child Mandarin. *Journal of Child Language* **37**: 965–1005.

A NYELVI ÉRTÉKELÉS MIBENLÉTE A SZÁMÍTÓGÉPES ÉRTÉKELÉSELEMZÉS (SZENTIMENTELEMZÉS) SZEMPONTJÁBÓL¹

Szabó Martina Katalin

Bevezetés

Dolgozatomban a számítógépes értékeléselemzés (*sentiment analysis*) leg-alapvetőbbnek tekinthető dilemmáját, a nyelvi értékelő jelentés mibenlétét tárgyalom részletesen.

A *szentimentelemzés* a számítógépes nyelvészet egy részfeladata, amely arra irányul, hogy az értékelő kifejezéseket és az értékelő tartalmakat megtalálja a szövegekben, meghatározza ezeknek az értékeknek a típusát, vagyis pozitív vagy negatív voltát (számítógépes nyelvészeti terminussal: *polaritását*)², esetlegesen e polaritás intenzitásának a mértékét, valamint hogy megállapítsa az értékelés tárgyát (számítógépes nyelvészeti terminussal: *targetét*), tehát azt, hogy az értékelés mire irányul. Mindezt a természetesnyelv-feldolgozás (NLP) kínálta automatikus eszközökkel igyekszik megvalósítani. A feladat az alábbi egyszerű példával szemléltethető:

(1) a. A szentimentelemzés nagyon bonyolult.

Az (1) alatti példa a szentimentelemzésről fogalmaz meg értékelést, hiszen nagyon bonyolultnak minősíti azt. A *target* ebben az esetben tehát a *szentimentelemzés*, amely a kifejezésben negatív értékelő minősítést kap, s ezt a minősítést a *nagyon* elem fokozza. A kifejezés szentimentszerkezete a következőképpen sematizálható:

(1) b. [_{targ} A szentimentelemzés] [_{szent} [_{int} nagyon] bonyolult].

A szentimentelemzés a nyelvtechnológiai kutatások palettáján még viszonylag új keletűnek tekinthető, ugyanakkor egyre nagyobb figyelmet kap annak nyelvészeti kihívásai, valamint gazdasági hasznosítási lehetőségei miatt (vö.

¹ Köszönettel tartozom témavezetőimnek, Bibok Károlynak és Vincze Veronikának a dolgozatírás során nyújtott hathatós segítségükért, valamint Várad Tamásnak és névtelen bírálómnak, hogy értékes megjegyzéseikkel hozzájárultak a munkámhoz.

² A polaritás fogalma a nyelvtechnológiában nem azonos azzal a polaritás-fogalommal, amelyet az elméleti nyelvészet alkalmaz (vö. Neubarth 2006; Moghaddam–Popowich 2010). A szentimentelemzésben az adott kifejezés szentimentértékére utal.

Pang–Lee 2008; Liu 2012). Ami a magyar nyelvű szövegek szentimentelemzését illeti, a feladattal behatóbban, nyelvészeti szempontokat is figyelembe vevő vizsgálat keretében csekély számú dolgozat foglalkozik (vö. Berend–Farkas 2008; Miháltz 2010, 2013; Hangya et al. 2015). Problémát jelent továbbá, hogy ezek a dolgozatok sem tárgyalják a feladat elméleti vonatkozásait, illetve nem nyújtanak kellő információt az elméleti kérdések vonatkozásában alkalmazott megoldásokról. Ugyanakkor mindezek tárgyalása nélkülözhetetlen egy olyan elemző rendszer létrehozásához, amely képes a szövegek hatékony feldolgozására. A jelen dolgozat e hiányzó elméleti megfontoláshoz kíván adalékul szolgálni.

A szentimentelemzés számos elméleti nyelvészeti és nyelvtechnológiai feladata közül a legalapvetőbb annak a kérdésnek az alapos megfontolása, hogy hogyan határozható meg magának a nyelvi értékelésnek a mibenléte. Jelenleg nincs tudomásom olyan dolgozatról, amely a nyelvi értékelés mibenlétének a kérdését a szentimentelemzés feladata szempontjából vizsgálat tárgyává tenné.

A szentimentelemzést célzó kutatásokra általánosságban jellemző, hogy a feladatot az úgynevezett *szentimentkifejezések*³ (*sentiment words*) szótári formába rendezett listáival igyekeznek – legalább részben – megoldani (vö. Vázquez–Bel 2012; Liu 2012: 12–13). A szentimentelemzés terén már-már vezérelvnek tekinthető az a megállapítás, hogy az értékelő szemantikai tartalmak legfontosabb indikátorai e pusztán szentimentkifejezések, vagyis azok a legkisebb nyelvi egységek, amelyek értékelő tartalmat hordoznak. E megfontolás alapján a szentimentszótárak a legtöbb elemzésben kulcsszerepet töltenek be.

Belátható, hogy egy szentimentlexikon létrehozása csupán abban az esetben lehetséges, ha feltételezzük, hogy bizonyos nyelvi elemeknek pozitív vagy negatív értékelő jelentéskomponense van a kontextuális sajátságoktól függetlenül; másképpen, egy meghatározott polaritási sajátsággal rendelkező szemantikai szerkezetük részeként (vö. Moghaddam–Popowich 2010: 3; Baroni–Vegnaduzzo 2004; Kamps et al. 2004; Vegnaduzzo 2004). Így például Moghaddam és Popowich (2010: 3) a (2a) alatti példákat pozitív, a (2b) alattiakat negatív polaritásúaknak ítéli, s velük szemben a (3) alattiakat a

---

³ Abból a megfontolásból használom a *szentimentkifejezés* terminust (eltérően az angol *sentiment word* terminus szó szerinti fordításától), hogy szentimentkifejezésként nem csupán egy-, de többszavas frazeológiai egységek is szolgálhatnak; például *értéktelen ~ egy fillért nem ér*.

szentimentérték szempontjából semleges mellékneveknek tartja (a szerzők dolgozatában bemutatott listából most csupán az első 5-5 elemet közlöm)⁴:

- (2) a. *good* 'jó', *nice* 'jó, kedves', *awesome* 'tök jó', *excellent* 'kiváló',
great 'nagyszerű'
b. *bad* 'rossz', *awful* 'borzasztó', *defective* 'hibás, tökéletlen', *faulty*
'hibás', *poor* 'szegény'
- (3) *mediocre* 'közepes, közepszerű', *average* 'átlagos', *enough* 'elég,
elégséges', *fair* 'korrekt, méltányos', *okay* 'rendben'

A megoldás problematikussága véleményem szerint a semlegesnek ítélt kifejezéseknél a legszembeötlőbb. Mindazok a nyelvi elemek ugyanis, amelyek valamilyen minőséget fejeznek ki, e sajátágukból fakadóan jelenthetnek pozitív vagy negatív értékelést az aktuális kontextus függvényében. Ennek megfelelően a (3) alatti elemek pozitív és negatív szentimentértéket egyaránt hordozhatnak. Az elmondottakkal összefüggésben egyre elterjedtebb az úgynevezett doménfüggő szentimentszótárak alkalmazása, amelyek tartalmukban és a bennfoglalt kifejezések polaritását tekintve igyekeznek az aktuális szövegdomén sajátágaihoz igazodni (lásd például Hangya et al. 2015).

Számos újabb kutatás (például Feldman et al. 2010; Ruppenhofer–Rehbein 2012) a szentimentszótárak mellett különböző szemantikai kompozíciós szabályok megalkotását és alkalmazását is célozza. A törekvés azon a megfigyelésen alapul, hogy a szentimentkifejezés szövegkörnyezetének elemei hatást gyakorolhatnak az adott kifejezés értékére. Például a szentimentérték törölhető tagadó operátorral (4), illetve fokozható (5a) vagy csökkenthető úgynevezett intenzifikáló kifejezések segítségével (5b) (vö. Bolinger 1972; Quirk et al. 1985; Pete 2009; Ruppenhofer–Rehbein 2012).

- (4) Nem hazudott.
(5) a. Rendkívül okos.
b. Valamennyire tehetséges.

Olyan szentimentelemző rendszer megalkotását szorgalmazzák tehát, amely képes e módosításokat hatékonyan kezelni (vö. Feldman et al. 2010: 3).

A fentebb elmondottak alapján a következőket állapíthatjuk meg: A legtöbb szentimentelemzést célzó vállalkozás a szentimentlexikonok létrehozására, s így a lexikai szintű nyelvi értékelésre, valamint a szemantikai kompozíciós szabályszerűségekre fókuszál. Ezzel összefüggésben a szentimentelemzést a nyelvtechnológiai kutatások alapvetően szemantikai vonatkozású

⁴ Az angol nyelvű kifejezések jelentéseit a *SZTAKI Szótár* alapján adtam meg.

problémaköréként tartják számon.⁵ Csupán elvétve találni olyan, a szentimentelemzés tárgykörében született dolgozatot, amely egyáltalán említést tenne a feladat pragmatikai vonatkozásairól (ilyen például Honkela et al. 2012).

A jelen dolgozatban ezért arra vállalkozom, hogy részletesen megvizsgáljam a nyelvi értékelés mibenlétének a kérdését. Dolgozatom célja kettős: egyrészt a nyelvi értékelés néhány sajátosságának körüljárása alapján amellet fogok érvelni, hogy a nyelvi értékelés mibenléte túlmutat a lexikai és a kompozíciós szemantika szféráján, ezáltal a pragmatikai sajátságok jelentősebb figyelembe vétele – a lexikai pragmatikai elméleti keret legalább részleges nyelvtechnológiai implementációja – javíthat a számítógépes értékelemzés jelenlegi eredményein. Másrészt azt is meg kívánom mutatni, hogy a hazai elméleti nyelvészeti szakirodalom nyelvi értékelésről tett megállapításai sem tekinthetők eléggé kidolgozottaknak ahhoz, hogy az alkalmazott szentimentelemzési kutatásokat hatékonyan támogathassák.⁶ Végül javaslatot fogok tenni a nyelvi értékelés mibenlétének egy újabb, pragmatikai megközelítésére, amely reményeim szerint egy nyelvtechnológiai implementációhoz is elméleti alapot adhat majd a jövőben.

1. A nyelvi értékelés megközelítési módjai a hazai elméleti nyelvészeti irodalomban

Laczkó (2008: 326) minősítésnek nevezi azt az eljárásmodot, amelyben egy élő személyt, egy élettelen tárgyat, egy eseményt vagy egy folyamatot minősége, jellege alapján valamilyennek nyilvánítunk. A szerző szerint a magyar nyelvben a minősítés kifejezésére a leggyakrabban a minősítő és fajtajelölő melléneveket használjuk, ugyanakkor az ezekben kifejezett szemantikai tartalom „szerkezetekkel vagy az irodalmi nyelvben gyakori formával, körülírással is” átadható. A „szerkezeteket” illetően Laczkó (2008: 326) megemlíti, hogy azok többféle formában létezhetnek, tekintve, hogy bizonyos esetekben a mondat szavai grammatikai szabályok segítségével kapcsolódnak össze, más esetekben azonban a tagokat „logikai, pragmatikai jelentés vagy „csupán” a nyelvszokás tartja össze”. Kiemeli továbbá, hogy a minősítés nyelvi kifejezése alá- és mellérendelő szintagmákkal egyaránt lehetséges, ily módon minősíthetünk alany–állítmány-visztonnyal (*Péter tanuló*), tárgyas szintagmá-

---

⁵ Ezt mutatja az a jelenség is, hogy a szentimentértéket az angol nyelvű terminológiában több szerző is (például Moghaddam–Popowich 2010: 1) szemantikai orientációként (*semantic orientation*) emlegeti.

⁶ A jelen dolgozat keretei nem tették volna lehetővé, hogy a nemzetközi elméleti nyelvészeti irodalom vonatkozó tételeit is kimerítően áttekinthessem.

val (*Péter szeret olvasni*), határozós szintagmával (*uszodába jár*), minősítő jelzős szerkezettel (*magas diák*), azonosító értelmező szerkezettel (*Péter, a barátom*), valamint a mellérendelő szintagmák különböző altípusaival (*érdekes, sőt izgalmas; lassan, megfontoltan dolgozott*). Mindemellett említést tesz a minősítés kifejezésére alkalmas szerkezetek sajátos típusáról, az állandósult szókapcsolatokról is (*letargiába esik; szegény, mint a templom egere*).

Szilágyi (1996: 11) értékjelentésnek nevezi a szójelentésnek azt az összevetőjét, amelyben „kifejeződik a beszélőközösségnek a jel tárgyához való viszonya”. Megállapítja, hogy az értékjelentés pozitív és negatív attitűdöt tükrözhet, illetve léteznek az értékjelentés szempontjából semleges kifejezések is (például *nátrium-klorid, fonéma* stb.). A szerző (1996: 11–12) szerint értékjelentésről csupán akkor beszélhetünk, ha az a szótári jelentés részét képezi; tehát „az értékjelentés vizsgálata [...] a szójelentésre irányul”.

Berényi (1988: 75) Szilágyi (1996)-hoz hasonlóan ugyancsak szemantikai komponensként tételezi a nyelvi értékelést, amikor a főnevek és a mellénevek sajátosságaként említi az esetlegesen megjelenő, úgynevezett „értékelő jegy”-et. Véleménye szerint a főnév „önmagában lebecsülésre, vagy éppen ellenkezőleg, felértékelésre utaló szemantikai jeggyel rendelkezik”. Mindennek fényében ellentmondásosnak tűnhet több megállapítás is, amelyeket Berényi (1988) dolgozatában más helyütt tesz. Egyrészt arról beszél, hogy a denotatív lexikai elemeket a hozzájuk társuló melléknév affektív jegye is felruházhatja „a beszélői becslésre utaló szubjektív értékkel” (Berényi 1988: 77). Másrészt felhívja a figyelmet arra a jelenségre is, amikor a jelzős összetétel elemei közül önmagában egyik sem telített a szubjektív megítélés jegyével, de az összetétel már rendelkezik ezzel a sajátossággal (vö. Berényi 1988: 77). Ez utóbbi szemantikai változás véleménye szerint mind a kapcsolódás pusztán tényéből, mind pedig a tágabb szövegösszefüggés értelmezésre gyakorolt hatásából fakadhat. Berényi (1988: 77) a jelenségre *a külgazdasági politika egyéni arculata* és *a gazdasági tömörülés vezető ereje* kifejezéseket hozza példaként.

Fentebbi észrevételein túl Berényi (1988) a nyelvi modalitás jelenségét is tárgyalja az értékelés kapcsán. Az ígéket illetően megállapítja, hogy a propozicionális tartalomra vonatkozó beszélői becslés „a bizonyosságtól a bizonytalansáig, a fenntartásig vagy az elutasításig terjed”, és mindezek kifejezése történhet igemódokkal és módbeli segédigékkel egyaránt (Berényi 1988: 78). Emellett olyan úgynevezett „modalizáló elemeket” is feltételez, amelyek mondathatározóként explicit vagy implicit módon utalnak a beszélői állásfog-

lásra az állított tartalommal kapcsolatban; például *természetesen, kétségtelen, köztudott* stb. (vö. Berényi 1988: 76, 77–78).

Berényihez hasonlóan Péter Mihály (2008: 2) is a modalitás fogalmával hozza összefüggésbe a nyelvi értékelést, amikor azt a modalitás egyik fajtájaként határozza meg, s szemantikai kategóriának tekinti. Ugyanakkor megjegyzi, hogy „a nyilatkozat modális kereteként a pragmatika szférájába tartozik” (Péter 2008: 2). Berényi (1988)-cal és Szilágyi (1996)-tal megegyezően ő is amellett érvel, hogy az értékelés szerves részét képezi a nyelvi elemek jelentésszerkezetének (vö. Péter 1991: 47; 2008: 2). Ami a nyelvi értékelés típusait illeti, Péter (1991, 2008) két különböző szempont alapján a következő kategorizálási megoldásokat tartja lehetségesnek: egyrészt megkülönböztethetjük az értékelés „általános” és „speciális” típusát (vö. Péter 2008: 2), s az elsöre a *jó* és a *rossz* mellékneveket, a másodikra a *szép*, a *hasznos*, a *rút* és a *haszontalan* fogalmakat hozza példaként. Másrészt megkülönböztethetjük az „emocionális” és a „racionális” értékelés típusát (vö. Péter 1991: 46). A szerző az előbbire a *főnököm remek ember*, az utóbbira a *habbeton rossz hővezető* mondatokat hozza példaként. Az emocionális típushoz kapcsolódik a szerző 2008-as dolgozatában tett megállapítása, miszerint az értékelés rendszerint társadalmilag és történelmileg meghatározott (például egy jó autó ismérvei napjainkban nem azonosak a múlt század harmincas éveinek vonatkozó ideáival), s „a társadalmi érvényű értékelések mindenkor bizonyos normákra, a valóság idealizált modelljének megfelelő elképzelésekre, követelményekre vonatkoznak” (Péter 2008: 2). Ugyanakkor megjegyzi, hogy az értékelés lehet nem e társadalmi norma által meghatározott, hanem egyéni is.

A fentebb tárgyalt szerzők tehát Laczkó (2008) kivételével rendre a modalitás fogalmához kapcsolják a nyelvi értékelést. Vegyük hát górcső alá a nyelvi modalitás szakirodalmának vonatkozó tételeit!

Kiefer (1986: 24–27) a nyelvi modalitást illetően a *faktív* és a *nem faktív attitűd* fogalmaival operál. Közülük a faktív attitűdöt kifejező szerkezetek a szerző rendszerében olyan faktív attitudinális operátorokat tartalmaznak, amelyek „a beszélőnek az adott tényálláshoz való érzelmi-értelmi viszonyulását” fejezik ki (Kiefer 1986: 25):

- (6) a. Pisti *sajnos* beteg.
- b. Pisti *szerencsére* már egészséges.

Murvai (2001: 59) és Pete (2002: 189–190) megkülönböztet egy úgynevezett *értékelő modalitás*-típust, azonban e fogalmat a szerzők teljesen eltérően értelmezik. Murvai (2001: 59) az értékelő modalitást – a dolgozatában közölt

példák alapján (*jó–rossz; kívánatos–sajnálatos*) – a kieferi (1986: 24–27) faktív attitűdöt kifejező attitudinális operátorokhoz hasonlóan képzelem el, lévén, hogy ezek az elemek is a beszélőnek a propozíciós tartalomhoz való érzelmi–értelmi viszonyulását fejezik ki. Pete (2002: 189–190) véleménye szerint ugyanakkor az értékelő modalitás „a beszélő ismeretei bizonyosságának a fokát [...] jelöli” (Pete 2002: 189). Pete (2002: 189) rendszerében tehát az értékelő modalitás a kieferi nem faktív attitűd fogalmával rokonítható, ahol a szerkezet olyan attitudinális operátort tartalmaz, amely a beszélő bizonyossági fokára utal:

(7) Pisti *valószínűleg* beteg.

Pete (2002: 189–190) alapján tehát például a (8) alatti megnyilatkozások „nem tartoznak az értékelő modalitás körébe” (Pete 2002: 189).

(8) a. Éva rendkívül okos lány.
b. Éva nem buta lány.

Összegzésképpen a következőket mondhatjuk el: az áttekintett, nyelvi értékeléssel kapcsolatos irodalmi tételek megállapításai alapvetően három sajátság köré csoportosulnak. Egyrészt az értékelést a legtöbb szerző a nyelvi modalitáshoz tartozó fogalomként képzelem el. Másrészt azt alapvetően szemantikai komponensnek, a szótári jelentés részének tekintik. Harmadrészt az értékelés kapcsán a szerzők rendre a beszélői szubjektivitás fogalmával operálnak, s egyetlen kivételtől (Péter 1991) eltekintve nem szólnak az objektív nyelvi értékelés lehetőségéről.

2. A nyelvi értékelés mibenlétének vizsgálata

A dolgozat további részében részletes vizsgálat tárgyává teszem a nyelvi értékelés mibenlétét, valamint górcső alá veszem annak néhány sajátságát, amelyeket a számítógépes értékeléselemzésnek a bevezetőben összegzett megközelítési módjaival, valamint az elméleti nyelvészeti szakirodalom fentebb (az 1. részben) tárgyalt megállapításaival egyaránt ütköztetni fogok. A fejezetben tett megállapítások alapján végül javaslatot teszek egy a nyelvi értékelés mibenlétének egy újabb, pragmatikai megközelítésére.

2.1. A nyelvi értékelés mint modális kategória

Amint azt az 1. részben megállapítottuk, a legtöbb szerző a nyelvi értékelést szemantikai kategóriának tekinti, és a modalitás fogalmával hozza kapcsolat-

ba (vö. Kiefer 1986; Berényi 1988; Murvai 2001; Pete 2002; Péter 2008). Ugyanakkor amellet érvelek, hogy a modalitás elméleti keretében az értékelés fogalma a faktivitás fogalmával fonódik össze, ami nem szerencsés a számítógépes értékeléselemzés szempontjából; a szentimentelemzés során ugyanis nem a beszélői bizonyosság fokát, hanem a kifejeződő értékítéletet keressük a szövegben.

Láttuk, hogy Kiefer (1986: 24–27) *faktív attitűd* fogalma olyan attitudinális operátorok meglétét tételezi a megnyilatkozásban, amelyek „a beszélőnek az adott tényálláshoz való érzelmi-értelmi viszonyulását” fejezik ki (Kiefer 1986: 25). Ugyanakkor a szentimentelemzés nem korlátozódhat azokra a megnyilatkozásokra, amelyek faktív attitudinális operátort tartalmaznak, hiszen a feladat szempontjából érdemi információt hordoznak az ilyen operátort nem szerepeltető, értékelést megfogalmazó adatok is:

- (9) a. Pisti beteg.
- b. Pisti már egészséges.

Jegyezzük meg, hogy a Kiefertől idézett meghatározás ettől a kitéeltől eltekintve is szűkös a számítógépes értékeléselemzés számára: a szentimentelemzés ugyanis nem korlátozódhat kizárólagosan a Péter (1991: 46) által „emocionális”-nak nevezett, azaz a beszélő szubjektív ítéletét megfogalmazó értékeléstípus vizsgálatára; a „racionális” értékelés éppúgy releváns információ (vö. Péter 1991: 46).

Pete (2002) és Berényi (1988) az értékelő modalitást a propozíciós tartalommal szembeni bizonyosság ítéleteként képzelik el. Pete (2002: 189) véleménye szerint a beszélő ismereteinek bizonyossági foka különböző operátorok, Berényi (1988: 78) szerint igemódok és módbeli segédigék segítségével juthat kifejeződésre. A fentebb, (8) és (9) alatt közölt példák tehát e szerzők rendszere alapján sem tartoznak az értékelő modalitás kategóriájába.

A modalitás elméleti kerete ugyanakkor más szempontból is problematikus a szentimentelemzés számára. Az indirekt beszédaktusokban megfogalmazott értékelést például ez a rendszer nem teszi kezelhetővé (vö. Wilson–Sperber 2004). Kiefer (1986: 32) szerint a kérdés egy olyan beszédaktus, amely „nem fejez ki kognitív vagy emotív viszonyulást” a benne megfogalmazott tényállással szemben, ez alapján pedig a kérdő formájú adatokat ki kellene zárni a vizsgálat köréből. Ugyanakkor tudvalevő, hogy a kérdő mondatfajta számos funkciója között informáló szerepet is betölthet (vö. Perrault–Allen 1980: 170). Nyelvi produktumaink számtalan olyan kérdő

A nyelvi értékelés mibenléte a számítógépes értékeléselemzés szempontjából

formájú megnyilatkozást tartalmaznak, amelyeknek nem információkérési, hanem információközlő szándékuk van:

- (10) a. Hallottad, milyen rossz minőségű fék van rajta?
- b. El tudsz képzelni ennél borzalmasabb telefont?

A fentebb tárgyaltak alapján tehát a nyelvi értékelés, valamint a beszélői bizonyosság két önálló dimenzióként rajzolódik ki, és nem célszerű megpróbálni azokat egy problémaként kezelni a modalitás elméleti keretében.

2.2. A nyelvi értékelés mint szemantikai komponens

Amint azt a nyelvi értékelés megközelítési módjait áttekintő részben láttuk, Berényi (1988), Péter (1991) és Szilágyi (1996) egyaránt a szó szemantikai komponenseként tételezi a nyelvi értékelést. Szilágyi (1996: 11–12) az értékjelentést a szótári jelentés részeként kezeli, ennek értelmében az értékjelentés vizsgálatát a szó szemantikai sajátosságának vizsgálataként képzei el. Hasonlóan, Péter (1991: 47; 2008: 2) is a nyelvi elemek jelentésszerkezetének szerves részeként tekint az értékelésre, Berényi (1988: 75) pedig egy úgynevezett „értékelő jegy”-ről beszél, amely a főnevek és a melléknevek sajátóságaként hordozza a lebecsülés vagy felértékelés szemantikai tartalmát. A pragmatikai jelentés értékelésbeli szerepéről csupán Laczkó (2008: 216) tesz említést.⁷

Annak céljából, hogy megállapítsam, vajon tekinthető-e az értékelés a szó jelentéskomponensének, a következő sajátóságokat, illetve kérdéseket vizsgálom meg részletesen: a domén-, illetve kontextusfüggés problémáját, a szemantikai kompozíciós szabályok alkalmazhatóságának a kérdését, valamint az úgynevezett polaritásváltási jelenséget.⁸

2.2.1. A kontextusfüggés jelensége a szentimentelemzés szempontjából

Számos kifejezés egy adott szövegdoménben, illetve egy adott target értékelőjeként eltérő polaritással rendelkezik valamely más doménbeli, illetve targetfüggő sajátosságához képest (vö. Ahn et al. 2012; Vázquez–Bel 2012; Vechtomova et al. 2014). A doménfüggés esetére említsük példaként a *beolt* igét, amely sem az orvoslás, sem a biológia doménjében alapvetően nem fejez ki

---

⁷ Tekintettel arra, hogy a különböző modalitáselméletek értékelés-fogalmait több alapvető okból sem tartottam a szentimentelemzés számára megfelelő elméleti keretnek, e probléma szempontjából ezeket nem tárgyalom.

⁸ Az ironia jelenségével a dolgozat terjedelmi korlátai miatt nem foglalkozom.

értékelést (11a), azonban politikai tárgyú diskurzusban rendre negatív értékelő tartalmat hordoz (11b).⁹ Tekintsük az alábbi, valós nyelvi példákat!

- (11) a. A Tremex fuscicornis nevű fadarázs nőstény gombaspórákat hordoz, és azzal oltja be a fát, mikor belepetézik.
b. A saját sikertelenségét akarja a fidesz az MSZP kormányra tolni! (...) Mindegyik esztét vesztí már az ellenségképtől? Rendesen beoltotta őket Orbán!

A targetfüggés esetét példázzuk a *nagy* melléknévvel, amely egy telefontöltő vonatkozásában általában negatív, egy számítógép-memória tulajdonságaként azonban pozitív sajátságának tekinthető.

A domén- és targetfüggés jelenségével kapcsolatosan, Ahn és munkatársai (2012: 5–6) két polaritástípust tételeznek fel, s rendszerüket a koreai mellékneveken keresztül demonstrálják: az úgynevezett *abszolút polaritást* (*Absolute Polarity*) és a *relatív polaritást* (*Relative Polarity*). A szerzők (Ahn et al. 2012: 6) szerint, amennyiben egy melléknév abszolút polaritással rendelkezik, úgy polaritása nem függ az adott doméntól, amelyben szerepel, illetve targettől, amit minősít. Amennyiben azonban a melléknév relatív polaritású, úgy polaritása az aktuális domén, illetve target függvényében áll.¹⁰ (12) alatt közlünk néhány példát a szerzők rendszeréből.

- (12) Abszolút pozitív polaritás: *cohta* 'jó'; *chinhata* 'barátságos'
Abszolút negatív polaritás: *telepta* 'piszkos'; *sikkulepta* 'zajos'
Relatív polaritás: *mukepta* 'nehéz'; *kanghata* 'erős'

Ahn és munkatársai (2012: 6) összesen 2135 melléknévi predikátumot megvizsgálva arra a megállapításra jutnak, hogy azok 58,6%-a rendelkezik relatív, s csupán 41,4%-a abszolút polaritással.

A szentimentkifejezések polaritásának e nagymértékű domén- és targetfüggése problematikussá teszi a megközelítést, amely a szó szemantikai komponenseként, a lexika szintjén rögzített sajátságként tételezi a pozitív vagy

---

⁹ A szemantikai tartalom egyéb eltéréseivel e helyütt nem foglalkozom, tekintettel arra, hogy a szentimentelemzés szempontjából a polaritásbeli eltérések a relevánsak.

¹⁰ A bemutatott kategóriák nem azonosíthatóak Péter (1991: 46) korábban tárgyalt emocionális és racionális értékelés fogalmaival (l. fentebb, 1.). Amíg ugyanis Péter (1991: 46) rendszere az érvényességi kör alapján osztályozza a nyelvi értékelést, vagyis aszerint, hogy azok egyéni megállapításon vagy általános igazságon alapulnak-e, addig az utóbbi felosztás a „puszta” target–szentiment-vízzonnyal operál. Ezzel összefüggésben tehát Péter (1991: 46) mindkét korábban idézett példája (l. fentebb, 1.) abszolút polaritású, tehát targettől függetlenül rendre ugyanazzal a polaritással rendelkező értékelő elemet (*remek* és *rossz*) hordoz.

negatív polaritást. Ez az elmélet legfeljebb az abszolút polaritású elemek esetében állja meg a helyét, amennyiben elfogadjuk, hogy bizonyos lexémák (l. *undorító, selejtes, alantas* stb.) inherens polaritással rendelkeznek. A relatív polaritás minősége azonban – annak relatív természetéből fakadóan, a fentebb tárgyaltak értelmében – semmiképpen sem lehet a lexika szintjén eleve kódolt információ. Ezzel összefüggésben, az értékjelentés vizsgálata nem irányulhat pusztán a szó jelentésére (l. fentebb, 1.).

A dolgozat bevezetőjében már szóltunk Moghaddam és Popowich (2010: 3) megoldásáról, miszerint a szerzők a mellékneveket kontextustól függetlenül pozitív, negatív, illetve semleges kategóriákba sorolják. Amellett érveltem, hogy mindazok a nyelvi elemek, amelyek valamilyen minőséget fejeznek ki, az aktuális kontextusban pozitív és negatív értékítéletet egyaránt tarthatnak. Ily módon kontextusfüggetlen semlegességük véleményem szerint nem tételezhető.

A kontextus szerepe kapcsán szeretnék említést tenni az úgynevezett polaritási skála alkalmazhatóságáról. A szentimentelemzés nemzetközi gyakorlatában (vö. Moghaddam–Popowich 2010; Honkela et al. 2012; Ruppenhofer et al. 2014) bevettnek számít, hogy a különböző elemek szentimentértékbeli eltéréseiket úgy igyekeznek kezelni, hogy azokat elhelyezik egy matematikai értelemben vett diszkrét skálán (vö. Moghaddam–Popowich 2010). A polaritási skála lehetőséget ad arra, hogy a pozitív és a negatív értéktartományon belül további konszekutív értékeket tegyenek fel az elemzők (vö. Honkela et al. 2012; Ruppenhofer et al. 2014).¹¹

Ahhoz, hogy rámutassunk a megoldás kérdéses voltára, tekintsünk két elemet Ruppenhofer és munkatársai (2014) kérdőíven alapuló skaláris rendszeréből. A szerzők polaritási skáláján a *second-rate* ('másodosztályú') kifejezés negatívabb minősítést kap a *so-so* ('tűrhetően') kifejezésnél. Kétségtelen azonban, hogy a fentebbi elemek a velük kifejezésre juttatott ítéletet tekintve igen változatosan lehetnek a különböző kontextusokban, ezért nem volna helytálló megoldás, ha minden előfordulásukhoz ugyanazokat a szentimentértékeket rendelnénk az itt bemutatott értékhierarchiára támaszkodva.

2.2.2. A kompozíciós szemantika lehetőségei a szentimentelemzésben

Amint azt a dolgozat bevezetőjében megmutattam, a legtöbb szentimentelemzést célzó munka a szentimentlexikonok mellett a szemantikai kompozíciós szabályszerűségekre fókuszál (például Feldman et al. 2010; Ruppenhofer–

---

¹¹ A megoldás alapjának tekinthető többek között Osgood et al. (1957).

Rehbein 2012). Olyan szabályalapú szentimentelemző rendszer megalkotását célozzák, amely képes a szentimentkifejezés környezetében levő nyelvi elemeknek a szentiment-kifejezésre gyakorolt hatását kezelni (vö. Feldman et al. 2010: 3; Liu 2012: 60).

Az angol nyelvű terminológia szentimentshiftereknek (*sentiment shifters*) nevezi azokat a nyelvi elemeket, amelyek befolyásolják a lexémák elsődleges, azaz szótári szentimentértékét (vö. Liu 2012: 60). Ahogyan azt a bevezetőben megmutattuk, a szentimentérték így például törölhető tagadó operátorral, illetve fokozható vagy csökkenthető úgynevezett intenzifikáló kifejezések segítségével (vö. Székely 2007; Pete 2009; Ruppenhofer–Rehbein 2012). A korábban (4) és (5) alatt közölt példákat itt (13) és (14) alatt megismételjük:

- (13) Nem hazudott.
- (14) a. Rendkívül okos.
b. Valamennyire tehetséges.

Számos újabb kutatás (például Feldman et al. 2010; Ruppenhofer–Rehbein 2012) arra törekszik tehát, hogy olyan szemantikai kompozíciós szabályokat állapítson meg, amelyek segítségével a szentimentszótárok elemeinek lexikai polaritásából kiindulva kiszámítható a kompozíciós szentimentérték.

Ugyanakkor a vázolt eljárás mód igencsak problematikus, hiszen az értékelést kifejező nyelvi egységek gyakorta nem teljesen kompozicionálisak. Ahogyan arra több szerző (Israel 2004: 711; Feldman et al. 2010: 4) is rámutat, a szentimentérték közel sem kalkulálható ki minden esetben maradéktalanul szemantikai kompozíciós szabályok segítségével. Tekintsük az alábbi példákat!

- (15) a. Mari *jó* tanuló.
b. Mari *nem jó* tanuló. → Mari rossz tanuló
- (16) a. Mari *buta*.
b. Mari *nem buta*. ↗ Mari okos

A példák azt mutatják, hogy amíg a pozitív polaritású elem tagadása esetén negatív értékeléssel kell számolnunk, addig ugyanez a művelet a negatív érték esetében nem feltétlenül vezet hasonló eredményre. Véleményem szerint ugyanis a (16b) alatti példa tartalma az aktuális kontextustól függően semleges és pozitív polaritású egyaránt lehet.

A kompozíciós szemantikai megközelítési mód azért problematikus, mert – akárcsak a szótáralapú elemzési megoldás – a nyelvi jel egyfajta kódmodellszerű felfogását tükrözi. A humán kommunikáció e pragmatikai modellje

a kommunikációt úgy tekinti, mint „explicit módon közölt üzenetek kódolása és dekódolása” (Németh T. 2011: 45). Eszerint konvencionális kapcsolat áll fenn a jelzéseként felfogott szavak és az üzenetként értékelt szójelentések között, azaz a jelentések bizonyos értelemben „áttetszenek a mondatokon” (Reboul–Moeschler 2000: 23). Belátható azonban, hogy a kompozíciós szemantikai megközelítés inherensen korlátozott, ezáltal a módszer önmagában nem hozhat a nyelvtechnológia számára kimagasló eredményt.

2.2.3. A polaritásváltás jelensége a szentimentelemzés szempontjából

Több szerző (Tolcsvai Nagy 1988; Laczkó 2007; Andor 2011; Kugler 2014) is felhívja a figyelmet egy az értékelést kifejező elemek, valamint azok intenzifikálói kapcsán megfigyelhető terjedőben levő jelenségre, miszerint „a negatív jelentéstartalmú és használatú lexikai egységek pozitív irányú jelentésváltozását vagy jelentésbővülését, jelentésük kiterjesztését figyelhetjük meg” (Andor 2011: 33). Andor (2011: 33) megemlíti, hogy a változás az ellentétes polaritás irányába is lehetséges, azaz pozitívból negatívba, ugyanakkor ez a változat jóval ritkább előfordulású.¹²

Vizsgálati eredményeim alapján a polaritásváltás az alábbi szintaktikai szerkezetekben következhet be:

A vizsgált kifejezés állítmányként önmagában pozitív értékelést fejez ki (vö. Andor 2011: 37):

(17) [...] tők *durva* volt, amit a hegedűs művelt a hangversenyen.¹³

A kifejezés egy főnév jelzőjeként annak pozitív voltát fejezi ki (vö. Andor 2011: 37):

(18) Nagyon *durva* sportkupét mutatott be a Volvo.

A kifejezés határozói funkcióban egy szentimentkifejezés értékét intenzifikálja:

(19) A *mocskosul* jól kinéző CGI-vérnek például búcsút inthetünk.

A kifejezés jelzőként egy szentimentkifejezés értékét intenzifikálhatja:

---

¹² A polaritásváltás jelensége feltételezhetően nyelvfüggetlen sajátosság (vö. Constant et al. 2009. 10–13; Andor 2011: 39–41; De Smedt–Daelemans 2012).

¹³ A megnyilatkozás Andor (2011: 37) valós nyelvi példája. Bár a kifejezésnek lehet negatív értékelő olvasata is, számunkra ez a jelen probléma szempontjából nem releváns, ezért e helyütt ezzel nem foglalkozunk.

- (20) a. (...) a miskolci Jameson Cinefesten *baromi* jó filmeket lehet nézni tökingyen.
b. Beyonce rajongó vagy? Biztos *jó* hülye lehetsz!

Végezetül említsük meg, hogy az utóbbi típusnak nem ritka az egybe írt változata sem:

- (21) Harcsa Veronika jazz-énekesnő mesélt mindenféle izgi dolgot, és egy *marhajó* playlistet hozott nekünk!

Tolcsvai Nagy (1988: 402) amellett érvel, hogy amíg az általa „hagyományosnak” nevezett jelzői csoport tagjai, így például a *kiváló*, a *nagyszerű* vagy a *csodálatos* elemek magukban hordozzák „a szóval jelölt érték valódiságát”, addig az *állati*, *baromi* jelzők „a jelzett értékek relativitására utalnak”. Ennek következtében azok jelentésében „ironizáló magatartás” mutatkozik meg. Tolcsvai Nagy (1988) tehát nem tesz fel olyan lehetőséget, amelyben a vizsgált elemek teljes mértékben polaritást válthatnának, vagy elsődleges polaritásukat veszítve fokozó értelmű intenzifikálóként funkcionálhatnak. Székely (2007: 30, 45) ugyanakkor úgy véli, hogy ezek az elemek szemantikailag gyakorta motiválatlanok, s ezt a szemantikai motiválatlanságot a szerző (Székely 2007: 43–45) szerint két sajátság is alátámasztani látszik: egyrészt a vizsgáltakhoz hasonló szerkezetekben olyan elemek is kollokálódhatnak, amelyekben az intenzifikáló elem önmagában a módosított elem szemantikai tartalmával ellentétes tartalmat hordoz (például *pokoli hideg*). Másrészt bizonyos szókapcsolatok esetében a kifejezések között semmiféle szemantikai–logikai kapcsolat nem tételezhető (például *borzalmasan szeret*).

Véleményem szerint a polaritásváltáshoz kapcsolódó szemantikai motíváltság és motiválatlanság között az intenzifikáló elemek esetében egy skála tételezhető fel, amelyen a kollokációk a szemantikai motíváltság felől a szemantikai motiválatlanság felé „mozognak”, s ezzel együtt pragmatikai motíváltságuk megnövekszik. A jelenséget a (22) alatti kifejezésekkel példázzuk.¹⁴

- (22) a. dög bűdös
b. dög rossz
c. dög meleg¹⁵
d. dög jó

---

¹⁴ A példák mindegyike valós nyelvi.

¹⁵ A példa egy fokozó értelmű jelző és egy főnév kapcsolatából áll, az írásmódját is ez a szintaktikai sajátság indokolja. Ugyanakkor a szókapcsolatnak létezik egy lexikalizálódott változata is, amely tipikusan főnévként használatos, pl. *Ebben a dögmelegben nem lehet aludni*.

A *dög* szó – részben – a kellemetlen szag képzetével társul, ily módon a (22a) alatti példa szemantikailag motivált: a kifejezéssel jellemzett dolognak olyannyira kellemetlen szaga van, mint egy dögnek. A (22b) alatti példában ugyanakkor már nem emelődik ki az előbbihez hasonlóan egyetlen szemantika komponens; a *dög* teljes negatív jelentéstartamával fokozza a modifikált elemet. A (22c) alatti kifejezést illetően, Székely (2007: 43–45) alapján mellett érvelek, hogy a módosító és a módosított elem között nincs szemantikai–logikai kapcsolat, tekintve, hogy a *dög* lexéma lexikai–szemantikai reprezentációja nem tartalmazza a MELEG szemantikai komponenset. Ugyanakkor, a *dög* nem teljes mértékben deszemantizálódott fokozó elem a kifejezésben, hiszen a szókapcsolat a negatív értékelő tartalmát csupán annak negatív lexikai szintű polaritásából nyerheti, lévén, hogy a *meleg* relatív polaritású elem (erről részletesebben a 2.2.1. részben esett szó). A módosító elem elsődleges polaritásának tehát mindenképpen szerepet kell játszania a kapcsolat interpretációjában. A (22d) alatti példában a vizsgált elem már olyan kifejezéssel kapcsolódik, amely ellentétes annak lexikai szintű polarításával, emiatt szükségszerűen negatív elsődleges polaritás nélküli intenzifikátorként kell funkcionálnia. Ezzel összefüggésben úgy vélem, hogy az ellentétes polaritású elemek kapcsolatát pragmatikai ok teszi lehetővé, hiszen a szentimentszerkezettel a beszélő – a módosító elem affektív vagy intenzitási jegyét kiaknázva – hatás-keltési céllal él.

2.3. A nyelvi értékelés egy lehetséges pragmatikai megközelítése

A dolgozatban áttekintett nyelvi jelenségek alapján mellett érvelek, hogy a számítógépes értékeléselemzés lexikai és kompozíciós szemantikai megközelítése abban az esetben hozhat kimagasló eredményt, ha – legalább bizonyos nyelvi jelenségek esetében – sikerül lexikai pragmatikai szempontokat is érvényesíteni az elemzésben. Bár a megközelítés részletes bemutatására ebben a dolgozatban nem vállalkozhatom, az alábbiakban azt igyekszem megmutatni, hogyan számolhatunk el a lexikai szinten polaritással rendelkező intenzifikáló elemekkel a lexikai pragmatika elméleti keretében, valamint röviden utalok arra is, hogyan képelem megvalósíthatónak a tárgyaltak nyelvtechnológiai implementációját.

Wilson és Sperber (2004) alapján a megnyilatkozás kommunikált tartalma messze túlmutat azon a tartalomon, amelyet a pusztán nyelvi elemek és szerkezetek kódolnak, ezért a jelentést a hallgatónak kell kidolgoznia az aluldeterminált jelentésből a kontextus alapján. Ezzel összhangban a lexikai pragmatika elméleti keretében a lexéma alulspecifikált szemantikai reprezentációval

rendelkezik, és teljes jelentését a kontextusban, az aktuális pragmatikai következtetések útján nyeri el (vö. Bibok 2014: 229). Bibok (2014: 227–228) amellett érvel, hogy az alulspecifikált szemantikai reprezentációban foglalt enciklopédikus információk a pragmatikai tudás prototipikus vagy sztereotipikus struktúráiban gyökereznek. Amennyiben az aktuális kontextus összhangban áll a lexikai-szemantikai reprezentáció valamely prototipikus vagy sztereotipikus struktúrájával, úgy a lexéma az aktuális kontextusban problémamentesen interpretálható. Amennyiben azonban az aktuális kontextus nem áll összhangban a lexéma lexikai-szemantikai reprezentációjának egyik prototipikus vagy sztereotipikus struktúrájával sem, „távolabbi” enciklopédikus információk elérésére van szükség.

A fentebbi elméleti keretre támaszkodva a lexikai szinten polaritással rendelkező intenzifikálók problémája a következőképpen volna kezelhető: az elmélet alapján a lexikai szinten polaritással rendelkező intenzifikáló elemek alulspecifikált szemantikai reprezentációval rendelkeznek. Amennyiben az aktuális kontextus – jelen esetben maga az intenzifikált elem – összhangban áll az intenzifikáló elem lexikai szemantikai reprezentációjának valamely prototipikus vagy sztereotipikus értékelő struktúrájával, úgy a kifejezés problémamentesen interpretálható. Ezt láttuk például a (22a) kapcsolat esetében, ahol az intenzifikált elem összhangban áll a *dög* lexikai szemantikai reprezentációjában meglévő **KELLEMETLEN SZAG** szemantikai komponenssel. Amennyiben azonban az aktuális kontextus – tehát az intenzifikált elem – nem áll összhangban az intenzifikáló elem lexikai szemantikai reprezentációjának egyik prototipikus vagy sztereotipikus struktúrájával sem, úgy egyéb információkra van szükség a kapcsolat szemantikai tartalmának kidolgozásához. Amint láttuk, a (22c) példa esetében a módosított elem nem áll összhangban a módosító elem lexikai szemantikai tartalmával. Másrészt, mint arra rámutattunk, a módosított elem relatív, azaz kontextusfüggő polaritású. A kapcsolat értékelő jelentésének kidolgozásához ezért a hallgatónak a módosító elem negatív minőségi jegyére kell támaszkodnia. Ugyanakkor a (22d) példa megfelelő interpretációjához a korábbi esetekben segítségül hívott enciklopédikus információk egyike sem elegendő. Amellett érvelek tehát, hogy a vizsgált intenzifikáló elem szemantikai reprezentációja az argumentumstruktúra mellett magában foglal egy affektív vagy intenzitási minőségi jegyet (vö. Bibok 2000: 59), s a jelentést a hallgató a (22d)-hez hasonló szerkezetek esetében az intenzifikáló elem affektív vagy intenzitási minőségi jegye alapján dolgozza ki.

Úgy vélem, hogy a fentebb bemutatott lexikai pragmatikai megközelítési mód alkalmazott nyelvészeti implementációja hatékonyan támogathatná a lexikai szinten polaritással rendelkező fokozó értelmű kifejezések automatikus kezelését. Meglátásom szerint ugyanis a (22) alatti példákön bemutatott következtetési folyamatok – egy bizonyos szinten legalábbis – algoritmizálhatóak volnának. Ehhez egyrészt arra volna szükség, hogy a szentimentelemző rendszer ne csupán az abszolút, de a relatív polaritású elemeket is kezelni tudja, tehát mindkét polaritástípus elemeinek szótárakba rendezésére szükség volna. Másrészt a következtetési folyamatokat egyszerű kompozíciós szabályok formájában kódolni kellene a mesterséges intelligencia számára. Így például algoritmizálni kellene azt a feldolgozási mechanizmust, hogy amennyiben egy a lexikai szintjén egy bizonyos polaritással rendelkező intenzifikáló elem egy relatív polaritású elemet módosít, úgy a teljes kapcsolat polaritását az intenzifikáló elem szótári polaritása határozza meg. Ugyanakkor ha egy a lexikai szintjén egy adott polaritással rendelkező intenzifikáló elem egy vele ellentétes polaritású elemet módosít, úgy az egész konstrukció polaritása az alaptag polaritása szerint alakul.

Összegzés

A dolgozatban a számítógépes értékeléselemzés legalapvetőbbnek tekinthető dilemmáját, a nyelvi értékelő jelentés mibenlétét tárgyaltam részletesen.

Megállapítottam, hogy az automatikus szentimentelemzést célzó munkák a lexikai szintű nyelvi értékelésre, valamint a szemantikai kompozíciós szabályszerűségekre helyezik a hangsúlyt. Ezzel összefüggésben a szentimentelemzést alapvetően a nyelvtechnológiai kutatások szemantikai vonatkozású problémaköréért tartják számon. A nyelvi értékelés néhány sajátosságának körüljárása alapján azonban amellet érveltem, hogy a lexikai és a kompozíciós szemantikai megközelítés eredményein javíthatnánk, ha lexikai pragmatikai szempontokat is érvényesítenénk az elemzésben.

A nyelvi értékelést tárgyaló hazai irodalmi tételeket áttekintve megmutattam, hogy az értékelést a legtöbb szerző a nyelvi modalitáshoz tartozó fogalomként képzeli el, alapvetően szemantikai komponensnek tekinti, továbbá nem szól az objektív nyelvi értékelés lehetőségéről. Ugyanakkor rámutattam, hogy a hazai elméleti irodalom nyelvi értékelésről tett megállapításai nem nyújthatnak megfelelő alapot egy hatékony szentimentelemző rendszer létrehozásához.

Dolgozatom végén a lexikai szinten polaritással rendelkező intenzifikáló elemek példáján keresztül bemutattam, hogyan számolhatunk el ezzel a –

számítógépes értékelésemzés számára jelenleg nehezen kezelhető – jelenséggel a lexikai pragmatika elméleti keretében. Végül javaslatot tettem a bemutatott megközelítési mód nyelvtechnológiai implementációjára.

Hivatkozások

- Ahn, A – Laporte, É. – Nam, J. 2012. Semantic Polarity of Adjectival Predicates in Online Reviews. *CoRR abs/1211.4161*
- Andor József 2011. De durva ez a téma! – Megfigyelések a melléknévi polaritásváltásról. In *Hungarológiai Évkönyv* 12. 33–42.
- Berend, G. – Farkas, R. 2008. Opinion Mining in Hungarian based on textual and graphical clues. In *Proceedings of the 4th Intern. Symposium on Data Mining and Intelligent Information Processing*. Santander. 408–412.
- Bibok Károly 2000. A lexikai és az aktuális jelentés kapcsolata a kétszintű konceptuális szemantikában és a generatív lexikon elméletében. In Gecső T. (szerk.) *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 56–63.
- Bibok, Károly 2014. Lexical semantics meets pragmatics. *Argumentum* 10. Debreceni Egyetemi Kiadó, 221–231.
- Baroni, M. – Vegnaduzzo, S. 2004. Identifying Subjective Adjectives through Web-based Mutual Information. In Buchberger, E. (ed.) *Proceedings of KONVENS*. Vienna, GAL, 17–24.
- Berényi Pálné 1988. Szaknyelv és szubjektivitás. *Magyar Nyelvőr* 112(1), 71–80.
- Bolinger, D. 1972. *Degree Words*. The Hague, Mouton.
- Constant, N. – Davis, C. – Potts, C. – Schwarz, F. 2009. The pragmatics of expressive content: Evidence from large corpora. *Sprache und Datenverarbeitung* 33(1–2), 5–21.
- De Smedt, T. – Daelemans, W. 2012. "Vreselijik mooii!" (terribly beautiful): A Subjectivity Lexicon for Dutch Adjectives. In *Proceedings of the 8th Language Resources and Evaluation Conference (LREC'12)*, 3568–3572.
- Feldman, R. – Rozenfeld, B. – Breakstone, M.Y. 2010. SSA – A Hybrid Approach to Sentiment Analysis of Stocks. *The Israeli Seminar for Computational Linguistics (ISCOL)*, Tel Aviv University. [http://web.mit.edu/michab/www/ISCOL_Paper.pdf]
- Hangya V. – Farkas R. – Berend G. 2015. Entitáorientált véleménydetekció webes híryanagokból. In Tanács A. – Varga V. – Vincze V. (szerk.) *XI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2015)*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 227–234.
- Honkela, T. – Izzatdust, Z. – Lagus, K. 2012. Text Mining for Wellbeing: Selecting Stories Using Semantic and Pragmatic Features. In *Lecture Notes in Computer Science* 7553, 467–474. [http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-33266-1_58]

- Kamps, J. – Marx M. – Mokken, R. – Rijke m. 2004. Using WordNet to Measure Semantic Orientations of Adjectives. In *Proceedings of the fourth international conference on Language Resources and Evaluation*. Lisbon, Portugal, 1115–1118.
- Kiefer Ferenc 1986. A modalitás fogalmáról. *Nyelvtudományi közlemények* **88**(1–2), 1–38.
- Kugler Nóra 2014. A nyelvi polaritás kifejezésének egy mintázata, avagy milyen a félelmetesen jó? *Magyar Nyelvőr* **138**(2), 129–139.
- Laczkó Mária 2007. Napjaink tizenéveseinek beszéde szóhasználati jellemzők alapján. *Magyar Nyelvőr* **131**(2), 173–184.
- Laczkó Mária 2008. A minősítés kifejezésére használt szerkezetek a tanulók spontán beszédében. *Magyar Nyelvőr* **132**(3), 326–340.
- Liu, B. 2012. *Sentiment Analysis and Opinion Mining*. Draft.
[<http://www.cs.uic.edu/~liub/FBS/SentimentAnalysis-and-OpinionMining.pdf>]
- Miháltz M. 2010. OpinHu: online szövegek többnyelvű véleményelemzése. In Tanács A. – Vincze V. (szerk.) *VII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia* (MSZNY 2010). Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 14–23.
- Miháltz M. 2013. OpinHuBank: szabadon hozzáférhető annotált korpusz magyar nyelvű véleményelemzéshez. In Tanács A. – Vincze V. (szerk.) *IX. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia* (MSZNY 2013). Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 343–345.
- Moghaddam, S – Popowich, F. 2010. Opinion polarity identification through adjectives. *Computing Research Repository* (CoRR) *abs/1011.4623*.
[<http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1011/1011.4623.pdf>]
- Murvai Olga 2001. Szemantikai és pragmatikai kiegészítések a modalitás vizsgálatához. In *Officina Textologica* **5**, Debrecen, 59–69.
- Németh T. Enikő 2011. A humán kommunikáció modelljei és az ember-gép kommunikáció. In Németh T. Enikő (szerk.) *Ember-gép kapcsolat. A multimodális ember-gép kommunikáció modellezésének alapjai. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* **133**. Budapest, Tinta. 43–61.
- Neubarth, F. 2006. *Polarity, Alternatives, and Scales*. Doctoral dissertation. University of Vienna.
[http://www.ofai.at/~friedrich.neubarth/linguistics/FN_Diss_2006.pdf]
- Osgood, C.E. – Suci, G.J. – Tannenbaum, P.H. 1957. *The Measurement of Meaning*. Urbana, University of Illinois Press.
- Pang, B.–Lee, L. 2008. Opinion mining and sentiment analysis. In *Foundations and Trends in Information Retrieval* **2**(1–2), 1–135.
- Perrault, C.R.–Allen, J.F. 1980. A Plan-Based Analysis of Indirect Speech Acts. *American Journal of Computational Linguistics* **6**(3–4), 167–182.
- Pete István 2002. A nyelvi modalitás három fő típusának hierarchiája a magyarban. *Magyar nyelv* **98**(2). 173–191.
- Pete István 2009. A fokozás mibenlétéről. *Magyar Nyelvőr* **133**(3), 295–310.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai*. Budapest, Tankönyv.

- Péter Mihály 2008. A magyar aspektusról – más aspektusból. *Magyar Nyelv* **CIV**(1), 1–11.
- Quirk, R.–Greenbaum, S.–Leech, G.–Svartvik, J. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow, Longman.
- Reboul, A. – Moeschler, J. 2000. *A társalgás cselei*. Budapest, Osiris.
- Ruppenhofer J. – Rehbein, I. 2012. *Anchoring sentiment analysis in semantic frames*. [<http://www.uni-hildesheim.de/ruppenhofer/pubs/longversion.pdf>]
- Ruppenhofer, J. – Wiegand, M. – Brandes, J. 2014. Comparing methods for deriving intensity scores for adjectives. In *Proceedings of the 14th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics 2*, Short Papers. Gothenburg, Sweden, Association for Computational Linguistics, 117–122.
- Székely Gábor 2007. Egy sajátos nyelvi jelenség, a fokozás. *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* **66**. Budapest, Tinta.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot?* Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1988. A mai magyar nyelv normarendszerének egy jelentős változásáról az „ifjúsági nyelv” kapcsán. *Magyar Nyelvőr* **112**(4), 398–406.
- Vázquez, S. – Bel, N. 2012. A Classification of Adjectives for Polarity Lexicons Enhancement. In Calzolari, N. – Choukri, K. – Declerck, T. et al. (eds.) *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation* (LREC 12); 2012. Paris, ELRA, 3557–3561.
- Vechtomova, O. – Suleman, K. – Thomas J. 2014. An Information Retrieval-Based Approach to Determining Contextual Opinion Polarity of Words. In *Proceedings of the 36th European Conference on Information Retrieval* (ECIR), Amsterdam.
- Vegnaduzzo S. 2004. Acquisition of subjective adjectives with limited resources. In *AAAI Spring Symposium Technical Report: Exploring Affect and Attitude in Text*. [<http://www.aaai.org/Papers/Symposia/Spring/2004/SS-04-07/SS04-07-033.pdf>]
- Wilson, D. – Sperber, D. 2004. Relevance Theory. In Ward, G.– Horn, L. (eds.) *Handbook of Pragmatics*. Oxford, Blackwell, 607–632.

Forrás

SZTAKI Szótár [<http://szotar.sztaki.hu/>]

AZ /l/ HANG ÉS AZ /l/-TÖRLÉS A MAGYAR NYELVBEN

Szalay Tünde

Bevezetés

A magyar nyelvben az /l/ hang gyakran törlődik a hétköznapi beszédben, ha mássalhangzó követi (Siptár–Törkenczy 2000). Ezt a legtöbb magyar anyanyelvű észreveszi ugyan, de a legjobb tudomásom szerint nem született publikált akusztikus kutatás a témáról.¹ Nem vizsgálták a prevokalikus és a prekonsonantális /l/ hang közötti különbséget sem, sem az L-törlés gyakoriságát, sem azokat a faktorokat, amelyek befolyásolják a törlés gyakoriságát, sem a folyamat következményeit. Továbbá a magyar /l/ hang akusztikus tulajdonságait sem írták még le részletesen. Így ennek a prelimináris kísérletnek a célja az volt, hogy előzetes képet kapjunk az /l/ hang akusztikus tulajdonságairól és az /l/ hang törlését potenciálisan befolyásoló faktorokról. A kísérlet során az /l/ hang négy tulajdonságát vizsgáltam. Az első és a második az /l/ hang első és második formánsa volt, hogy képet kapjak az /l/ akusztikus tulajdonságairól, illetve, hogy látni lehessen, befolyásolhatják-e az /l/ formánsait az azt megelőző magánhangzó formánsai. A harmadik tulajdonság az /l/ hossza volt; amennyiben az /l/ hangra jellemző formánsértékek nem jelentek meg a spektrogramon, akkor a hangot töröltnek tekintettem. A negyedik érték a likvidát megelőző magánhangzó hossza volt, amellyel a pótlónyúlást lehet mérni. Amennyiben azokban a szavakban, amelyekben az /l/ hang törlődik, a magánhangzó hosszabb, mint azokban a szavakban, ahol nem, akkor pótlónyúlásról lehet beszélni. A következőkben először röviden összefoglalom a témára vonatkozó szakirodalmat, amely alapján a kísérletet terveztem, majd a második fejezetben leírom magát a kísérletet. A harmadik fejezet tartalmazza az eredményeket. Legvégül a konklúzió és a további lehetséges kutatások leírása következik.

1. Szakirodalom

Az /l/ hangról annyit lehet tudni, hogy a likvidák közé tartozik, és Kassai (1998) „dentális-alveoláris zöngés laterális” hangként írja le, amely lehet rö-

---

¹Az egyetlen és publikálatlan tanulmányt a magyar /l/ törléséről Rác Péter, Sós-kuthy Márton és Szeredi Dániel készítette (Rác–Sós-kuthy–Szeredi 2012).

vid, mint a *szál* és hosszú, mint a *száll* szóban. Ami a formánszerkezetet illeti, Kassai (1998) csak arról számol be, hogy az /l/ jól látható, viszont instabil és változékony formáns szerkezettel rendelkezik, de nem ad konkrét tartományokat. Az /l/ hang locusa, vagyis az a pont, ahova az /l/ hanggal szomszédos magánhangzó második formása mutat egy /l/ hangsorban, szintén változik a hang környezetétől függően. A locus 1424 Hz (férfi beszélőknél) vagy 1584 Hz (női beszélőknél), ha elől képzett magánhangzó követi, és 852 Hz (férfi beszélőknél) illetve 1002 Hz (női beszélőknél), ha az /u, o, ɔ/ hátul képzett magánhangzók egyike követi. Kassai nem említi, hogy a magánhangzó hosszának van-e hatása az /l/ hangra. Az /l/ hang locusa a /la:/ hangsorban (például a *láb* szóban) sincs leírva, azonban feltételezhető, hogy az /l/ hang locusa a /la:/ hangsorban megegyezik annak az /l/ hangnak a locusával, amelyet egy másik hátul képzett magánhangzó követ. A locus értékeket ezen kísérlet során nem használtam, de ezek az értékek is mutatják, hogy az /l/ hang a magyarban is hajlamos a koartikulációra, és erősen befolyásolja a környezete, ezért a különböző magánhangzó-környezeteket végig külön kezeltem a kísérlet során.

Kassai *Fonetika* (1998) című könyve mellett a más nyelvekben, főleg az angolban megjelenő alveoláris laterális hangok frekvenciáit és tulajdonságait leíró kutatásokat használtam kiindulási pontként. Ezeket az adatokat viszont érdemes fenntartásokkal kezelni, és számítani kell arra, hogy az /l/ hang akusztikai tulajdonságai eltérőek lehetnek a különböző nyelvekben, és a különböző szavakban. Ezeket figyelembe véve az /l/ hang F1 értéke 300 Hz és 500 Hz között várható (Lisker 1957, O'Connor–Gerstman–Lieberman–Delattre–Cooper 1957, Cruttenden 2001). Ladefoged–Maeddison (1996) szintén 381 Hz-re teszi az arrente nyelvben található apikális alveoláris laterális első formánsát. A második formáns értéke 900 Hz és 1600 Hz között várható (Lisker 1957, O'Connor és mtsai. 1957, Cruttenden 2001, Ladefoged–Maeddison 1996). Ez a viszonylag széles tartomány az angol /l/ két allofónja, a világos (alveoláris) /l/ és a sötét (velarizált) /l/ közötti különbséggel magyarázható, mivel Cruttenden (2001) szerint a sötét /l/ F2 értéke ennek a tartománynak az alján található, így várható, hogy a magyar /l/ hang második formánsa a tartomány magasabb felébe esik. A második ok a koartikuláció: Lisker (1957) 1500-2400 Hz közötti F2 értéket mért az /ili/, 1200-1300 Hz értéket az /ala/ és 900-1300 Hz értéket az /ɔlɔ/ ² hangsorban. Ennek az oka, hogy a három hang közül az /i/ rendelkezik a legmagasabb, az /ɔ/ pedig

² Liskers nem használt fonetikus átírást a cikkében, így ezek az én átírásaim, amelyeket a cikk ábráin látható formánsértékek alapján készítettem.

a legalacsonyabb második formánssal. Lisker kutatásai az amerikai angolra vonatkoznak, és az amerikai angolban az összes /l/ hang sötét (Wells 1982), ezért ezzel kapcsolatban is várható, hogy a magyar /l/ ennél magasabb F2 értékekkel bír. Lisker (1957) ábrái az alveolárisokra jellemző formánsátmeneteket is mutatják az /l/ és a magánhangzó, valamint a magánhangzó és az /l/ között. Így egy magánhangzó és az /l/ között az F1 esése és az F2 emelkedése az elvárt, míg az /l/ és a magánhangzó között az F1 emelkedése és az F2 esése az elvárt (kivéve ha a magánhangzó igen magas F2 értékkel rendelkezik, mert ebben az esetben az F2 ugyanúgy fog változni, mint az F1). Az /l/ hangot a formánsszerkezetén kívül még az antiformánsokkal lehet jellemezni, amelyeket a nyelv két oldalán egyszerre elszökő levegő okoz. Az antiformánsokat a második és a harmadik formáns szintjén, vagyis a 2000 és 3000 Hz közötti tartományban történő hirtelen intenzitás esés mutatja (Machač–Skarnitzl, 2009). A kísérletet arra alapoztam, amit az /l/ hangról általánosságban tudunk, illetve azokra a ritka, majdhogynem anekdotikus bizonyítékokra, amelyek rendelkezésre állnak a magyar /l/ törléséről, hogy képet nyerjek a magyar /l/ hangról és az L-törlésről.

2. Módszertan

A kísérlet kilenc mondatból és figyelemelterelő mondatokból állt, amelyeket öt fiatal, női, magyar anyanyelvű egyetemista olvasott fel. A beszélők életkora 22, 23, 24, 28 és 31 év volt. A legfiatalabb Kaposváron született és nőtt fel. A legidősebb Szekszárdon, Pakson, és Százhalombattán élt gimnazista koráig, a gimnáziumot és az egyetemet Budapesten végezte, kétnyelvű, a második anyanyelve orosz. A másik három beszélőből kettő budapesti, egy Pest megyei (Örbottyán). Négy beszélő nem volt tisztában a kísérlet céljával, az ötödik beszélő a cikk szerzője.

A kilenc mondat kilenc különböző fonetikai környezetet jelentett, minden mondatot négyszer olvastak fel, és mind a négy ismétlés adatait felhasználtam. Így összesen 180 szó került elemzésre, amelyek kilenc környezetet képviseltek (környezetenként 20 szót, tehát 20 /l/ hangot elemeztem.) A felvételek a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének hangszigetelt szobájában, rögzített mikrofonnal készültek. A mondatok sorrendjének randomizálásra és kivetítésére a SpeechRecorder (Draxler–Jansch, 2014) szoftvert használtam. A felolvasás tempóját a kísérletvezető diktálta.

A kilenc vizsgált szó a *jeleket*, *felkelt*, *reggel*, *tálat*, *bált*, *sál*, *elfordulok*, *lapult* és a *kicsorbul* volt, amelyeket az alábbi mondatok tartalmaztak:

- (1) *Az ufók biztos hagytak itt jeleket.*
- (2) *Hétvége volt, de Béla hatkor felkelt.*
- (3) *A délelőtti tíz óra az reggel.*
- (4) *Elejtetted és összetörted a tálat.*
- (5) *Te is tudod, hogy az ördög húsvétkor ad bált.*
- (6) *Hol lehet az a szép sárga gyapjú sál?*
- (7) *Ha akarod, akkor elfordulok.*
- (8) *A kutyus a piros pokróc alatt lapult.*
- (9) *Ha elejtet a bögrét, akkor kicsorbul.*

A *felkelt*, az *elfordulok* és a *lapult* szavakban két /l/ is található, de minden esetben csak a másodikat vizsgáltam. A kísérlet szempontjából releváns /l/ hangot három szóban /ɛ/, három szóban /a:/, három szóban pedig /u/ előzte meg, így a megelőző magánhangzó minősége, és ezáltal a koartikuláció kontrollálva volt. Az /l/ hang három szóban intervokális, háromban prekonsonantális, háromban pedig abszolút szó végi pozícióban állt. Az intervokális helyzetben az /l/ hangot követő magánhangzók hangrend szerint meggyeztek az /l/ hangot megelőzővel. Vagyis ha az /l/-t elől képzett magánhangzó előzte meg, akkor az is követte, ha hátul képzett előzte meg, akkor az is követte, mert a cél a Lisker (1957) által használt szimmetrikus környezetek elérése volt. A prekonsonantális /l/ hangot minden esetben vagy a múlt idő vagy a tárgyrag /t/ hangja követte. A szóvégi /l/ egyben megnyilatkozás-végi pozícióban is volt, és szünet követte. A vizsgált szavak hossza eltérő volt, de minden esetben a vizsgált szavak estek a mondat végére, hogy a beszélők lehetőleg hasonlóan hangsúlyozzák a vizsgált szavakat. A kilenc környezetet az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat: a kilenc vizsgált környezet és az ezekhez tartozó szavak

	_V	_C	_
ɛ	<i>jeleket</i>	<i>felkelt</i>	<i>reggel</i>
a:	<i>tálat</i>	<i>bált</i>	<i>sál</i>
u	<i>elfordulok</i>	<i>lapult</i>	<i>kicsorbul</i>

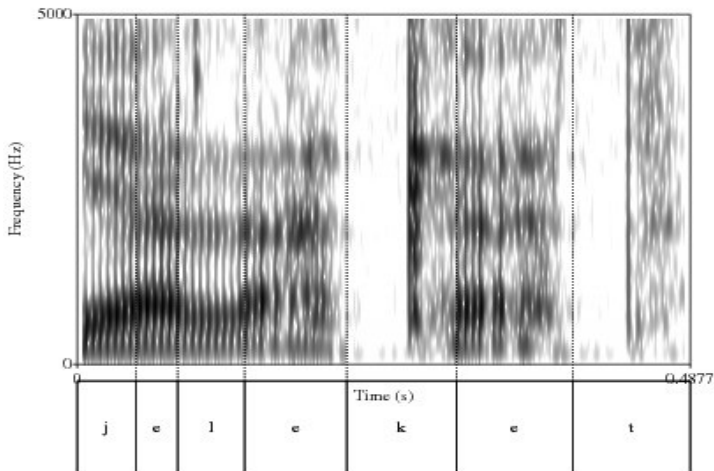
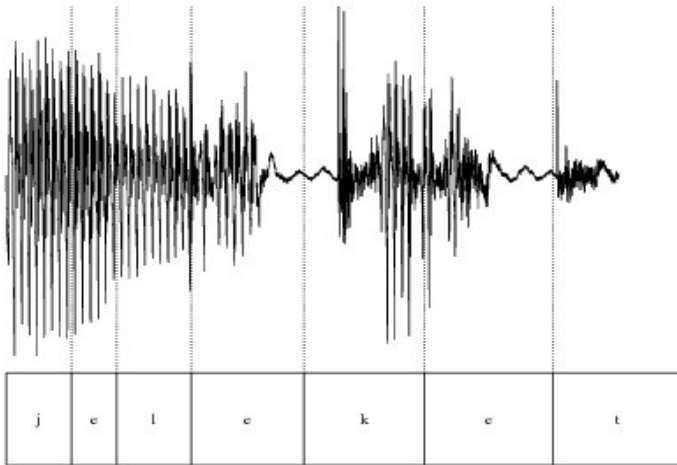
A hangok szegmentálása a Praat 5.3.42 szoftverrel (Boersma–Weenink 2013) manuálisan, a spektrogram és a hullámforma segítségével történt, felhasználva a formánsátmeneteket és az intenzitás esést. Amikor az /l/ hangot kellett a magánhangzóktól elválasztani, akkor azt az elvet követtem, hogy azok a for-

mánsértékek, amelyek nem tartoznak a magánhangzóhoz, az /l/-hez tartoznak, a felvételek magánhangzóinak a főmánsértékeit pedig az *Első Magyar Formánsadatbázissal* (Abari–Olaszy–Rácz) hasonlítottam össze. Az /l/ és a magánhangzó közötti főmánsátmenetek tehát az /l/ hang részét képezték, és nem a magánhangzóét. Amikor a likvidát mássalhangzó követte, akkor a zár előtt minden a likvidához tartozott. Az 1. ábra a *jeleket* szóval példázza az annotálást.³ Az 1. ábra azt is mutatja, hogy az /l/ első formánusa esik az /ɛ/ első formánsához képest az /ɛl/ hangsorban, majd emelkedik a /lɛ/ hangsorban. Az 1. ábrán látszik, hogy az F2 esik, először a /j/-től az /ɛ/-hez, viszont az /ɛlɛ/ /hangsorban nem változik, vagyis az /ɛ/ és az /l/ második formánusa közel azonos. A spektrogram és a hullámforma mutatja az intenzitáscsökkenést az /l/ hang kezdetekor.

---

³Minden Praattal (Boersma–Weenink 2013) készült ábrán lévő TextGriden a magyar abc betűivel jelöltem a hangokat, és nem IPA jelekkel.

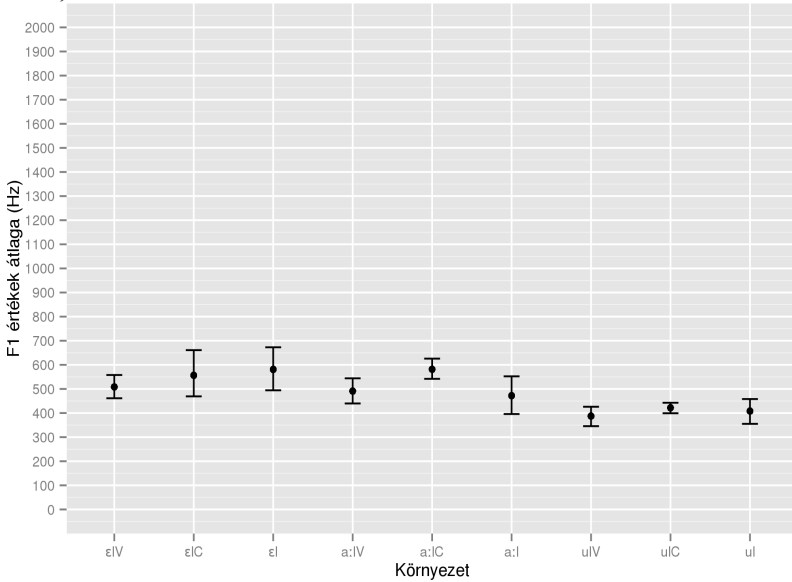
1. ábra: A *jeleket* szó spektrogramja és oscillogramja, 2. beszélő

3. Eredmények

Először az első és a második formánst mértem meg az /l/ hang közepén, illetve az /l/ hosszát. Ezután az /l/ hangot megelőző magánhangzó hosszát mértem meg, hogy összevegyem a magánhangzó hosszát a likvida hosszával.

3.1 Az /l/ hang első és második formánsa

A 2. ábra az 5 beszélő F1 értékének az átlagát mutatja a kilenc eltérő környezetben, a hibavonalak az F1 értékek 95%-át fedik le.

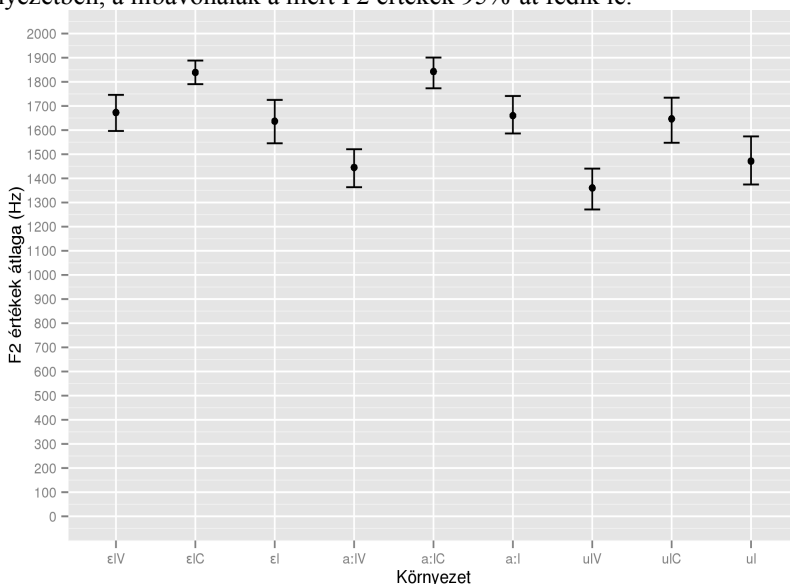

2. ábra: Az F1 értékek átlaga az összes beszélő alapján

Az F1 átlagok 400 Hz-nél kezdődtek, és majdnem 600 Hz-ig emelkedtek (a legmagasabb érték 581.56 Hz volt, amely az /a:lt/ hangsorban mért értékek átlaga). Tehát a magyar /l/ hangnak az F1 értéke magasabb, mint amit az angolra vonatkozó szakirodalom alapján várni lehetett. Azt is várni lehetett, hogy a koartikuláció miatt az /a:/ hangot követő /l/-nek lesz a legmagasabb, míg az /u/ hangot követő /l/-nek lesz a legalacsonyabb F1 értéke. Ez azzal magyarázható, hogy a három magánhangzó közül az /a:/-nak mint nyílt hangnak van a legnagyobb, az /u/-nak mint zárt hangnak van a legalacsonyabb F1 értéke, és ezek hatással vannak az /l/ első formánsára. Ez az elvárás csak

részben teljesült, mert míg valóban az /u/ hangot követő /l/-nek van a legalacsonyabb F1 értéke, függetlenül attól, hogy milyen hang követi az /l/-t, viszont az F1 értékek átlaga alacsonyabb az /a:_ɔ/ környezetben, mint az /ɛ_ɛ/ környezetben, illetve az /_a:|/ környezetben is alacsonyabb, mint az /_ɛ_|/ környezetben. A 2. ábra azt is mutatja, hogy a kóda /l/ hang F1 értéke egy kicsivel magasabb, mint a szótagkezdő /l/ hangé (kivéve az /a:l|/ hangsorban). Ugyanakkor ezek a különbségek kicsik és csak az átlagok között mutatkoznak, ezért további mérésekre van szükség.

A 3. ábra az 5 beszélő F2 értékeinek átlagát mutatja a kilenc eltérő környezetben, a hibavonalak a mért F2 értékek 95%-át fedik le.

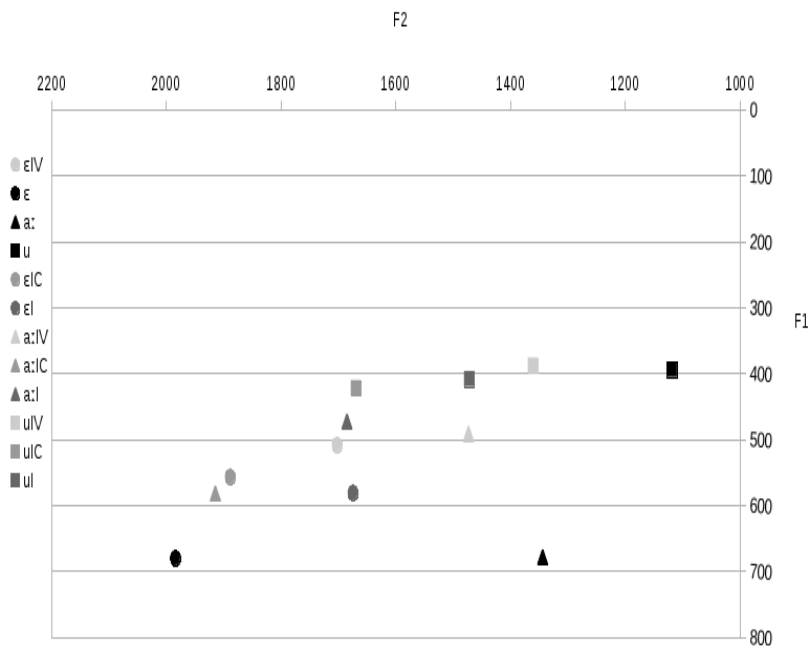

3. ábra: Az F2 értékek átlaga az összes beszélő alapján

Az F2 értékek az ismertetett szakirodalom által megadott tartományba, a tartomány magasabb részére estek. Az /ɛ/-t követő /l/ hang F2 átlagai 1600-1800 Hz között, az /a:/-t követő /l/ hang F2 átlagai 1400-1900 Hz között, az /u/-t követő /l/ hang F2 átlagai pedig 1400-1700 Hz között voltak. Az elvárásoknak megfelelően az /l/ hangnak az /ɛ/ után volt a legmagasabb, míg az /u/ hang után volt a legalacsonyabb F2 értéke, mivel az elől képzett /ɛ/ hang rendelkezik a legmagasabb, a hátul képzett /u/ pedig a legalacsonyabb

F2 értékkel. Az elvárásoktól való egyetlen eltérés az ε_C és az a_C környezetben mutatkozott, mert az előbbiben az átlag egy kicsivel alacsonyabb (1888.6 Hz), mint az utóbbiban (1914.625 Hz). Ezen az ábrán látható, hogy a kóda /l/ második formánsának átlaga eltér a nyitány /l/ második formánsának átlagától, illetve az is, hogy a prekonzonantális /l/ hang második formánsa magasabb, mint az abszolút szó végén állóé. Ez utóbbi két csoport hibavonalai is csak az /u/ hangot követő prekonzonantális és abszolút szóvégi helyzet között fedik egymást. Ezen két környezet összehasonlításakor a Student-féle páros t-teszt eredménye $p = 0.002443$, így ebben a környezetben is szignifikáns az eltérés.

Ezek alapján azt lehet mondani, hogy a kóda pozíció növelheti az /l/ hang F1 és F2 értékét is. Mivel minél magasabb az első formáns, annál nyíltabb egy hang, illetve minél magasabb a második formáns, annál előrébb képzett az adott hang, ezért valószínű, hogy a kóda előlképzettebbé teszi az /l/ hangot, és lehetséges, hogy nyíltabbá is. A 4. ábra az /l/ hang F1 és F2 értékeinek átlagát mutatja a kilenc környezetben az összes beszélőre nézve. Ezenkívül viszonyítási alapként az / ε , a: u/ hangok első- és második formánsát is tartalmazza, a magánhangzók formánsértékei az *Első magyar formánsadatbázis* (Abari–Olaszy–Rácz) honlapról származnak.

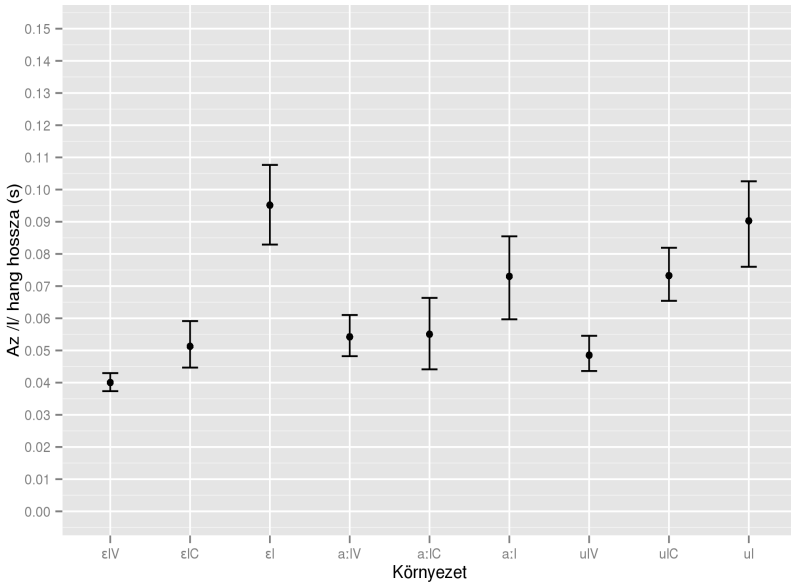

4. ábra: Az F1-F2 értékek átlaga az /l/ hangban az összes beszélőre

A 4. ábra illusztrálja, hogy ebben a mintában az /l/ első és második formánsának átlaga általában nagyobb a kódában, mint a szótagkezdő pozícióban, két eset kivételével. Az első kivétel az /a:l/ hangsor, mert itt az /l/ első formánsának az átlaga alacsonyabb, mint az /a:lɔ/ hangsorban. A második kivétel az /εl/ hangsor, mert itt a prevokalikus /l/ hang F2 értékének átlaga magasabb, mint az abszolút szóvégi helyzetben állónak.

3.2 Az /l/ hang törlése

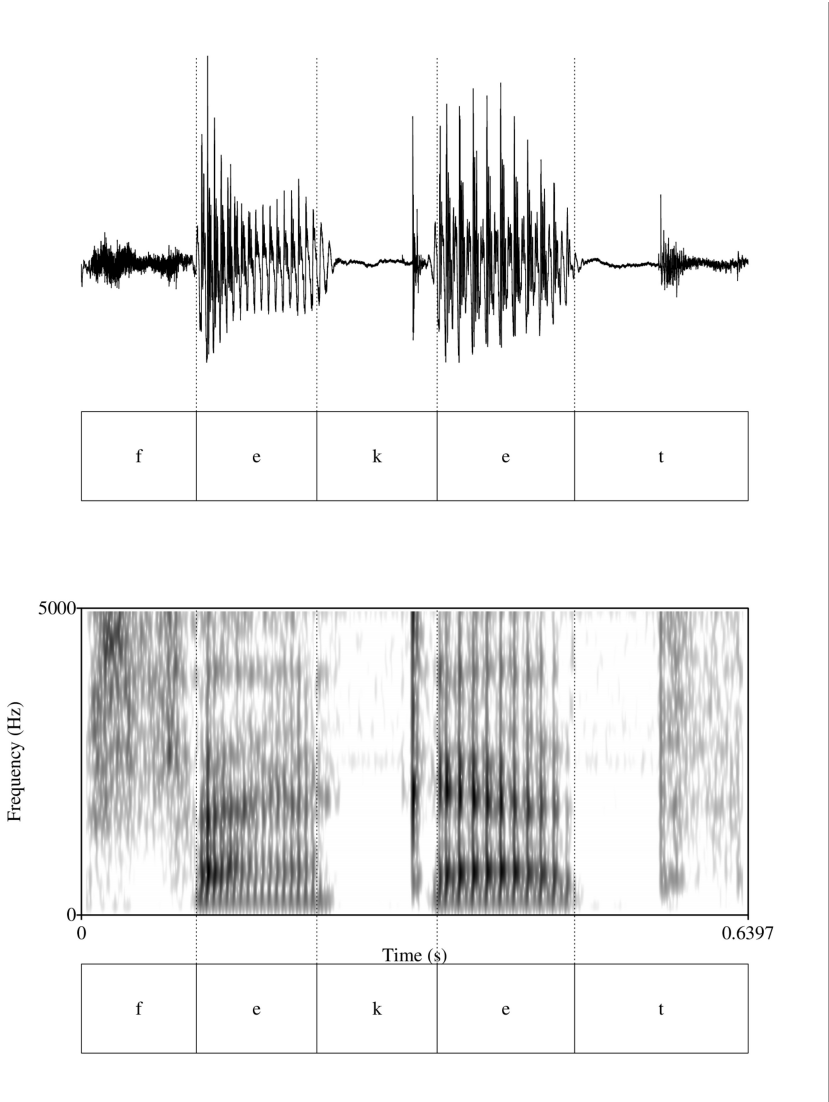
Az 5. ábra mutatja az /l/ hang hosszának átlagát a kilenc környezetben, mind az öt beszélő adatai alapján.

5. ábra: Az /l/ hang hossza az összes beszélőre

Az /l/ hang hosszának mérésekor az /l/ az abszolút szóvégi környezetben bizonyult a leghosszabbnak, és az intervokális pozícióban bizonyult a legrövidebbnek, amennyiben /ɛ/ vagy /u/ hang előzte meg. Az /u:lC/ és /u:l/ hangsorok esetén a hibavonalak ugyan részben fedik egymást, de a Student-féle páros t-teszt eredménye $p = 0.03$, így ez az eltérés is szignifikánsnak tekinthető. Amennyiben a megelőző hang /a:/ volt, akkor nem volt szignifikáns eltérés a három csoport között, mert ezekben a szavakban a prevokális és a prekonsonnantális /l/ között $p = 0.9239$, prekonsonnantális és szóvégi között $p = 0.2531$, prevokális és szóvégi helyzetek között pedig $p = 0.06388$ lett a Student-féle páros t-tesztek eredménye.

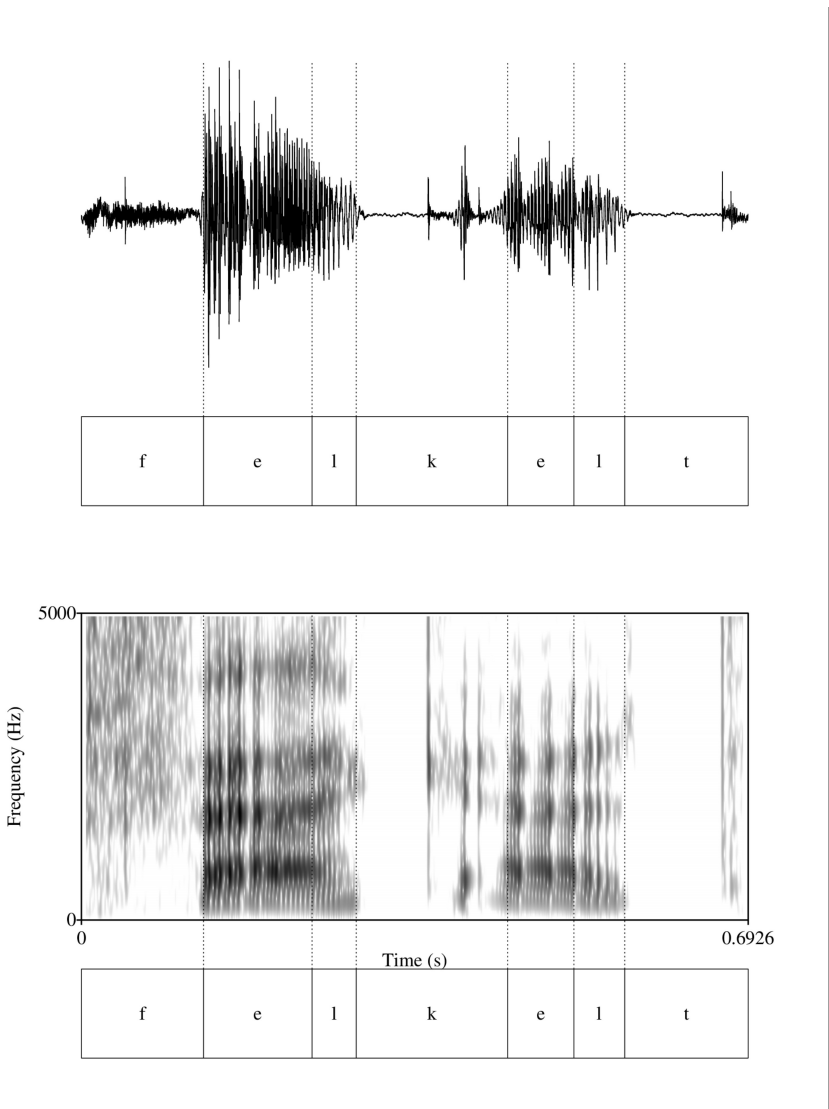
Az /l/ hangot töröltnek tekintettem, ha az /l/ hang akusztikus kulcsai nem jelentek meg a spektrogramon, vagyis a spektrogram nem mutatta a formánsátmeneteket sem a magánhangzóból az /l/-be, sem az /l/-től a mássalhangzóba, és intenzitás-esést sem lehetett megfigyelni. Ez esetben egy monoftongust lehetett megfigyelni a /Vl/ hangsor helyett, amelyet a 6. ábra illusztrál.

6. ábra: Az /l/ hang törlése a *felkelt* szóban, 3. beszélő

A 6. ábra mutatja, hogy, a *felkelt* szóban mind a két /l/ hang törlődött. Egyik /ɛ/ hang után sem figyelhető meg az első formáns esése, amely az 1. ábrán látszik az /ɛ/ - /l/ hangkapcsolatban. A második formáns emelkedése az /ɛ/ hangtól a /k/ felé már veláris mássalhangzó hatását mutatja, mivel veláris mássalhangzók előtt az /ɛ/ második formánsa emelkedik (Delattre–Libermann–Cooper 1955). A második formáns esése a második /ɛ/ hang elején szintén a /k/ hatása, mivel az /ɛ/ második formánsa a velárisok után esik (Delattre és mtsai 1955). Az /ɛ/ második formánsa a /t/ előtt pedig nem változik, mivel a /t/ alveoláris mássalhangzó (Delattre és mtsai 1955). Az oszcillogram sem mutatja az intenzitás-esést az /ɛ/ hangok után, és a spektrogramon sem jelennek meg az antiformánsok. Ehhez képest a 7. ábra ugyanúgy a *felkelt* szó spektrogramját és oszcillogramját mutatja az 5. beszélő felolvasásában. Ez a beszélő egyik /l/ hangot sem törölte. A spektrogramon mind a két /l/ hang formánsszerkezete látszik, és az is, hogy az első formáns mind a két esetben esik az /ɛ/ hang után. Az igekötő /l/ hangjának a második formánján látható emelkedést az őt követő /k/ okozza, míg az igében található /l/ hang második formánsa itt sem változik. A spektrogramon a két /l/ antiformánsai, az oszcillogramokon pedig az intenzitásésés látszik.

7. ábra: A *felkelt* szó /l/ törlés nélkül, 5. beszélő

A likvida az elvárásoknak megfelelően csak a kóda pozícióban törlődött, és a 180 vizsgált szó közül összesen 20 alkalommal fordult elő. A 180 vizsgált szó 180 vizsgált hangot jelent, tehát a két /l/ hangot tartalmazó szavakban, mint a *felkelt*, *elfordulok* és a *lapult* mindig csak a második /l/ hangot elemeztem. Az *el-* és a *fel-* igekötőkben ugyan szintén törlődtek az /l/ hangok, de ezek a törlések nem számítottak bele a hűszba, mint ahogy a formánsértékeiket és a hosszukat sem mértem meg, amikor nem törlődtek. Az /l/ hang törlése leggyakrabban az ε_C környezetben fordult elő, mert ott összesen nyolcszor törlődött, és egy (28 éves, budapesti születésű és ott felnőtt) beszélő egyszer sem mondta ki az /l/ hangot ebben a környezetben, vagyis az ebben a pozícióban nyolc törlött /l/ hangból négyet egy beszélőnél lehetett megfigyelni. Az /l/ ötször törlődött az $\varepsilon\_\_$, négyszer az a_C és háromszor az $a\_\_$ környezetben. Az /l/ soha nem törlődött, ha az öt megelőző magánhangzó /u/ volt. A hűsz törlött /l/ hangból 12 az / ε /, 8 pedig az /a:/ után állt volna, ez a 12 illetve 8 szó pedig nem volt elég ahhoz, hogy a magánhangzók hosszát össze lehessen hasonlítani azokban a szavakban, amelyekben az /l/ hang törlődött azokkal, amelyekben az /l/ hang nem törlődött. Így a pótlónyúlást ebben a kísérletben nem lehetett vizsgálni. A 2. táblázat az /l/ hang törlését mutatja a kilenc környezetben az összes beszélőre nézve.

2. táblázat: az /l/ hang törlése a 9 környezetben az összes beszélőre

	$\varepsilon\_\_$	$a\_\_$	$u\_\_$
$\_V$	0	0	0
$\_C$	8	4	0
$\_\_$	5	3	0

Ezek alapján úgy tűnik, hogy az /l/ törlése vagy az öt megelőző magánhangzó második formánsától függ, és akkor törlődik a leggyakrabban, amikor a magánhangzó formánása a legközelebb esik az /l/ hangéhoz, vagy függhet a magánhangzó hátulképzettségétől is. Az is lehetséges, hogy az /l/ törlése mind a kettőtől függ, mert az F2 korrelál az elől- illetve a hátulképzettséggel (Stevens 2000). A nyitottsággal az első formáns korrelál (Stevens 2000), és ebben a kísérletben az /l/ első formánása (400–600 Hz) egyik magánhangzó formánsához sem áll közel, mivel Abari-Olaszy-Rácz szerint az /u/ első formánása átlagosan 394 Hz, az / ε / hangé 680 Hz, az /a:/ hangé pedig 892 Hz. Ezek alapján valószínűbbnek látszik, hogy az elől képzettség van hatással az /l/ hang törlésére, és nem az alsó vagy a felső nyelvvállás. Ennek a teszteléséhez további kísérletek szükségesek, amelynek során az /l/ hangot az elől

képzett és zárt /i/ előzi meg. A prekonzonantális /l/ hangot gyakrabban törölték a beszélők, mint az abszolút szó végét. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a szóvégi /l/ hang vagy törlődött, vagy ha nem, akkor ott volt megfigyelhető a leghosszabb /l/ hang. Ez alapján a kísérlet alapján a nem hátul képzett magánhangzók és a kóda pozíció növeli az /l/ törlésének esélyeit.

Konklúzió

A kísérlet legfontosabb eredményei az /l/ hang formánsainak a leírása, valamint a kódában és nyitányban található /l/ hang közötti lehetséges különbségek leírása. Az /l/ formánsai a következők:

- (1) az /l/ első formánsa 400–600 Hz közé esik
- (2) az /l/ második formánsa /ɛ/ után 1600–1800 Hz, /a:/ után 1400–1900 Hz, /u/ után pedig 1300–1600 Hz közé esik.

A kódában és a nyitányban található /l/ közötti különbségekre a következő hipotéziseket lehet felállítani:

- (1) az F2 (és egy kicsivel az F1) értékek is magasabbak kóda pozícióban, mint a szótagkezdetben.
- (2) az /l/ a szó végén a leghosszabb, azt követi a prekonzonantális /l/, és prevokalikus helyzetben a legrövidebb
- (3) az /l/ hang leginkább akkor hajlamos a törlődésre, ha a kóda pozícióban áll, és nem hátul képzett magánhangzó előzi meg.

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ez csak egy próbakísérlet, amelyben mindössze 5 beszélő vett részt, így az utolsó három hipotézist mindenképpen tesztelni kell egy következő kutatás során. Az első hipotézis tesztelésekor kiderülhet, hogy a magasabb F1 és F2 vagy csak a magasabb F2 érték különbözteti meg a kódában található /l/ hangot a szótagkezdetétől, és eldöntheti, hogy a pilot kísérlet során talált F2 különbségek szignifikánsak-e. A prekonzonantális és szó végi /l/ hang között talált F2 különbségeket is tesztelni kell, hogy kiderüljön, szignifikáns-e ez a különbség egy nagyobb mintában, és ketté lehet-e választani ezáltal két különböző csoportra a klasszikusan kódnak nevezett pozíciót. A második hipotézis tesztelése azért fontos, hogy kiderüljön, valóban a prevokalikus, tehát nem törlődő /l/ a legrövidebb-e. Ráadásul ezen kísérlet alapján az /l/ hang a hossza szerint nem kettő (kóda vagy szótagkezdet), hanem három csoportba osztható; a további kísérletek során kiderülhet, hogy a hossz (az F2 mellett) valóban alkalmas-e arra, hogy kóda és nyitány helyett három (prevokalikus, prekonzonantális és szó végi) csoport-

ra ossza az /l/ hangot. A harmadik hipotézis tesztelése során el lehet dönteni, hogy az /l/ hangot megelőző magánhangzónak vagy az azt követő elemnek van-e nagyobb hatása az /l/ hang törlésére.

Hivatkozások

- Abari Kálmán–Olaszy Gábor–Rácz Zsuzsanna Zsófia *Első magyar formánsadatbázis* <http://magyarbeszed.tmit.bme.hu/formans/index.php>
- Boersma, Paul–David Weenink 2013. *Praat* 5.3.42. http://www.fon.hum.uva.nl/praat/download_win.html
- Cruttenden, Alan 2001. *Gimson's pronunciation of English*. London: Arnold.
- Delattre, Pierre Charles–Alvin Meyer Liberman–Franklin–Seaney Cooper 1955. Acoustic loci and transitional cues for consonants. *The journal of the acoustical society of America* 27 769–773.
- Draxler, Christoph–Klaus Jänsch 2014. *SpeechRecorder* 2.8.4. <http://www.bas.uni-muenchen.de/Bas/software/speechrecorder/>
- Kassai Ilona 1998. *Fonetika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Ladefoged, Peter–Ian Maddieson 1996. *The sounds of the world's languages*. Oxford, Cambridge MA: Blackwell.
- Lisker, Leigh 1957. Minimal cues for separating /w, r, l, y/ in intervocalic position. *Word* 13. 256–267.
- Machač, Pavel–Radek Skarnitzl 2009. *Principles of Phonetic Segmentation*. Prague: Epoque Publishing House.
- O'Connor, Joseph Desmond–Louis J. Gerstman–Alvin Meyer Liberman–Pierre Charles Delattre–Franklin Seaney Cooper 1957. Acoustic cues for the perception of initial /w, j, r, l/ in English. *Word* 13. 24–43.
- Rácz Péter–Sóskuthy Márton–Szeredi Dániel 2012. A phonetic study of /l/-deletion in Hungarian. Paper presented at the 13th conference on laboratory phonology, Stuttgart, 27–29 July.
- Siptár Péter–Törkenczy Miklós 2000. *The phonology of Hungarian*. Oxford: Oxford University Press.
- Stevens, Kenneth N (2000) *Acoustic Phonetics*. Cambridge, Mass; London: MIT Press.
- Wells, John Christopher (1982). *Accents of English I–II–III*. Cambridge: Cambridge University Press.

AZ AZONOSÍTÓ ÉRTELMEZŐ VIZSGÁLATA A MAGYARBAN*

Szőke Bernadett

Bevezetés

A magyar leíró nyelvtanok (Tompá [szerk.] 1962, Rác [szerk.] 1968, A. Jászó [szerk.] 1991, Keszler–Lengyel 2002) az értelmezős szerkezeten belül két típust különböztetnek meg, a hátravetett jelzői és az azonosító értelmezőt, amelyekről a *Magyar grammatika* (2000) elkülönít egy harmadik csoportot is, mégpedig a határozói értelmezőt. A tanulmány középpontjában a magyar azonosító értelmezős szerkezet vizsgálata áll, amely a következőképpen definiálható: két olyan tagból álló konstrukció, amelyek azonos szintaktikai pozícióban jelennek meg, azonos grammatikai funkciót látnak el, és az értelmezett szót azonosítja, kiegészíti, pontosítja vagy leszűkíti a második elem, vagyis az értelmező.¹ Fontosnak tartom, hogy egyrészt pontosítsuk a magyar leíró nyelvtanoknak az értelmezőről tett állításait, másrészt kitöltsük a magyar generatív irodalomban levő űrt – a legújabb nemzetközi eredményekre támaszkodva.

A tanulmány célja a magyar azonosító értelmezők szerkezeti elemzése, a generatív szintaxis eszköztárára építve. Bemutatom az azonosító értelmező különböző fajtáit, és amellet foglalom állást, hogy ezeket nem feltétlenül lehet és kell azonos módon elemezni. Megvizsgálom továbbá a mátrix mondat állítmányának az azonosító értelmezős szerkezettel való egyeztetését. E problémakör vizsgálata azért fontos, mert a szerkezeti elemzés kidolgozásában segít(het) azon kérdés megválaszolása, hogy az értelmezett szóval vagy az értelmezővel történik az egyeztetés. A kapott eredmények alapján, az egyes appozíciófajták tulajdonságait figyelembe véve kísérletet teszek a szerkezeti elemzés kidolgozására. Végül egy összegzéssel zárom a tanulmányt.

Jelen kutatási eredmények megjelenését az „Átfogó magyar nyelvtan” című, NK 100804 azonosítószámú OTKA projekt támogatja.

¹ Bár elismerem, hogy az azonosító értelmező terminus megtévesztő lehet abban az értelemben, hogy nem csak azokat a szerkezeteket értjük alatta, amelyekben a szerkezettagok között azonosítás történik, de ezen a ponton a hagyományt kívánom követni.

1. Az azonosító értelmező tulajdonságai a magyar leíró nyelvtanok szerint

A magyar nyelvű leíró nyelvtanok (Tompa [szerk.] 1962, Rác [szerk.] 1968, A. Jászó [szerk.] 1991, Keszler [szerk.] 2000, Keszler–Lengyel 2002) úgy határozzák meg az azonosító értelmezőt, hogy az olyan hátravetett jelző, amely nem alakítható át elől álló jelzővé. Ezt az állítást két ponton is megtámadhatjuk: egyrészt az azonosító értelmezőt nem sorolhatjuk a jelzők közé, mivel a szerkezettagok (a példák többségében) nem állíthatók jelzős viszonyba (Balogh 2000: 453, 2004: 465). Ugyanakkor van néhány olyan azonosító értelmező, amelyből létrehozható elől álló jelző, az (1)-es példákban – a hagyományos terminussal élve – kijelölő jelzőt kapunk, ha felcseréljük az értelmezett szó és az értelmező sorrendjét. A nemzetközi szakirodalomban a hasonló példákat szoros értelmezőnek nevezik, erre a megkülönböztetésre a 2. fejezetben fogok bővebben kitérni.

- (1) a. *Mari, a fodrász* → *a fodrász Mari (melyik Mari?)*
b. *Miltiadész, a pápa* → *a pápa Miltiadész (melyik Miltiadész?)*

A leíró nyelvtanok hangsúlyozzák, hogy az értelmezett szó és az értelmező között számbeli és esetbeli egyeztetés van.² Ez a megállapítás megint csak abban az esetben helytálló, ha a szerkezet két tagja közti viszonyt alárendelőnek tekintjük, nem számolva eközben más elemzési lehetőségekkel. Ha az értelmezős konstrukciót mellérendelésnek (Szabó 1955, Antal 1964, Sturm 1986, Hockett 1955), vagy a redukciós elv³ – szintén mellérendelő szerkezeten való – alkalmazásának (Jakab 1977, 1978) vagy pedig két tagmondat koordinációjának (Burton-Roberts 1975, Szóke 2014) tartjuk, már nem beszélhetünk a két tag közti egyeztetésről, csakis a szuffixumok egyezéséről.

A magyar leíró nyelvtanok kiemelik az értelmező azon tulajdonságát, mely szerint a szerkezet alany-állítmány viszonya alakítható át (2). Vannak azonban olyan példák, amelyek ellentmondanak ennek az állításnak (3a, b).

---

² A Magyar grammatika (2000: 452) először nyitva hagyja azt a kérdést, hogy egyezés vagy egyeztetés történik a szerkezettagok között: „az értelmezett és az értelmező között számbeli és esetbeli egyezés, egyeztetés van”. Később amellet érvelve, hogy az értelmező sajátos átmeneti szerkezet, az alábbi következtetésre jut: „a szerkezet tagjai egymással közvetlen kapcsolatban is állnak, számbelileg ezért is egyeznek meg egymással, s ebben mégiscsak egyeztetést kell látnunk” (uo. 457).

³ Jakab (1972: 45) a következő módon fogalmazza meg a redukció törvényét: „Ha a jelzős szó-szerkezet alaptagja odaértés vagy más ok folytán hiányzik a mondatból, a jelző vagy az alárendelő összetett mondat főmondatának jelzői helyzetű utalószava mint alárendelt tag alkalmilag átveszi a jelzős szerkezet jelentését, továbbá az alaptag szófaji értékét, alaki kitevőit (a redukálódott birtokos jelzős szerkezetet -é birtokjel jelzi) és mondatbeli funkcióját”.

- (2) *Rúza Magdi, egy híres énekesnő* → *Rúza Magdi egy híres énekesnő.*
- (3) a. *egy új játék, egy szép baba* → **Egy új játék egy szép baba.*
b. *a barátaim, köztük Mari* → **A barátaim Mari.*

A (3)-asban látható adatok alapján az a konklúzió vonható le, hogy az azonosító értelmezőt nem lehet olyan konstrukcióként elemezni, amelyben a szerkezettagok között predikatív viszony létesíthető.

2. Az azonosító értelmező fajtái

A magyar szakirodalomban az azonosító appozíciókat vagy az értelmező szófaja (Simonyi 1913, Károly 1958), vagy az értelmező funkciója (Balogh 2004) felől megközelítve csoportosították, de az ily módon létrejövő egyes típusok nem relevánsak számunkra a szerkezeti elemzés során. Az alábbiakban két újfajta megközelítést fogok bemutatni, amelyek alapján a magyar azonosító értelmezők további olyan csoportokba sorolhatók, amelyek eltérő tulajdonságokkal bírnak, s ebből adódóan eltérő szerkezeti elemzés rendelhető hozzájuk.

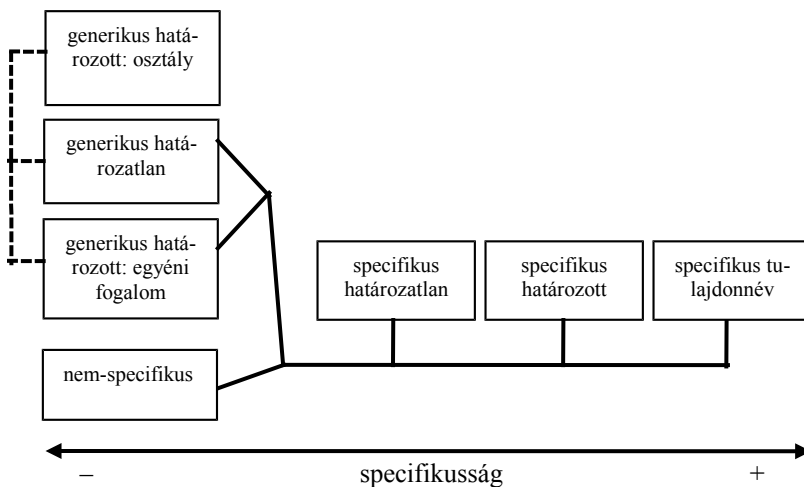
2.1. Heringa (2012) szemantikai osztályai

Heringa (2012) az értelmezőn (*apposition*)⁴ belül három szemantikai osztályt – azonosítást (*identification*), tulajdonítást (*attribution*), bennfoglalást (*inclusion*) – különböztet meg azt vizsgálva, hogy az értelmezett szó és az értelmező hol helyezkedik el a specifikussági skálán.

A specifikussági skála (1. ábra) a következőképpen épül fel (Heringa 2012: 38): a legkevésbé specifikus olvasatok a nem-specifikus és a generikus interpretációk (amelyek se vertikálisan, se horizontálisan nem kapcsolódnak össze, mivel egyáltalán nem hasonlíthatók össze a specifikusságot tekintve). A vízszintesen összekapcsolt olvasatok egymáshoz viszonyított specifikussága egyértelműen meghatározható (például a legspecifikusabb interpretáció a specifikus tulajdonnév). A szaggatott vonallal függőlegesen összekapcsolt generikus olvasatok három típusa összehasonlítható egymással a specifikusságot tekintve, de nincs inherens sorrendjük.

---

⁴ A nemzetközi szakirodalomban használatos értelmező (*apposition*) fogalmának a magyar szakirodalomban az azonosító értelmező terminus feleltethető meg.

1. ábra: A specifikussági skála

Ebben a részben azt vizsgálom meg, hogy a magyar appozíciós szerkezetek mennyire különíthetők el az értelmezett szónak és az értelmezőnek a specifikussági skálán betöltött helye szerint. Az 1. táblázat az értelmezett és az értelmező lehetséges specifikussági kombinációit adja meg az egyes szemantikai osztályokon belül. A következő szimbólumokat alkalmaztam: az azonosítás jele '=' , a tulajdonítás jele '>', a bennfoglalás jele '<'.

1. táblázat: Az azonosítás, a tulajdonítás és a bennfoglalás

értelmező \ értelmezett	gen. hat.: oszt.	gen. hat.-lan	gen.: egyéni fog.	nem-spec.	spec. hat.-lan	spec. hat.	spec. tul.-név
gen.hat.: oszt.	= <	><	><				
gen. hat.-lan	<	= > <	><		<	<	<
gen.: egyéni f.	<	><	=><		<	<	<
nem-spec.		>	>	= <	<	<	<
spec. hat.-lan		>	>		=	= <	= <
spec. hat.		>	>		=	= <	= <
spec. tul.név		>	>		=	=	=

Az azonosítás esetében az elvárás az, hogy a szerkezet mindkét tagja a specifikussági skála azonos helyén jelenjen meg, továbbá Heringa megengedi – a holland példák alapján –, hogy a specifikusság különféle változatai egymással való kombinációkat is létrehozzanak. Ezeket a lehetséges kombinációkat a magyar példák is alátámasztják. A teljesség igénye nélkül nézzünk meg néhány példát az azonosításra (4).

- (4) a. *A Vénusz, azaz az Esthajnalcsillag segítette az embereket tájékozódni az utazásaik során.* (spec. tul. – spec. tul.)
b. *Mari szeretne egy új játékot, (mégpedig) egy beszélő babát.* (nem-spec. – nem-spec.)
c. *A tanárunk előadást tartott az év állatáról, (vagyis) a pandáról.* (gen. hat. – gen. hat.)

A tulajdonítás esetében az értelmező generikus határozatlan vagy generikus határozott egyéni fogalom, míg az értelmezett szó bárhol lehet a specifikussági skálán (5).

- (5) a. *A Louvre-t, Európa legnépszerűbb múzeumát évente több százezren látogatják.* (spec. tul. – gen. egyéni fog.)
b. *János pisztolya, (tudvalevőleg) egy gyilkos fegyver nagyon veszélyes.* (spec. hat. – gen. hat.-lan)
c. *János egy iPadet, (amint tudod) a mai fiatalok legkeresettebb kutyáját szeretné.* (nem-spec. – gen. egyéni fog.)

A bennfoglalás esetében az értelmező vagy ugyanolyan specifikusságú, mint az értelmezett szó, vagy specifikusabb (6).

- (6) a. *Blanka néhány babával, köztük a Gyöngyhercegnővel játszott.* (spec. hat.-lan – spec. tul.)
b. *Egy emberszabású majom, főként a csimpánz, nagyon szereti a banánt.* (gen. hat.-lan – gen. hat.)
c. *Egy közösség vezetőjének, például egy iskola igazgatójának, jól kell ismernie a beosztottjait.* (gen. egyéni fog. – gen. egyéni fog.)

A különféle osztályok eltérő tulajdonságokat mutatnak. Egyrészt a bennfoglalás példáiból nem hagyható el az ún. appozíciójelölő (7).

- (7) *Az előadás néhány bolygóról, *(köztük) a Marsról szólt.*

Másrészt Heringa (2012: 47–48) egy tesztet alkalmaz a tulajdonítás osztályába tartozó appozíciónak a másik két értelmezőfajtától való elkülönítésére. Holland példákon keresztül megmutatja, hogy csak a tulajdonítás esetében lehetséges a

szerkezet átalakítása oly módon, hogy egy értelmezői vonatkozó tagmondatot ékelünk be az értelmező helyére. Ez a teszt azonban nem alkalmazható teljes mértékben a magyar példákra: bár a bennfoglalás példái esetében valóban nem lehet az értelmezőt átalakítani értelmezői vonatkozó tagmondattá (8), de ugyan-ez nem mondható el az azonosítás összes példájáról (9).

- (8) a. *Az előadás néhány bolygóról, köztük a Marsról szólt.* → **Az előadás néhány bolygóról, amely a Mars, szólt.*
 b. *Az emberszabású majom, de különösen a gorilla, nagyon erős.* → **Az emberszabású majom, amely a gorilla, nagyon erős.*
- (9) a. *Elfelejtettem becsomagolni a bőröndbe a Gyöngyhercegnőt, amely Mari babája.*
 b. *Péter bohóca, amely egy bizonyos ajándék a barátjától, elveszett.*

Harmadrészt Heringa (2012) megmutatja, hogy a tulajdonítás osztályába tartozó appozíció két tagjából létrehozható egy predikációs (*predicational*) kopulás tagmondat (10a), amelyben – a tulajdonító értelmezőhöz hasonlóan – a predikátum egy tulajdonságot rendel hozzá az alanyhoz. Az azonosítás osztályába tartozó appozíció pedig egy azonosító (*equative*) kopulás mondat aláítható át (10b), amely egyenlővé teszi az alany és a predikátum referenciáját. A bennfoglalás osztályába tartozó appozíció viszont nem alakítható át kopulás tagmondattá (10c).

- (10) a. *János pisztolya egy gyilkos fegyver volt.* (5b)
 b. *Az év állata a panda volt.* (4c)
 c. **Néhány baba a Gyöngyhercegnő volt.* (6a)

A leíró nyelvtanok egyes kötőszók (*azaz, vagyis, tehát*) megjelenése esetén a példákat a kifejtő magyarázó mellérendelés alá sorolják, és nem tekintik értelmezős szerkezetnek. Simonyi (1913), Károly (1958) és Balogh (2004) több olyan példát is megad az értelmezős szerkezetek között, amelyekben kötőszó szerepel (11).

- (11) a. *A tésztát, főleg a krumplitészttét szerették.* [Illyés: Puszták népe]
 b. *Az ELTE BTK magyar tanszékei Budapesten, (mégpedig) az Astoriánál vannak.* [Balogh 2004: 76]

Mindenképpen amellet kell állást foglalnunk, hogy a magyar nyelv esetében is értelmezős szerkezetet kapunk, ha egyes kötőszók azonos referenciával rendelkező elemek között jelennek meg, olyan konstrukciót alkotva, amelyben a második szerkezettag pontosítja, kiegészíti az első jelentését. A kötőszó – a továbbiakban appozíció-jelölő – jelenléte tehát nem von maga után auto-

matikusan mellérendelő szerkezetet, amelyet a leíró nyelvtanok a magyarázó-kifejtő mellérendelések közé soroltak. A (4–6)-os, illetve a (11)-es példákban aláhúzással jelöltem ezeket az pozíció-jelölőket.

2.2. A laza és a szoros értelmező

Bár a magyar nyelvészek nem különböztetik meg a szoros és a laza értelmezőt egymástól, ahogyan a nemzetközi szakirodalomban teszik (Burton-Roberts 1975, Molitor 1979, Lasersohn 1986, Acuña-Fariña 1996, 1999; Huddleston–Pullum 2002, Keizer 2005, Potts 2005), mégis amellett foglaltam állást (Szőke 2014), hogy a magyarban is van létjogosultsága a szoros értelmezőnek. A szoros értelmező korlátozó, míg a laza értelmező nem korlátozó olvasatot von maga után. A szoros értelmező olyan kontextusban (12a) használható, amikor több individuum közül nevezünk meg egyet, és a szerkezet két tagja együttesen határozza meg az adott entitásra utaló referenciát. (12b)-ben csupán egyetlen olyan individuum merül fel, akinek *Miltiadész* a neve, ezért használhatjuk ebben a kontextusban a laza értelmezős konstrukciót.

(12) a. A: *Úgy hallottam, hogy a meghirdetett előadás Miltiadésről fog szólni, csak azt nem tudom, hogy a hadvezérről vagy a pápáról.*

B: *Mivel elsősorban az ókori görögöket tanulmányozom, így természetesen **Miltiadésről a hadvezérről** / #**Miltiadésről, a hadvezérről** fogok beszélni.*

b. A: *Úgy hallottam, hogy a ma esti előadás az ókori görög harckokról fog szólni.*

B: *Igen, pontosabban **Miltiadésről, a hadvezérről** / #**Miltiadésről a hadvezérről** fogok beszélni.*

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a szoros értelmezői viszony nem csak több individuum feltételezése esetén jelenhet meg. Lehetséges olyan kontextus is, ahol egyetlen individuum szerepel értelmezett szóként, amelynek két különböző tulajdonságát szeretnénk kiemelni (13).

(13) a. ***Petőfi a költő sikeresebb volt Petőfinél a katonánál.***

b. ***Bevallom, Kosztolányit az íróit jobban kedvelem, mint Kosztolányit a költőt.***

2.3. Az azonosító értelmező különféle fajtái

Ebben a részben az azonosító értelmezőn belül megkülönböztetett altípusokat próbálom meg elhelyezni egy táblázatban, amelynek célja, hogy egy áttekint-

hetőbb rendszer létrehozásával minél pontosabb szerkezeti elemzést lehessen nyújtani.

A szoros értelmező példái a magyar nyelvben egy szűkebb csoportot képeznek, mint a nemzetközi szakirodalomban fellelhető adatok. A magyar példák mindegyike a tulajdonítás szemantikai osztálya alá sorolható be. Mindezek alapján a 2. táblázatban látható értelmezőfajtákat lehet a magyarban megkülönböztetni.

2. táblázat: *Az azonosító értelmező fajtái*

	laza értelmező	szoros értelmező
azonosítás	(14a)	–
tulajdonítás	(14b)	(15)
bennfoglalás	(14c)	–

- (14) a. *A legjobb barátom, János tegnap este meglátogatott a kórházban.*
 b. *Rúza Magdi, egy híres énekesnő lett a zsűri negyedik tagja.*
 c. *Három rokonom, köztük a nagymamám, elfogadta a meghívást.*
 (15) *Miltiadészt a pápát sokkal kevesebben ismerik Miltiadésznál a hadvezérnél.*

3. Egyeztetés az azonosító értelmezővel

Ahhoz, hogy az azonosító értelmezőhöz a megfelelő szerkezetet tudjuk rendelni, az szükséges, hogy eldöntsük a több évtizede tartó vitát: a magyar leíró nyelvészeti munkákban ugyanis nincs egységes álláspont arról, hogy a kérdéses konstrukciót alárendelésként (Tompá 1964, Rácz 1991), mellérendelés-ként (Szabó 1955; Antal 1964, 1977; Jakab 1977) vagy sajátos átmeneti szerkezetként (Balogh 1999) elemezzük. A kérdés megválaszolásában segíthet annak vizsgálata, hogy az alanyi vagy tárgyi szerepben megjelenő értelmezős szerkezettel hogyan egyeztetjük a mátrix mondatbeli állítmányt.

Balogh (2004: 71) két példát megemlítve amellet érvel, hogy bizonyos esetekben az alany (16a), illetve a tárgy értelmezője (16b) irányítja az állít-mánnyal való egyeztetést.

- (16) a. *Ági és Panni, az újonnan jött osztálytársak hamarosan beillesz-kedtek az osztályközösségbe.*
 b. *Két diákot, Nagy Jósikát és Kis Pistát behívták az igazgatói irodába.*

A (16a) példában akár az értelmezett szó is kiválthatná a többes számú egyeztetést, mivel az és-koordináció esetében a preverbális pozícióban megjelenő egyes számú alanyok koordinációja eredményezhet többes számú állítmányt is (17), ahogyan É. Kiss (2012:1026) ezt megmutatta.

(17) *János és Mari összevesztek.*

A vizsgálatot kiterjesztettem több adatra is, amelyek esetében nem született egyértelmű grammatikalitási ítélet, ezért döntöttem ezen példamondatok tesztelése mellett. A tesztelés során egyrészt az alany szerepét betöltő értelmezős szerkezetet vizsgáltam, amelyben az értelmezett szó és az értelmező külön-külön megjelenve eltérő egyeztetést vált ki az állítmányon. Másrészt a tárgyi szerepet betöltő értelmezős konstrukciót is teszteltem, amelyben a szerkezettagok eltérő határozottságúak. A tesztelést két körben végeztem el. Az első esetben olyan tesztet állítottam össze, amelybe semleges, úgynevezett kontrollmondatok is bekerültek. Kilenc kérdőívet kaptam vissza, melyeknek kitöltői között egyaránt voltak nyelvészek és nem nyelvészek is. A második körben célirányosan már csak azokat a mondatokat teszteltem kizárólag nyelvészek körében, amelyeknek a grammatikalitási megítélése ingadozó volt az első teszteléskor. Ebben az esetben nyolc kérdőív válaszait dolgozhattam fel. Az eredményeket kiértékelve általánosságban elmondható, hogy a mondatok megítélésében nem mutatkozott szignifikáns eltérés annak függvényében, hogy az értelmezős szerkezet topik- vagy fókuszpozícióban jelent-e meg a mondatban. Ugyanakkor egyértelmű grammatikalitási ítéletek születtek, ha az értelmezős konstrukció posztverbális pozícióban jelent meg, míg a preverbális pozíció esetében több példában is ingadozás mutatkozott a mondatok grammatikusságának megítélésében.

Az alanyi pozícióban megjelenő értelmezős szerkezetet tartalmazó tesztmondatok vizsgálata során az a konklúzió vonható le, hogy nem lehet egyértelműen állást foglalni amellelt, hogy az értelmezett szóval vagy az értelmezővel történik az egyeztetés, ugyanis két tényező alakítja egyszerre az egyeztetés alakulását: a közelségi elv és a jelölt jegyérték a többességet illetően. Az egyes számú egyeztetést kiváltó főnévi csoport jelöletlen jegyértékkel bír, míg a többes számú egyeztetéssel járó főnévi csoport jelölt jegyértéket hordoz.⁵ Ha az értelmező többes számú, akkor egyértelmű az egyeztetés alakulá-

---

⁵ Nemcsak a többes számú főnévi csoportok rendelkeznek jelölt jegyértékkel a többességet illetően, hanem egyes számú főnévi csoportok koordinációja is viselheti a jelöltséget, ha többes számú egyeztetést vált ki: *Mari és Anna megérkeztek.*

sa: többes számú ige (18) jelenik meg (a közelségi elv is a többes számú állítványt erősíti meg).

- (18) a. *A két barátñód, a lányaim megérkeztek.*
b. **A két barátñód, a lányaim megérkezett.*

Ha az értelmezett szó a többes számú, akkor a preverbális pozícióban megjelenő értelmezős szerkezet esetében a közelségi elv és a többesség jelölt jegyértéke szembekerül egymással, és a mondatok grammatikalitásának megítélése igen vegyes képet mutat az egyeztetés alakulását illetően (19).

- (19) a. *??A lányaim, a két barátñód megérkezett.*
b. *?A lányaim, a két barátñód megérkeztek.*

Ha az értelmezős szerkezet posztverbális pozícióban jelenik meg, akkor a közelségi elv az irányadó az egyeztetés alakulását tekintve (20).

- (20) a. *Összevesztek / *Összeveszett a lányaim, a két barátñód.*
b. *Összeveszett / *Összevesztek a két barátñód, a lányaim.*

A preverbális pozícióban megjelenő tárgyi értelmezős szerkezet esetében is két tényező van hatással az egyeztetésre: a közelségi elv és a jelölt jegyérték a határozottságot tekintve. A határozatlan főnévi csoport jelöletlen, míg a határozott főnévi csoport jelölt jegyértékkel bír. Ha az értelmező a határozott, akkor egyértelműen a határozott ragozás a preferált a mondatok megítélésékor (21).

- (21) a. **Egy bájos kislányt, Annát felkértek a fotózásra.*
b. *Egy bájos kislányt, Annát felkérték a fotózásra.*

Ha az értelmezett szó a határozott, akkor a közelségi elv és a jelölt jegyérték konfliktusba kerül egymással, és ebben az esetben már vegyes képet mutat a mondatok megítélése, de a határozott ragozás tűnik preferáltabbnak (22).

- (22) a. *??Annát, egy bájos kislányt felkértek / kértek fel a fotózásra.*
b. *?Annát, egy bájos kislányt felkérték / kérték fel a fotózásra.*

A posztverbális pozícióban álló értelmezős szerkezetet tartalmazó mondatok esetében egyértelmű grammatikalitási ítéletek születtek: ilyenkor a közelségi elv alapján történik az egyeztetés (23).

- (23) a. *Felkérték / *Felkértek Annát, egy bájos kislányt a fotózásra.*
b. *Felkértek / *Felkérték egy bájos kislányt, Annát a fotózásra.*

Összegezve tehát az eredményeket, az a konklúzió vonható le, hogy bár a kö-zelségi elvnek is van szerepe az egyeztetés alakulásában, ami arra utalhatna, hogy mellérendelő szerkezettel állunk szemben, de a jelölt jegyérték olykor ezt felülírja, és ilyenkor az értelmezett szóval történik az egyeztetés, ez pedig az alárendelés irányába mutat.

Az eddigi megfigyeléseket azonban módosítja, ha az értelmező után is tartunk intonációs szünetet.⁶ Ezzel a szerkezet közbevetéses jellegét erősítjük fel, aminek köszönhetően úgy tűnik, az állítmányt már inkább az értelmezett szóval kell egyeztetni a preverbális pozícióban megjelenő alanyi (24) vagy tárgyi appozíciós szerkezet (25) esetében is.

- (24) a. *A lányaim, a két barátnőd, összevesztek.*
b. *A két barátnőd, a lányaim, összeveszett.*
(25) a. *Annát, egy bájos kislányt, felkérték a fotózásra.*
b. *Egy bájos kislányt, Annát, felkérték a fotózásra.*

A (24–25)-ös példák azt mutatják, hogy az értelmező után tartott intonációs szünet esetében a preverbális pozícióban megjelenő alanyi vagy tárgyi appo-zíciós szerkezetnek az első tagja, vagyis az értelmezett szó irányítja az állít-mánnyal való egyeztetést. Az intonációnak az értelmezős szerkezetben való szerepe további vizsgálatot igényel.

4. Az azonosító értelmező szerkezeti elemzése

Először röviden áttekintem, hogy milyen szerkezeti elemzések bizonyultak problémásnak. Az azonosító értelmező esetében egyetlen érv szól a szerkezet tagjai közti alárendelés feltételezése mellett: a két elem között predikatív vi-szony létesíthető. Az 1. fejezetben azonban megmutattam, hogy ez nem igaz minden azonosító értelmezőre.

A szerkezet nem elemezhető – legalábbis nem minden esetben – két tag-mondat koordinációjaként és az azokon elvégzett ellipszisként, mert ily mó-don nem tudnánk magyarázatot adni az egyeztetés alakulására az alábbi pél-dában (26), ahol az állítmányt az értelmezővel kellene egyeztetni ellipszis esetében.

- (26) *Én, a koronatanú pontosan jelentem meg a bíróságon.*

⁶ A további tervek között szerepel egy olyan tesztsor összeállítása, amelyben a példamondatok felvételtől hangzanak el, mivel az intonáció fontos szerepet kap egy-egy adat grammatikalitá-sának megítélésakor. (Noha a tesztalanyok egyértelmű instrukciót kaptak az intonációs szünetet illetően, de a példák nem hangzottak el a tesztelés során.) Továbbá a tesztelt mondatok közül hiá-nyoznak a bennfoglalás szemantikai osztályába tartozó példák, a vizsgálatot ezekre is szeretném kiterjeszteni.

Az azonosító értelmező viselkedése leginkább a mellérendelésekével állítható párhuzamba, ugyanakkor van köztük egy fontos különbség. Az appozíciós szerkezet esetében két azonos, míg mellérendelésnél két eltérő referenciájú entitás jelenik meg a konstrukcióban.

Az azonosítás osztályába tartozó nominális értelmezők megfeleltethetők az Ott (2014)-féle osztályozásban⁷ a specifikációs értelmezőknek, ezért ezt a két fogalmat egymás szinonimájaként használom. Először azt fogom bemutatni, hogy a magyar adatok valóban alátámasztják-e az Ott (2014) által javasolt elemzést, amely szerint a specifikációs értelmezőt tartalmazó tagmondat beékelődik a mátrix mondatba, s a redundáns elemek törölve vannak (27).⁸

(27) [_{CP1} *I met an old friend* [_{CP2} ~~*I met John Smith at the pub today*~~] *at the pub today*]]

'Egy régi barátommal, John Smith-szel találkoztam ma a kocsmában.'

A specifikációs értelmezővel való egyeztetés alakulása a magyarban azonban ellentmond a (27)-es szerkezetnek, mivel vannak példák, amelyekben az értelmezővel kell egyeztetni a mátrix mondat állítmányát (28).

(28) a. **Egy bájos kislányt, Annát felkérték a fotózásra.**

b. * [_{CP1} *Egy bájos kislányt* [_{CP2} ~~*Annát felkérték a fotózásra*~~] *felkérték a fotózásra*]

Ebből következik, hogy egy másik szerkezetet kell rendelnünk az azonosítás szemantikai osztályába tartozó példákhoz a magyar nyelvben.

A tulajdonítás osztályába sorolható nominális appozíciós konstrukciók az Ott (2014)-féle osztályozásban a predikációs értelmezőknek felelnek meg. Ott (2014) olyan szerkezetet rendel a predikációs appozícióhoz, amelyben az értelmező egy lecsökkentett predikációs kopulás tagmondat (29).

(29) [_{CP1} *I met John Smith* [_{CP2} ~~*he is my best friend*~~] *at the pub today*]

'John Smits-szel, a legjobb barátommal találkoztam ma a kocsmában.'

A (29)-es szerkezet azonban két okból sem alkalmazható a magyar predikációs értelmezők esetében. Először is a lecsökkentett predikációs mondat állítmányáról, vagyis az értelmezőről hiányzik a megfelelő esetrag (30), márpe-

---

⁷ Ott (2014) a nem korlátozó nominális appozíciókon belül két típust különböztet meg Heringa (2012) osztályozására építve: a specifikációs nominális appozíció esetében az értelmező specifikálja, azonosítja az értelmezett szót (i), míg a predikációs nominális appozícióban az értelmező valamilyen tulajdonságot rendel az értelmezetthez (ii).

(i) *Egy régi barátommal, Kovács Jánossal találkoztam ma a kocsmában.*

(ii) *Kovács Jánossal, egy régi barátommal találkoztam ma a kocsmában.*

⁸ A törlést áthúzással jelölöm.

dig a magyarban az értelmezett szó és az értelmező mindig ugyanazt az esetvégződést viseli.

(30) *_[CP1] Az FTC-vel, _[CP2] az FTC egy jó csapat] fogunk készíteni egy interjút]

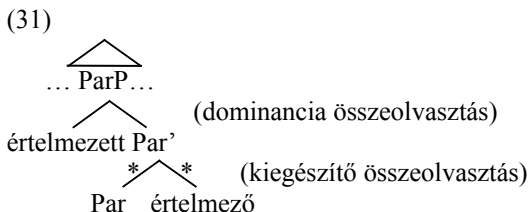
Másrészt nem adható magyarázat arra, hogyan történik az állítmánynak az értelmezővel való egyeztetése – ahogyan ez megfigyelhető az adatoknak egy jelentős hányadában. Az elemzést tovább nehezíti az a körülmény, hogy az egyeztetés alakulását a preverbális pozícióban megjelenő appozíció esetében két tényező (a közelségi elv és a jelölt jegyérték) befolyásolja, aminek következtében egyes példákban az értelmezett szóval, míg más példákban az értelmezővel történik az állítmány egyeztetése (22).

Amint láttuk a 3. fejezetben, az egyeztetés alakulása sem nyújt perdöntő bizonyítékot arra nézve, hogy az azonosító értelmezős szerkezet alárendelés vagy mellérendelés. A kérdést tovább bonyolítja az a tény, hogy az azonosító értelmező egyes fajtái más prozódiai, szintaktikai és szemantikai tulajdonságokkal rendelkeznek. Mindezek figyelembevételével az a javaslatom, hogy az azonosító értelmező egyes fajtáihoz külön-külön szerkezeti elemzést kell rendelni az eltérő tulajdonságokra építve.

Egységes elemzés csak a laza értelmező azon adatai esetében adható, amikor az értelmező után is tartunk intonációs szünetet, felerősítve ezáltal a szerkezet parentetikus jellegét. A példák alapján láthattuk, hogy ilyenkor a mátrix mondatbeli állítmányt az értelmezett szóval kell egyeztetni. Az elemzési javaslatom a ParP, vagyis egy olyan parentetikus frázis alkalmazása, amelynek specifikálja az értelmezett szó, komplementuma az értelmező. Ahhoz, hogy az értelmező láthatatlan legyen a mátrix mondat számára, a kiegészítő összeolvasztás műveletét⁹ (Heringa 2012) kell alkalmazni, így az állítmánnyal való egyeztetést kizárólag az értelmezett szó tudja irányítani.

---

⁹ Heringa kétféle műveletet különböztet meg: a dominancia összeolvasztást (*dominance Merge*) és a kiegészítő összeolvasztást (*supplementation Merge*). A kiegészítő összeolvasztás műveletének a lényege, hogy általa az appozíció egy összetevőt alkot az értelmezettel, ugyanakkor sem az értelmezett, sem más elem a mátrix mondatban nem k-vezérli az értelmezőt, mert a kiegészítés blokkolja ezt a viszonyt, mivel az ily módon egyesített összetevők egy eltérő dimenzióba kerülnek, s láthatatlanná válnak a többi elem számára.

A következőkben vizsgáljuk meg, hogy az értelmező utáni intonációs szünet hiányában milyen szerkezet rendelhető az egyes appozíciófajtákhoz.

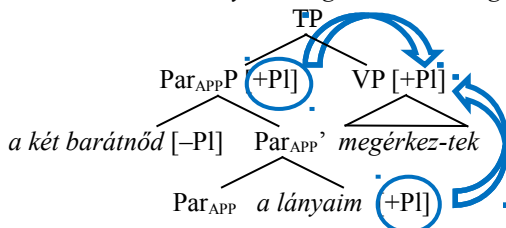
4.1 Az azonosítás és a tulajdonítás osztályába tartozó értelmezők elemzése

A 3. fejezetben láthattuk, hogy ha az azonosítás és a tulajdonítás szemantikai osztályába tartozó értelmezős szerkezet preverbális pozícióban jelent meg, nem született egyértelmű grammatikalitási ítélet azokban az esetekben, amikor a jelölt jegyérték és a közelségi elv konfliktusba került egymással. Ebből adódóan mindkét értelmezős szerkezet esetében a következő az elemzési javaslatom: az azonosítás és a tulajdonítás osztályába tartozó értelmezőt is egy appozíciós parentetikus frázisként ($\text{Par}_{\text{APP}}\text{P}$) elemezzük, megkülönböztetve azoktól az appozíciós szerkezetektől, amelyekben az értelmező után is tartunk szünetet. Ezekben a szerkezetekben az értelmező nem a kiegészítő, hanem a szokásos (dominancia) összeolvasztás műveletével kapcsolódik az értelmezett szóhoz, mivel egyes esetekben az értelmező irányítja az állítmánnyal való egyeztetést, vagyis a mátrix mondat predikátumának látnia kell az értelmezőt is. Amikor a szerkezettagok nem ugyanolyan jegyértékkel rendelkeznek, akkor a jegykonfliktus eredményeként a $\text{Par}_{\text{APP}}\text{P}$ a jelölt jegyértéket (a többséget vagy a határozottságot) fogja örökölni a jegyátszivárgásnak¹⁰ köszönhetően. Az és-koordinációhoz hasonlóan csak a jelölt jegyérték szivárog fel a $\text{Par}_{\text{APP}}\text{P}$ -re, annak hiányában egyes számú, illetve határozatlan ragozás jelenik meg az állítmányon (É. Kiss 2012). Preverbális pozícióban lévő értelmezős konstrukció esetében két lehetőség van: a $\text{Par}_{\text{APP}}\text{P}$ jegyértéke és a közelségi elvben szerepet játszó értelmező jegyértéke megegyezik (ebben az esetben az értelmezővel kell az állítmányt egyeztetni), vagy konfliktusba kerülnek egymással (ebben az esetben tapasztalható ingadozás a grammatikalitási ítéletekben, és az állítmányt az értelmezett szóval és az értelmezővel is

¹⁰ Lieber (1989) szerint egy nem fejről is végbemehet a jegyátszivárgás, ha a fej nincs specifikálva az adott jegyre nézve.

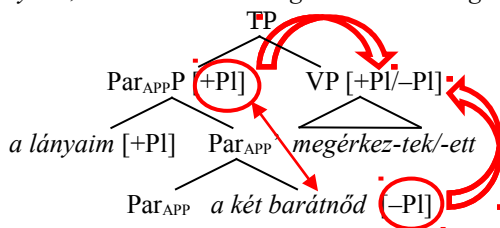
lehet egyeztetni). Nézzük meg, milyen szerkezet rendelhető az alanyi pozícióban megjelenő, az azonosítás osztályába tartozó értelmezőhöz (32–33).

(32) *A két barátnőd, a lányaim megérkeztek / *megérkezett.*

A (32)-es példában a közelségi elvben szerepet játszó értelmező és a Par_{APP}P jegyértéke megegyezik, így az állítmányt az értelmezővel kell egyeztetni.

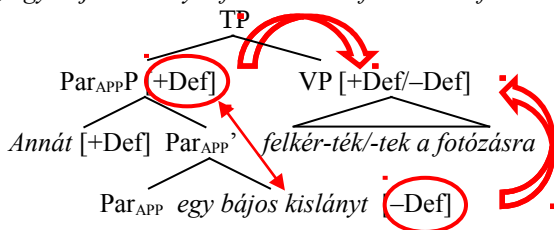
(33) *A lányaim, a két barátnőd ?megérkeztek / ??megérkezett.*

A (33)-as példában a közelségi elvben szerepet játszó értelmező és a Par_{APP}P jegyértéke konfliktusban áll egymással, így az állítmánnyal való egyeztetést az értelmezett szó és az értelmező is irányíthatja, a többes számú és az egyes számú állítmány is grammatikus a mondatban – e kérdést tekintve az anyanyelvi beszélők grammatikalitási ítéleteiben ingadozás tapasztalható.

Az alábbiakban a tárgyi pozícióban megjelenő, a tulajdonítás osztályába tartozó értelmező szerkezetét fogom bemutatni (34).

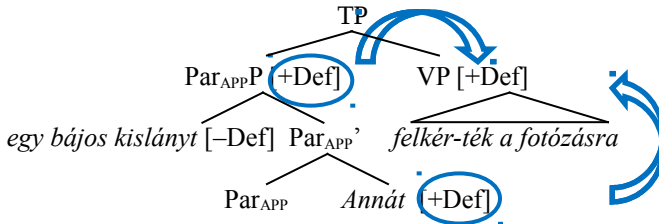
(34) *Annát, egy bájos kislányt ?felkérték / ??felkértek a fotózásra.*

(34)-ben a közelségi elv alapján irányító szerepet játszó értelmező és a Par_{APP}P jegyértéke konfliktusba kerül egymással, ezáltal az állítmány lehet határozott és határozatlan ragozása is.

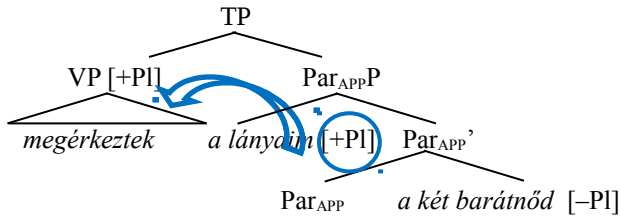
A tárgyi pozícióban megjelenő, az azonosítás osztályába tartozó értelmező esetén, ha a szerkezettagok eltérő határozottságúak, akkor az értelmezővel (amely határozott) kell egyeztetni az állítmányt (35).

(35) *Egy bájos kislányt, Annát felkérték / *felkérték a fotózásra.*

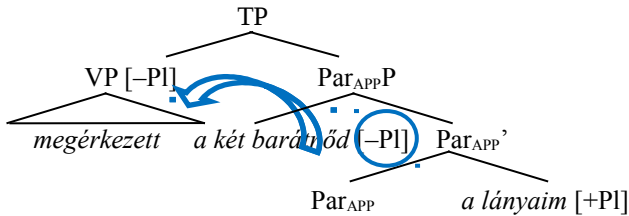

Amikor az azonosítás és a tulajdonítás osztályába tartozó értelmezős szerkezetek posztverbális pozícióban jelentek meg, egyértelmű grammatikalitási ítéletek születtek: ezekben az esetekben kizárólag a közelségi elv játszik szerepet az állítmánnyal való egyeztetés során (36–37).

(36) *Megérkeztek / * Megérkeztek a lányaim, a két barátnőd.*

(37) *Megérkezett / * Megérkeztek a két barátnőd, a lányaim.*

A posztverbális pozícióban megjelenő értelmezős szerkezet esetében – a községi elvnek köszönhetően – kizárólag az értelmezett szó irányítja az állítmánnyal való egyeztetést, az appozíciós konstrukció tagjai közti esetleges jegykonfliktus ebben az esetben nem kap semmilyen szerepet az egyeztetés során.

A kutatás ezen pontján még nem adható adekvát magyarázat arra, hogy az értelmezős konstrukció miért viselkedik eltérően az egyeztetést tekintve a preverbális és a posztverbális pozícióban.

4.2 A bennfoglalás szemantikai osztályába tartozó értelmező elemzése

A bennfoglalás szemantikai osztályába tartozó adatok kisebb figyelmet kaptak a nemzetközi szakirodalomban. Heringa (2012) a példák számbavétele után kizárta ezeket a szerkezeteket a további vizsgálódások köréből, és ezen csoportot két tagmondat koordinációjaként és ellipszisként elemzi Burton-Roberts (1994)-es javaslata alapján. Ott (2014) már az appozíciók osztályozásakor is figyelmen kívül hagyja ezeket a példákat.

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy a magyar példák valóban alátámasztják-e azt az elemzési javaslatot, amely két tagmondat koordinációját és az azokon végrehajtott ellipszist feltételezi. A kérdés eldöntéséhez két ténnyel vizsgálhatunk meg: a bennfoglalást tartalmazó mondatok parafrázisát, illetve a bennfoglaló értelmezőnek az állítmánnyal való egyeztetését. Először nézzük meg, hogy a bennfoglalás példái hogyan alakíthatóak át (38).

- (38) a. **Három jó barátom, köztük Mari, elutazott hétvégén a hegyekbe.**
b. **Három jó barátom köztük Mari.*
c. *Mari a három jó barátom egyike.*
d. *Három jó barátom elutazott hétvégén a hegyekbe, köztük Mari elutazott hétvégén a hegyekbe.*

(38b) azt példázza, hogy a bennfoglaló értelmezős szerkezet két tagja között nem hozható létre predikatív viszony. (38c) már grammatikus parafrázisa a bennfoglaló értelmező és az értelmezett közti viszonynak, de a beszélő nem ezt az információt akarja a hallgató tudtára adni a (38a)-ban található értelmezős szerkezettel. Valójában (38d)-vel adható vissza az értelmezős szerkezetet tartalmazó mondat jelentése, amely azt sugallja, hogy itt két tagmondat koordinációja történik.

Most vizsgáljuk meg, hogy az alanyként megjelenő bennfoglaló értelemős szerkezet milyen egyeztetést vált ki az állítmányon (39).

- (39) a. */?? *A barátaim, köztük Mari elutazott hétvégén a hegyekbe.*
b. */?? *Az emberszabású majmok, például a csimpánz nagy népszerűségnek örvend.*
c. *A barátaim, köztük Mari, elutaztak hétvégén a hegyekbe.*
d. *Az emberszabású majmok, például a csimpánz, nagy népszerűségnek örvendenek.*

A (39a, b) példák agrammatikussága nemcsak abból a tényből fakad, hogy az állítmány az értelmezővel van egyeztetve, hanem az értelmező utáni intonációs szünet hiányából is, ahogyan ezt a (39c, d) adatok jólformáltsága mutatja. Az értelmező utáni intonációs szünet megjelenése felerősíti az értelmező parentetikus jellegét, és ebben az esetben – ahogyan az azonosítás és a tulajdonítás osztályába tartozó példáknál is láthattuk – az állítmány egyeztetése az értelmezett szóval történik. Az ilyen példákban az appozíciós konstrukció egy közbevetés lesz (ParP), amelyben a kiegészítő összeolvasztás művelete által kapcsolódik az értelmező az értelmezett szóhoz, ahogyan ezt a (31)-es ágrajzban láthattuk.

Ugyanakkor azonban el kell számolni azokkal a példákkal is, amelyekben a bennfoglaló értelmezős szerkezet fókuszpozícióban jelenik meg, ugyanis ilyenkor az értelmező után már nem tarthatunk intonációs szünetet a fókuszhangsúly miatt, és ilyen esetekben a mátrix mondat állítmányát egyértelműen az értelmezővel kell egyeztetni (40).

- (40) a. *A barátaim, köztük Mari utazott / *utaztak el hétvégén a hegyekbe.*
b. *Az emberszabású majmok, de leginkább a csimpánz örvend / *örvendenek nagy népszerűségnek.*

A (40)-es példákban az állítmánynak az értelmezővel való egyeztetése mellett szól, hogy az értelmező utáni intonációs szünet hiánya esetén a konstrukciót két tagmondat koordinációjaként és ellipszisként elemezzük (41).

- (41) a. *A barátaim [~~utaztak el hétvégén a hegyekbe~~], köztük Mari utazott el hétvégén a hegyekbe.*
b. *Az emberszabású majmok [~~örvendenek nagy népszerűségnek~~], például a csimpánz örvend nagy népszerűségnek.*

4.3 A szoros értelmező elemzése

A szoros értelmezőben egy intonációs egységet alkot a szerkezet két tagja, mindig két DP jelenik meg a konstrukcióban, továbbá az egyetlen entitásra vonatkozó referenciát a két DP együttesen határozza meg. Ezek a tulajdonságok mellett szólnak, hogy a szoros értelmezőt ne tagmondatok koordináció-

jaként, hanem egyetlen összetevőként elemezzük. Ugyanakkor felmerül egy komoly kérdés: hogyan határozzuk meg a szerkezettagok közti viszonyt. A probléma megoldásának keresése során nem támaszkodhatunk az állítmánnyal való egyeztetés vizsgálatára, mivel nem generálhatóak olyan példák, amelyekben az értelmezett szó és az értelmező alanyként eltérő számú egyeztetést váltana ki külön-külön az állítmányon, illetve eltérő határozottságú tárgyként sem jelenhetnek meg.

További tulajdonságokat is figyelembe lehet venni a szoros értelmező elemzése során, ezek a következők: a szerkezettagok közé nem ékelődhet semmilyen más elem (beleértve az appozíció-jelölőket is), valamint a tagok csak megszorításokkal módosíthatóak (42).

- (42) a. **Miltiadészt a győztes hadvezért sokkal többen ismerik, mint Miltiadészt a kevésbé ismert pápát.*
 b. **A híres Miltiadészt a hadvezért sokkal többen ismerik, mint a kevésbé ismert Miltiadészt a pápát.*
 c. *Miltiadész a fiatal hadvezér sikeresebb volt, mint Miltiadész az idős hadvezér.*

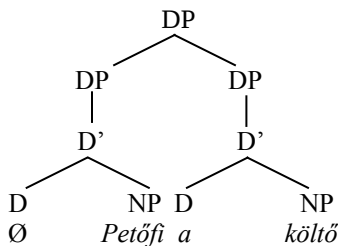
A szoros appozíció (43a) nagyon hasonlít az utógondolatra (43b) abban az értelemben, hogy mindkettő korlátozó értelmű.

- (43) a. **Petőfit a költőt** többre becsülték (mint Petőfit a nyelvészt).
 b. *Petőfit sokra becsülték, mármint a költőt (és nem a nyelvészt).* †
 c. **Petőfit, a költőt** sokra becsülték.

Az utógondolat (43b) – a korlátozó értelme miatt – nem ugyanazt a jelentést hívja elő, mint a laza értelmezős minimálpárja (43c).

Az általam javasolt elemzés az, hogy a szoros értelmezőt jobbról csatoljuk az értelmezett szóhoz, és a két DP egy összetevőt alkot (44).

- (44) *Petőfi a költő*

A (44)-ben látható elemzést követi Alberti–Medve a *Generatív grammatikai gyakorlókönyv II. Ágrajzok* (2002: 277)-ben, de azt fontos megjegyezni, hogy egy laza értelmezős példát (*egy jó módú orvos ismerősöm, a Kovács Teofil doktor*) elemezzék a fent látható módon.

Összegzés

Ebben a tanulmányban az azonosító értelmező állt a vizsgálódás középpontjában. Először az azonosító értelmező tulajdonságait vizsgáltam meg, módosítva, pontosítva a magyar szakirodalom egyes állításait: egyrészt az appozíciót nem tekintem jelzőnek, másrészt a szerkezettagok felcserélésével egyes példákban itt is létrehozható elől álló jelzöt tartalmazó konstrukció, harmadrészt nem minden példáról mondható el, hogy a szerkezettagok között predikatív viszony létesíthető.

Az azonosító értelmező fajtáinak ismertetésekor két újfajta megközelítési módot mutattam be, amelyek által feltárhatók az egyes típusok jellemzői, elősegítve a minél pontosabb szerkezeti elemzést. Amellett érveltem, hogy a magyar nyelvben is van létjogosultsága a szoros értelmezőnek annak ellenére, hogy nyelvünkben korlátozottabb módon jelenik meg, mint a nemzetközi szakirodalomban ismertetett nyelvekben. Megvizsgáltam azt is, hogy az angol, német és holland példák mintájára vajon a magyar azonosító értelmezők is besorolhatóak-e a Heringa (2012) által bemutatott három szemantikai osztályba.

Az alanyi vagy tárgyi szerepben megjelenő azonosító értelmezős szerkezettel való egyeztetést is alapos vizsgálat alá vettem, mivel azon kérdés megválaszolása, hogy az értelmezett szóval vagy az értelmezővel egyeztetjük az állítmányt, segíthet annak eldöntésében, hogy alá- vagy mellérendelő szerkezettel állunk szemben. Az eredmények alapján azonban nem lehet egyértelműen állást foglalni amellett, hogy melyik szerkezettaggal történik az egyeztetés, ugyanis két tényező alakítja egyszerre az egyeztetés alakulását: a közelségi elv és a jelölt jegyérték a többséget, illetve a határozottságot illetően. Példákkal illusztráltam továbbá, hogy az értelmező után tartott intonációs szünet hogyan befolyásolja az egyeztetés alakulását: mind az alanyi, mind a tárgyi szerepű értelmezős szerkezet esetében az értelmezett szó irányítja az állítmánnyal történő egyeztetést, mivel a szünetnek köszönhetően felerősödik a konstrukció közbevetéses jellege.

A szerkezeti elemzés során amellett érveltem, hogy az azonosító értelmező egyes típusait (bennfoglalás, azonosítás, tulajdonítás, illetve szoros értelmező) el kell határolni egymástól, más-más szerkezetet rendelve a különféle appozíciófajtákhoz. Az azonosítás és a tulajdonítás osztályába tartozó értel-

mezős szerkezetek esetében egy olyan appozíciós parentetikus frázist (Par_{APP}P-t) feltételeztem, amelynek a specifikálójában az értelmezett szó, a komplementumában pedig az értelmező jelenik meg. A szerkezeti elemzés során megmutattam, hogyan történik az értelmezős konstrukciónak a mátrix mondatbeli predikátummal való egyeztetése. A bennfoglaló értelmező esetében a konstrukcióhoz olyan szerkezetet rendeltem, amelyben két tagmondat koordinációja és a redundáns elemek elliptálása történik. A szoros értelmező esetében az volt a javaslatom, hogy a szerkezettagok – a szoros egységük (kötelező szomszédosság, intonáció) miatt – egy DP-t alkossanak.

További kutatást igényel az értelmező utáni intonáció szerepe, valamint a személyes névmást tartalmazó appozíciós konstrukciók.

Hivatkozások

- A. Jászó Anna (szerk.) 1991. *A magyar nyelv könyve*. Budapest, Trezor Kiadó.
- Acuña-Fariña, Juan Carlos 1996. *The puzzle of apposition. On so-called appositive structures in English*. Santiago de Compostela: Universidade, Servicio de Publicacións e Intercambio Científico.
- Acuña-Fariña, Juan Carlos 1999. On apposition, *English Language and Linguistics* 3 (1): 59–81.
- Alberti Gábor & Medve Anna 2002. *Generatív grammatikai gyakorlókönyv II. Ágrajzok*. Budapest, Janus/Gondolat.
- Antal László 1964. A magyar jelző három különböző nyelvtani koncepció fényében, *Magyar Nyelv* 60: 61–8.
- Antal László 1977. *Egy új magyar nyelvtan felé*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Balogh Judit 1999. A jelző és az értelmező, *Magyar Nyelvőr* 2: 191–207.
- Balogh Judit 2000. Az értelmező. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 452–460.
- Balogh Judit 2004. Az értelmezős szerkezetek helye a szintagmák között II. *Magyar Nyelvőr* 1: 68–83.
- Burton-Roberts, Noel 1975. Nominal apposition. *Foundations of language* 13: 391–419.
- É. Kiss, Katalin 2012. Patterns of agreement with coordinate noun phrases in Hungarian. In *Natural Language & Linguistic Theory* 30: 1024–1060.
- Heringa, Herman 2012. *Appositional constructions*. PhD thesis, University of Groningen. LOT Dissertation Series 294.
- Hockett, Charles Francis 1955. Attribution and Apposition. *American Speech* 30: 99–102.

- Huddleston, Rodney – Geoffrey K. Pullum 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Jakab István 1972. A jelzős szerkezetek redukciójának szó szerkezeti vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* **96**: 38–50.
- Jakab István 1977. Az értelmező és az értelmezett szó szerkezeti viszonya. *Magyar Nyelvőr* **101**: 9–19.
- Jakab István 1978. Igen, az értelmező mellérendelés. *Magyar Nyelvőr* **102**: 293–298.
- Keizer, Evelien 2005. The discourse function of close appositions, *Neophilologus* **89**: 447–467.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszler Borbála – Lengyel Klára 2002. *Kis magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lieber, Rochelle 1989. On percolation. *Yearbook of Morphology* **2**: 95–138.
- Laserson, Peter 1986. The semantics of appositive and pseudo-appositive NP's, *Proceedings of the Eastern States Conference on Linguistics* **3**: 311–322.
- Ott, Dennis 2014. Ellipsis in appositives and the syntax of parenthesis. Handout, GLOW 37 (Brussels)
- Potts, Christopher 2005. *The logic of conventional implicatures*. New York: Oxford University Press.
- Rácz Endre (szerk.) 1968. *A mai magyar nyelv*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Rácz Endre 1991. *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sturm, A. N. 1986. *Primaire syntactische structuren in het Nederlands*. Leiden: Nijhoff. PhD Dissertation, University of Nijmegen.
- Szabó Dénes 1955. *A mai magyar nyelv*. Egyetemi jegyzet, kézirat, Budapest.
- Szóke Bernadett 2014. A magyar minősítő értelmező mint ellipszis. In Gécseg Zsuzsa (szerk.) *LingDok 13. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged, 165–184.
- Tompa József (szerk.) 1962. *A mai magyar nyelv rendszere II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

KÉTFÉLE UNAKKUZATÍV PREDIKÁTUM: RÉSZKIMOZGATÁS MAGYAR ALANYOKBÓL

Turi Gergő

Bevezetés¹

Tanulmányomban amellet érvelek, hogy az unakkuzatív predikátumok legalább kétféle típusát kell megkülönböztetni. A *látszik*-típusú és az igekötős igével képzett (például *megérkezik*) unakkuzatívok alanyai különböznek egymástól az anyanyelvi beszélők ítéletei alapján a részkimozgatás elfogadhatóságának tekintetében. Így az egységes szerkezeti elemzés (Hegedűs 2013) pontosításra szorul.

Két kísérletünkben anyanyelvi beszélőket kértünk arra, hogy egy 7 pontos skálán ítéljék meg az adott mondat szerkezetek elfogadhatóságát. Ezekben a mondatokban a főmondati kérdő névmás a beágyazott mellékmondat tranzitív alanyának (TrS: (1a)) vagy tárgyának (TrO: (1b)), valamint unakkuzatív alanyának (UaS: (1c)) vonzata volt – az unakkuzatív predikátumok olyan intranszitivok, amelyek alanyai nem ágensi szerepű, belső argumentumok.

- (1) *Melyik politikussal* szeretné, hogy ...
- ... a közvéleményt megváltoztassa [*egy eltitkolt interjú* ___]?
  - ... az újság megjelentessen [*egy eltitkolt interjút* ___]?
  - ... az újságban megjelenjen [*egy eltitkolt interjú* ___]?

Mivel a mozgatott kifejezés hátrahagyta a mellékmondatban a DP többi elemét, ez a konstrukció hosszú kérdőszó-részkimozgatásnak nevezhető. Az első kísérlet eredményei alátámasztották, hogy a kétféle alany a mondattani mozgatások szempontjából áthatolhatatlan tartományként, azaz szigetként viselkedik, míg a tárgy nem mutat ilyen hatást. A második kísérlet eredményei ugyan szintén a tárgyból való kimozgatás elfogadhatóságáról és a tranzitív alany szigetstátuszáról tanúskodnak, azonban az ebben a kísérletben használt, igekötős igével képzett unakkuzatív predikátum alanya épp olyan jól áthatolhatónak bizonyult, mint a tárgy – tehát nem mutatott alanyi szigetethatást.

Ezen empirikus megfigyelés alapján azt feltételezem, hogy e két unakkuzatív szerkezet különbözik egymástól. A magyar esetében Hegedűs (2013) foglalkozik mindkét típussal és egységes elemzést kínál, miszerint mind az igekötős, mind a *látszik*-típusú unakkuzatívok azonos mélyszerkezettel bír-

---

¹ A kutatást az OTKA NF-84217 számú pályázata támogatta.

nak: az unakkuzatív predikátum egy úgynevezett kismondatot (*Small Clause*) szelektál, amely ugyan alany-predikátum viszonyokat tükröz, de nem rendelkezik grammatikai idővel. Mindkét unakkuzatív predikátum esetében tehát a téma szerepű DP mint a másodlagos predikátum alanya specifikáló pozícióban áll. Den Dikken (2007) Chomsky (2000) tanulmánya alapján a kismondatot teljesértékű fázisnak tekinti – azaz ez a szerkezet a kiépülése után már nem aktív a mondattani tartományban. Ennek megfelelően Hegedűs (2013) elemzésében az unakkuzatív alany fázisszéli pozícióban áll, amely pozíció Gallego és Uriagereka (2006) megközelítése szerint nem elérhető a mozgatósok számára, ellentétben a fázisbelseji pozícióval. Mindezen megfontolásokat, illetve a kísérleti eredményeket figyelembe véve azt feltételezem, hogy az első kísérlet *látszik*-típusú unakkuzatív alanyai fázisszéli, míg az igeekötős igével képzett típus alanyai fázisbelső pozícióban állnak – ellentétben tehát Hegedűs (2013) egységes elemzésével. Feltételezésem szerint az igeekötős unakkuzatív predikátum nem szelektál kismondatot – amely teljes értékű fázis lenne – hanem É. Kiss (2006, 2008) tanulmányait követve az igeekötőt mint az ige komplementumát tartom számon. Az alany tehát az igeekötős unakkuzatívok esetében a V^0 argumentuma, nem pedig a kismondat fejéé. Mivel a VP nem fázis, az alany sem fázisszéli pozícióban helyezkedik el, így áthatolható a részkimozgatók számára.

Tanulmányom szerkezete a következő: az 1. fejezetben röviden áttekintem a dolgozat elméleti háttérét, ideértve az unakkuzatívok, az igeekötős igék és a másodlagos predikátumok szerkezetét, valamint a magyar alany szigetethatását. A 2. fejezetben bemutatom a két kísérletet és azok eredményeit. A 3. fejezetben pedig ismertetem a fent vázolt különbség lehetséges szerkezeti magyarázatait és azok értékelését. Dolgozatomat összegzéssel és rövid kitekintéssel zárom, melyben a további kutatások lehetséges irányát igyekszem felvázolni.

1. Háttér

Ebben a fejezetben röviden áttekintem az unakkuzatív predikátumok megközelítéseit. Kitérek a kismondatok elméleti háttérére és az igeekötők mint másodlagos predikátumok elemzésére, valamint annak kritikájára. Ismertetem továbbá az alanyi sziget elemzésének lényegi pontjait.

1.1. Az Unakkuzatív Hipotézis

Az unakkuzativitás kérdése a mondattan és a jelentéstan határterületére tereli a figyelmet. A Théta-Kritérium (Chomsky 1981) megköveteli, hogy a szótárban tárolt predikátumok tematikus szerepei megfeleljenek a mondatszerke-

zet egyes elemeinek és fordítva, a mondatban szereplő lexikális elemeknek (csakis egy) tematikus szereppel kell rendelkezniük. A tranzitív predikátumok két argumentuma a mondat szintjén az ige két vonzata lesz, míg az intranzitív predikátumok esetében csak egy vonzat fog megjelenni a szintaxisban. A kérdés azonban az, hogy ez a vonzat alanyi vagy tárgyi pozíciót vesz-e fel. Perlmutter (1978) Unakkuzatív Hipotézise kimondja, hogy az intranzitív predikátumok két további alosztályra oszthatóak, amelyek mind szemantikailag, mind szintaktikailag elkülöníthetők egymástól. Röviden összefoglalva, az unergatívok osztályába azon intranzitív predikátumok tartoznak, amelyek ágensi szerepű argumentuma külső vonzatként, azaz alanyi pozícióban jelenik meg a mondat szerkezetben. Ezzel szemben az unakkuzatívok thémaszerepű argumentuma az ige testvéreként, tárgyi komplementumként generálódik:

(2) unergatív ige: NP [_{VP} V]

(3) unakkuzatív ige: __ [_{VP} V NP/CP]

(Levin és Rappaport Hovav 1995: 3)

Noha az Unakkuzatív Hipotézis alapjaiban igaznak és univerzálisnak bizonyult, számos tanulmány született annak pontosítására, mind szemantikai, mind szintaktikai szempontból. Ezen elméletek áttekintése e dolgozatnak nem feladata, mégis kiemelném azokat a főleg mondat szerkezeti megfontolásokat, amelyek szorosabban érintik a magyar unakkuzatív predikátumokat.

Az első kérdés, amire választ kell adni, hogy miért állhat alanyesetben az ige komplementuma, azaz a tárgyi pozícióban megjelenő unakkuzatív alany. A választ Burzio (1986) általánosítása adja, miszerint csak azok az igék képesek tárgyesetet adni, amelyek külső argumentummal is rendelkeznek.

További kérdés, hogy milyen független tesztek képesek elkülöníteni az unakkuzatív és az unergatív predikátumokat a magyarban. Számos nyelvre kidolgozott unakkuzativitási tesztek ismeretesek ugyan (például segédige-választás), de nagy részük a magyarra nem érvényes. Halm (2012) rámutat, hogy hasonlóan a többi nyelvhez a magyarban sincs éles határ az unakkuzatívok és unergatívok között, inkább egyfajta kontinuumról van szó. Mégis néhány szintaktikai teszt segíthet a predikátum meghatározásában. Halm (2012: 81) a következő unakkuzativitási tesztek gyűjtötte össze a szakirodalom alapján: (i) É. Kiss (2006) megfigyelése szerint igezőtő – a tranzitív igeiken (4) túl – az intranzitívok két csoportja közül az unakkuzatív igehez (5) járulhat²:

² Ezt magyarázza az az elemzés, amely szerint az igezőtő egy téma szerepű (belső) argumentumhoz kapcsolódó másodlagos predikátum. Az unakkuzatív igeik rendelkeznek ilyen argumentummal, míg az unergatívumok nem. Unergatív predikátumhoz csak akkor járulhat igezőtő, ha az ál-thémával, (*pseudo-theme*) egészül ki: (6)-os példamondat (lásd É. Kiss 2006).

- (4) Feri megsütötte a kenyeret.
- (5) Feri megérkezett.
- (6) *Feri elnevetett. ('Feri elnevette magát')

(ii) Az *egyed* áltárgyat unakkuzatív ige nem szelektálhatja, csakis unergatív (vö. Kiefer 1992, Piñón 2001):

- (7) Feri futott egyed.
- (8) *Feri érkezett egyed.

(iii) Marácz (1989) és É. Kiss (2002) rámutatnak, hogy inkorporált alany felvételére csak unakkuzatív igék képesek:

- (9) Vendég érkezett.
- (10) *Munkás dolgozott.

(iv) Amennyiben egy rezultatív szerkezet predikátuma intranzitív, akkor annak alanya téma szerepű kell legyen, azaz unakkuzatív predikátumról van szó (13):

- (11) Juli darabokra törte a vázát. (tranzitív)
- (12) A váza darabokra van törve. (passzív)
- (13) A váza darabokra tört. (unakkuzatív)
- (14) *Juli betegre nevetett. ('Juli betegre nevette magát')

1.2. A másodlagos predikátumok, vagy kismondatok

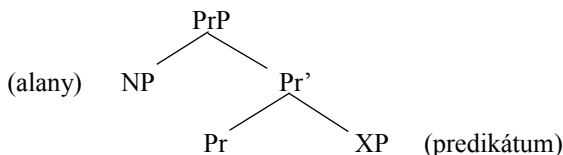
A korábbi szakirodalom két lehetséges megoldást kínált a (15)-ös példamondat szerkezetét illetően.

- (15) *I consider John crazy/a fool.*
én tartom János örült/egy bolond
'Bolondnak/Örültnek tartom Jánost.' (Bowers 1993: 591)

Bowers (1993) részletesen tárgyalja, hogy azok az elméletek, amelyek a fenti mondat komplex predikátumának (*consider crazy*) tárgyaként elemzik az NP-t (*John*) (többek között: Chomsky 1955; Bach 1979; Larson 1988) szembe kell nézniük azzal a problémával, hogy az angolban a tárgy a komplex predikátum egyes elemei közé ékelődik a felszíni szerkezetben. Egy másik megközelítés szerint a mélyszerkezetben az NP (*John*) és az AP (*crazy*) egy tagmondatszerű tartományban szerepelnek, amelyet kismondatnak (*Small Clause*) neveztek el (többek között Chomsky 1981 és Stowell 1981). Ennek az elméletnek azonban pontosan meg kell tudnia nevezni, hogy milyen csomópont dominálja ezt a két összetevőt.

Bowers (1993) egy általános predikatív szerkezetet vezet be, amely megragadja a valódi tagmondat predikátumának és argumentumainak viszonyát és egyben leírja a kismondat szerkezetét is. Minden predikatív viszony egy predikatív frázisból áll, amelynek Pr feje hivatott a predikatív viszony kifejezésére. A specifikálóban áll az alany (NP), míg a Pr fej testvére a komplementumpozícióban álló predikátum (XP; $X=\{V, A, N, P\}$).

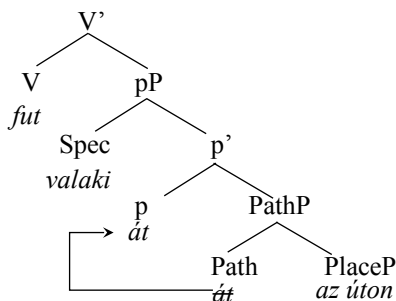

1. ábra: A predikatív viszony általános szerkezete (Bowers 1993: 595)

Ezen a ponton érdemes megemlíteni, hogy a Fáziselmélet alapján a kismondat mint predikatív frázis (alany-predikátum szerkezet) inherens fázisnak számít (vö. Chomsky 2000, Den Dikken 2007). Röviden: a Fáziselmélet szerint a mondattani szerkezetek úgynevezett fázisokban épülnek ki. Amint egy fázis elkészült, továbbítódik a kiejtés felé, így elemei már nem aktívak a szintaxisban. Éppen ezért a mondattani viszonyok és operációk szempontjából kulcsfontosságú, hogy hol húzódik egy fázis határa. Gallego és Uriagereka (2006) elmélete szerint a fázisszéli elemek (jelen esetben az alanyi pozíció) áthatolhatatlanok a szintaktikai mozgatások számára, míg a fázisbelseji összetevők áthatolhatók. Ez utóbbi, valamint az előbb tárgyalt megfigyelés – miszerint a kismondat fázisnak számít – fontos szerepet játszik majd a kísérleti eredményeink magyarázatakor, amelyet a 3. fejezetben tárgyalok részletesen.

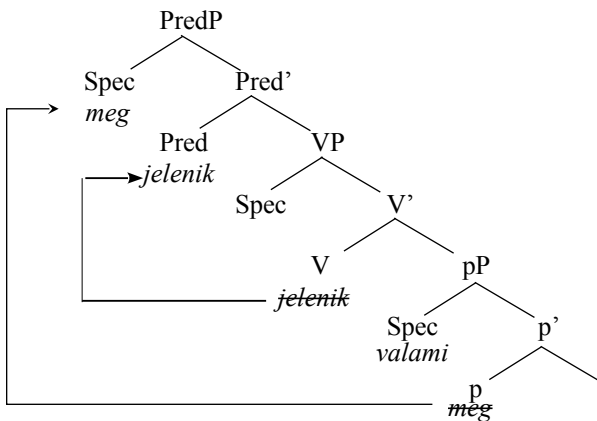
1.3. Az igekötő mint másodlagos predikátum

Az unakkuzatív tesztek ismertetésekor már érintőlegesen említettem, hogy É. Kiss (2006 és 2008) az igekötőt másodlagos predikátumként kezeli. Többek között ezen elemzés és a fent vázolt Bowers-i modell alapján Hegedűs (2013) a magyar igekötős igék szerkezetét a következőképpen adja meg: az ige komplementuma egy másodlagos predikatív frázis, a pP. A p fej testvére az igekötő projektálta PathP frázis. Az igekötő ennek fejjel pozíciójából mozog fel a p fejbe:

2. ábra: Az igekötő mint másodlagos predikátum (Hegedűs 2013: 116)

Vannak azonban olyan (szemantikailag már kiüresedett, vagy efelé tartó) igekötők is, amelyek nem felmozognak a p fejbe, hanem ez a pozíció eleve a bázisgenerált helyüknek felel meg. A *meg* igekötő speciális eset, hiszen Hegedűs (2013) szerint annyira elhomályosult az irányjelölő jelentése (eredetileg: *mögé*), hogy már PathP argumentumot sem szelektál. Jelen tanulmányomban jórészt a *meg*-es igekötős igéket vizsgálom, így Hegedűs (2013) alábbi szerkesztét tartom szem előtt:

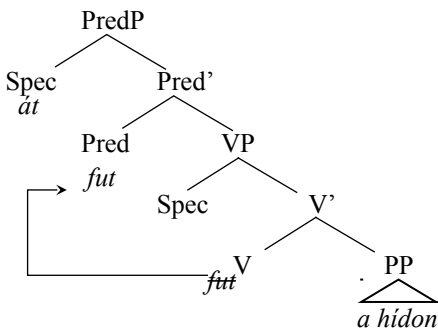

3. ábra: A *meg* igekötő helye (vö: Hegedűs 2013)

A 3. ábrán bemutatott PredP egy olyan projekció, amelyben az ige (Pred⁰) és a nem igei predikátumok (Spec, PredP) szintaktikai mozgatás során lokális viszonyba kerülnek és így komplex predikátumot alkotnak (vö. Csirmaz 2004, É. Kiss, 2006, 2008). A Spec, PredP nem csupán az igekötők, hanem a szemle-

ges mondatokban az ígét közvetlenül megelőző igemódosítók szerkezeti helye is.

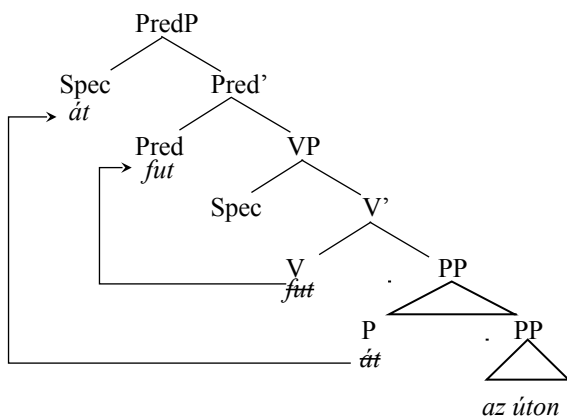
Bene (2010) elemzése szerint az igekötő nem generálódhat posztverbális pozícióban, ugyanis módosítói szereppel bír, így specifikáló pozícióban kell állnia. Mivel inkább funkcióelemnek tekinthető, eleve Spec,PredP-ben kell generálnia, hiszen ez a legalacsonyabb pozíció a magyar mondat funkcionális tartományában. Az igekötő szerepe, hogy telikussá tegye az ige által leírt eseményt; ha a mondat atelikus, a Spec,PredP pozíció üresen marad – helyet adva így egyéb igemódosítóknak.

4. ábra: A Spec,PredP-ben bázisgenerált igekötő (vö. Bene 2010)

Bene (2010) amellet érvel továbbá, hogy É. Kiss (2006 és 2008) elemzése megsértene Kayne (1994) Kettős Elágazás Megszorítását³, abban az esetben, ha igekötő és esetjelölt NP is jelen van a szerkezetben, hiszen É. Kiss mind az igekötőt, mind az esetjelölt NP-t az ige komplementumaként elemzi. Ezt a problémát azonban Hegedűs (2013) elemzése a fentebb vázolt módon megoldja. A specifikáló pozíciót É. Kiss (2006, 2008) és Hegedűs (2013) elemzése is mozgatás által biztosítja az igekötő számára, és mindketten hangsúlyozzák annak VP alatti bázisgenerált helyét.

³ A Kettős Elágazás Megszorítás kimondja, hogy a mondattani összetevőket legfeljebb kétféle ágazó csomópontok alkotják, amely elv mind a lexikális, mind a funkcionális projekciókra áll. Egy szintaktikai fej argumentumai így nem lehetnek testvérek. Ennek alapja a mondattani szerkezetmodellek egyszerűségének, mégis egyértelműségének fenntartása. É. Kiss (2006, 2008) elemzése azonban továbbra is fenntartható a Kettős Elágazás Megszorítása mellett is abban az esetben, ha az esetjelölt NP-t adjunkcióval illesztjük a szerkezetei modellbe (lásd 5. ábra).

5. ábra: Az igekötő mint az ige komplementuma (vö. É. Kiss 2006)

A kétféle unakkuzatív predikátum egyike igekötős ige, ezért fontos szem előtt tartani a fentebb vázolt elemzések előnyeit és hátrányait. Röviden összegezve: Bene (2010) szerint az igekötő eleve a Spec,PredP pozícióban generálódik. É. Kiss (2006) az ige közvetlen argumentumaként mint komplementumot veszi fel az igekötőt a mondat szerkezetbe. Hegedűs (2013) pedig az ige komplementumának egy másodlagos predikatív szerkezetet javasol, mely az igekötő frázisát, a PathP-t szelektálja, így az igekötő és az ige nem testvérei egymásnak.

1.4. Alanyi sziget a magyar nyelvben

A sziget metafórikus fogalma (Ross 1967) arra utal, hogy bizonyos mondattani tartományok elemei nem vehetők szintaktikai mozgás alá. Számos ilyen tartomány (például bővítményi sziget, komplex NP) univerzálisan szigetnek bizonyult. Hagyományosan az alanyt is áthatolhatatlannak tartotta a szakirodalom, azonban a tüzetesebb vizsgálatok bebizonyították, hogy az alany nem csak az egyes nyelvek között, hanem egy nyelven belül is változatosságot mutat. A legújabb magyarázatot a minimalista alapokon nyugvó Fáziselmélet nyújtja: a részkimozgatás szempontjából az alany fázison belüli pozíciója számít. Chomsky (2008) rámutat, hogy a tranzitív alanyok azért áthatolhatatlanok, mert külső argumentumpozícióban generálódnak, a Spec,_vP-ben. Ezzel szemben az unakkuzatív alanyok belső argumentumok, bázisgenerált helyük a Spec,_vP:

- (16) a. It was the CAR (not the TRUCK) of which **the driver** ___
arrived late/was awarded a prize.
'Az AUTÓ volt, (nem pedig a TEHERAUTÓ,) aminek a vezetője
késett/kitüntetést kapott.'
- b. *It was the CAR (not the TRUCK) of which **the driver** ___
caused a scandal.
'Az AUTÓ volt, (nem pedig a TEHERAUTÓ,) aminek a vezetője
botránnyal okozott.'

(Chomsky 2008: 147)

Az angolban a *vP* fázisnak számít. Gallego és Uriagereka (2006) rámutatnak arra, hogy a spanyolban nem feltétlen viselkedik szigetként az *in situ* tranzitív alany. Magyarázatok szerint a spanyolban nem a *vP* számít fázisnak, hanem a TP. Mindezt egybevetve megfogalmazzák azt az elvet, miszerint a fázisszéli pozícióból nem jólformált a kimozgatás: ezért sziget az angol tranzitív alany. A fázisbelseji pozíciók azonban áthatolhatóak: ezért nem sziget az angol unakkuzatív és a spanyol posztverbális tranzitív alany.

A magyar tranzitív alany szigetethatása alapján az feltételezhető, hogy az angolhoz hasonlóan szintén fázisszéli pozícióban van. Az unakkuzatív alany viselkedése az unakkuzatív predikátum típusától függ: a *látszik*-típusú predikátum alanyaiból rosszulformált, az igekötős igével képzettek esetében viszont jólformált a kimozgatás. Ezért feltételezhető, hogy az előző alanya fázisszéli, míg utóbbié fázisbelseji pozícióban áll. Mielőtt azonban az elemzési javaslatokat tárgyalnám, röviden bemutatom a két anyanyelvi ítéleteken alapuló kísérletünket.

2. A két kísérlet

Az első kísérletünket részletesen bemutattam egy korábbi munkámban (Turi 2014). A második kísérlet jórészt megegyezik az elsővel; lényeges változás csak az unakkuzatív kondícióban található. Ebben a fejezetben csak a leglényegesebb pontokat emelem ki, amelyek nélkülözhetetlenek a dolgozatom tárgyának megértéséhez.

2.1. A kísérleti kérdések és az elrendezés

Ahogy azt az alanyi sziget elméleti hátterénél már jeleztem, a tranzitív alany mint külső argumentum áthatolhatatlansága már-már univerzális tulajdonságnak bizonyult számos nyelv elemzése alapján. Első kísérleti kérdésünk tehát azt célozta, hogy (i) a magyarban megfigyelhető-e alanyi szigetethatás. További kérdést jelentett, hogy (ii.a) észlelhető-e különbség a tranzitív predikátum

alanya és az unakkuzatív predikátum alanya között – azaz számít-e az alanyok bázispozíciója. Ehhez kapcsolódóan mintegy összehasonlítási alapként vettük fel a tranzitív predikátum tárgyát, mely bázispozícióját tekintve belső argumentum. Így további kérdésünk az volt, hogy (ii.b) kimutatható-e bármilyen különbség (vagy éppen annak hiánya) az alanyokból és a tárgyból való részkimozgatás tekintetében.

A fenti kérdések alapján alkottuk meg a 2×3-as kísérleti elrendezést, melyben az első két dimenzió a DP ige mögötti (*in situ*), illetve ige előtti (topik) pozíciója. Az utóbbi három pedig a már említett tranzitív alany (TrS) és tárgy (TrO), valamint az unakkuzatív alany (UaS). A célmondatok megszerkesztése mindkét kísérletben azonos elven alapult: az összetett mondat főmondati predikátuma kötömódú beágyazott mellékmondatot szelektált. A hosszú részkimozgatás a beágyazott mellékmondat alanyi vagy tárgyi határozatlan DP-jéből a főmondatba irányult, kérdő névmási alakban. A DP-k igéből képzett névszók, amelyek ilyen formában is rendelkeznek a kiinduló ige kötelező bővítményeivel. A kötömódú mellékmondatokkal igyekeztünk elkerülni az egyszerű kijelentő mondatok gyenge szigetethatását. Ugyanezen okból használtunk határozatlan DP-eket, hogy a határozottság ne befolyásolhassa (várhatóan ne degradálja) a hosszú kérdőszó-részkimozgatást (vö. Fiengo és Higginbotham 1981). Az unakkuzatív kondícióban egy további szabad bővítményt helyeztünk el, hogy a mondat hossza megegyezzen a tranzitív predikátumú mondatok hosszával. A következő alfejezetekben konkrét példákon keresztül is bemutatom a kísérletek célmondatait.

A töltelékmondatok megválasztásakor odafigyeltünk arra, hogy a várhatóan elfogadható és elfogadhatatlan mondatok egyensúlyban legyenek a teljes kísérletben, hogy a korábbi grammatikalitási ítéletek során megfigyelt kiegyensúlyozási hatás ne torzítsa el az adatokat (Sprouse 2009).

A magyar anyanyelvi beszélők feladata az egyes DP-kből való hosszú kérdőszó-részkimozgatás elfogadhatóságának megítélése volt, amely során 7 pontos Likert skálán adhatták meg ítéletüket. Az adatok begyűjtésére az első kísérlet esetében Google kérdőívet használtunk, míg a második kísérlet során az Inquisit kísérletszerkesztő szoftver online felületét alkalmaztuk. Minden mondatot külön oldalon jelenítettünk meg, megakadályozva ezzel az egyes mondatok összehasonlítását.

2.2. Az első kísérlet

Az első kísérletben 30 célmondat szerepelt, azaz minden kondíció ötféle lexikalizációval bírt. A további 60 töltelékmondatdal együtt a 90 mondatot 3 úgynevezett pszeudorandomizált listán prezentáltunk, azaz a véletlenszerűen vá-

lasztott töltelék- és célmondatokat úgy rendeztük el, hogy az előbbieket mindig egyenlő távolságra legyenek egymástól, így egy célmondatot két töltelékmondat követett. Az eredményeket 33 adatközlő ítéletei alapján kaptuk. A már fentebb leírt elméleti megfontolások alapján az első kísérlet célmondataiból alább mutatok be egy-egy lexikalizációt:

Tranzitív predikátum *in situ* alanya:

- (17) **Melyik gyerekről** szeretnéd, hogy
megalapozza a bizalmat [*némi gondoskodás* ___]?

Unakkuzatív predikátum *in situ* alanya:

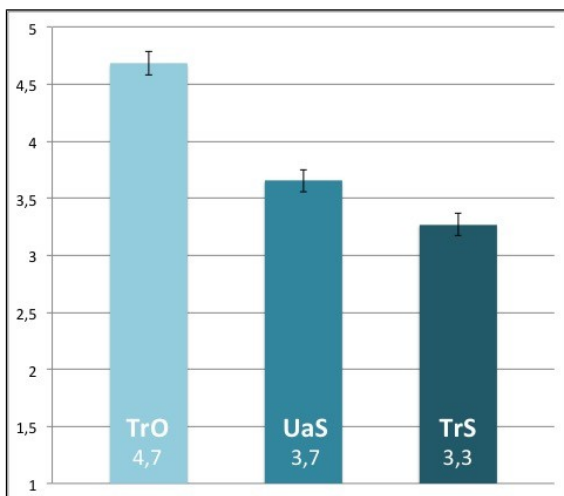
- (18) **Melyik gyerekről** szeretnéd, hogy
fontosnak látsszon [*némi gondoskodás* ___]?

Tranzitív predikátum *in situ* tárgya:

- (19) **Melyik gyerekről** szeretnéd, hogy
átvállaljon az iskola [*némi gondoskodást* ___]?

A fenti mondatokban tehát a DP tartalma a „*némi gondoskodás(t) a szegény gyerekről*”, amelyből kérdő névmási összetevőként a főmondat elejére mozog az igéből képzett névszó kötelező bővítménye – hátrahagyva így a DP további elemeit.

A z-pontokká alakított ítéleteket úgynevezett kevert modellekkel elemeztem. Ez a statisztikai módszer lehetővé teszi, hogy a számítások során figyelembe vegyük az egyes kísérleti alanyok, illetve az egyes mondatok hatását. Mindez azért lényeges, mert egy adatközlő az összes kondíciót és annak mind az öt lexikalizációját látta. A DP faktor főhatása: $\chi^2(2)=36,1$; $p<0,001$ – azaz az ítéletekre hatással volt az, hogy az adott részkimozgatás milyen típusú DP-ből valósult meg. Az első kísérlet eredményei arról tanúskodnak, hogy a TrS és az UaS esetében egyértelműen kimutatható szigetetés, míg a TrO áthatolható. Az úgynevezett Tukey-kontrasztokkal számoló *post hoc* teszt ugyanis megmutatta, hogy a TrO szignifikánsan különbözik mind az UaS (TrO–UaS: $Z=-4,12$; $p<0,001$), mind pedig a TrS kondíciótól (TrO–TrS: $Z=-5,52$; $p<0,001$). A két alany között azonban nem mutatható ki szignifikáns különbség (UaS–TrS: $Z=-1,53$; $p=0,28$). Az első kísérlet további részleteit korábbi tanulmányomban közlöm (Turi 2014).

1. diagram: Az első kísérlet eredményei

2.3. A második kísérlet

A második kísérlet alapelveiben megegyezett az első kísérlettel. A következő különbségeket azonban érdemes kiemelni. A határozatlan DP determinánsát a *némi*-ről az *egy* határozatlan névelőre cseréltük, valamint igyekeztünk olyan melléneveket használni, amelyek specifikussá teszik a névszót. A beágyazott mondat predikátumai egységesen a *meg* igekötővel ellátott igék voltak, tehát az unakkuzatív kondícióban már nem a *látszik*-típusú predikátumok szerepeltek. A kérdőívet, amely szintén 30 cél- és további 74 töltelékmondatot tartalmazott, 45 adatközlő töltötte ki, akik egyénenként pszeudorandomizált listát kaptak. A következő példák a második kísérletünk célmondatai közül kerültek ki:

Tranzitív predikátum *in situ* alanya:

- (20) **Melyik politikussal** szeretnéd, hogy
a közvéleményt megváltoztassa [egy eltítkolt interjú ___]?

Unakkuzatív predikátum *in situ* alanya:

- (22) **Melyik politikussal** szeretnéd, hogy
az újságban megjelenjen [egy eltítkolt interjú ___]?

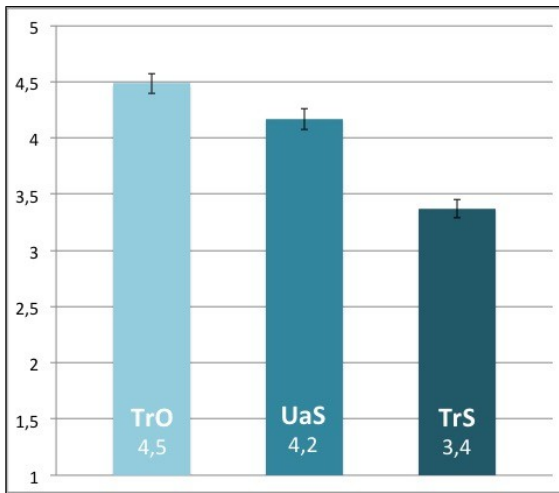
Tranzitív predikátum *in situ* tárgya:

- (21) **Melyik politikussal** szeretnéd, hogy
az újság megjelentessen [egy eltítkolt interjú ___]?

E második kísérletet is a fentebb leírt statisztikai módszerrel elemeztem. A DP-faktor főhatása ezúttal is szignifikáns volt: $\chi^2(2)=18,93$; $p<0,001$. A TrS és TrO kondíció megközelítőleg ugyanolyan értékelést kapott, mint amelyet az első kísérletben láttunk, és szintén jelentősen különböztek egymástól (TrO–TrS: $Z=-4,21$; $p<0,001$). Ellenben az UaS ezúttal *nem* különbözött a TrO kondíciótól (TrO–UaS: $Z=-1,29$; $p=0,4$), de szignifikánsan eltért a TrS-től (UaS–TrS: $Z=-2,99$; $p=0,008$).

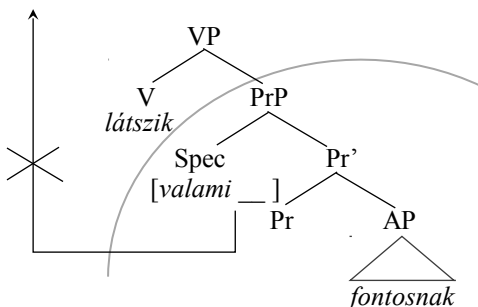
Röviden: a belső argumentumok egységesen viselkedtek a hosszú kérdőszó-részkimozgatás tekintetében, azaz áthatolhatóak, míg a TrS mint külső argumentum szigetként viselkedett. Ez az eredmény összhangban van a már korábban említett feltételezéssel, miszerint a DP-k bázispozíciója számít a részkimozgatás során (Chomsky 2008).

2. diagram: A második kísérlet eredményei

3. Diszkusszió

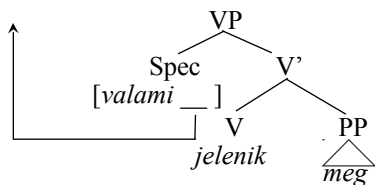
Ebben a fejezetben részletesen bemutatom azokat a lehetséges szintaktikai szerkezeteket, amelyek megmagyarázhatják a kétféle unakkuzatív predikátum közötti különbséget. Mint azt már fentebb említettem, alapvetően a fáziselméletből indulva igyekszem megvilágítani a megoldásokat: a *látszik*-típusú unakkuzatívok alanyairól azt feltételezem, hogy fáziszéli pozícióban állnak, amely nem elérhető a szintaktikai részmozgások számára. Ezzel szemben az igekötős unakkuzatív predikátumok alanyai fázisbelseji pozícióval bírnak, így azok áthatolhatóak (Gallego és Uriagereka 2006, Chomsky 2008). Alapvetően amellet érvelek, hogy a *látszik*-típusú unakkuzatívok alanyai kismondati alanyok. Mivel a kismondat mint másodlagos predikatív szerkezet fázisnak számít (Chomsky 2000, Den Dikken 2007), ezért alanya a fázis szélén helyezkedik el (A 6. ábra a kiinduló szerkezetet mutatja). A további kérdést az jelenti, hogy az igekötős unakkuzatívok milyen szerkezettel bírnak.

6. ábra: A *látszik*-típusú unakkuzatív predikátumok kismondatot szelektálnak

3.1. Az igekötős unakkuzatívok: kismondat nélküli megközelítés

Amennyiben É. Kiss (2006, 2008) megfontolását tartom szem előtt, miszerint az igekötő az ige közvetlen argumentuma, az unakkuzatív alany pedig a Spec,VP-ben helyezkedik el, akkor ez megmagyarázza, hogy miért jólformált a részmozgatás ebből a típusból: ahogyan ugyanis már fentebb említettem, a Spec,VP fázisbelseji pozíció:

**7. ábra: Az igekötős unakkuzatív predikátumok szerkezete
É. Kiss (2006, 2008) alapján**

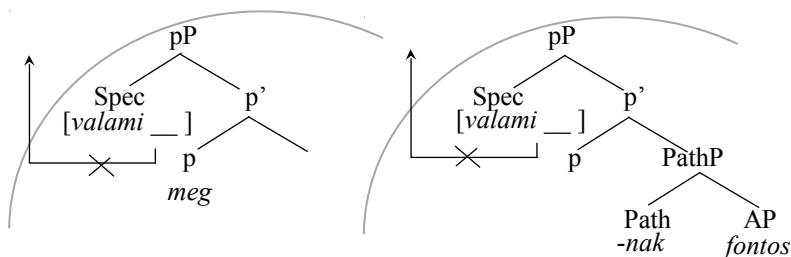
E szerint az elemzés szerint az ige nem kismondatot szelektál, így maga az alany sem kerül fázisszéli pozícióba. É. Kiss (2006, 2008) az igekötőt a Spec,PredP-be mozgatás során helyezi el, ahol is az igei fej és az igekötő komplex predikatív relációba kerülnek egymással. Ezt a mozgatást és viszonyt Hegedűs (2013) is átveszi elméletébe, azonban az igekötőnek kismondati bázispozíciót szán.

3.2. Az igekötő kismondati pozíciója

Ha az igekötő mint a kismondat (Hegedűs 2013-nál pP) komplementuma vagy – a *meg* esetében – mint p fej jelenik meg, akkor az unakkuzatív alany a kismondat specifikálójaként fázisszéli pozícióba kerül, aminek áthatolhatatlannak kellene lennie. A kísérleti eredmények azonban nem ezt mutatják. Ezen a ponton azonban érdemes megjegyezni, hogy bizonyos esetekben megfigyelhető a kismondat fázisának kiterjedése. Den Dikken (2007) angolra vonatkozó, kvantorok hatóköri viselkedése alapján leírt elmélete szerint a VP kismondati komplementumának (RelP) zéró feje felmozoghat a V fejének igei nyomába, kiterjesztve ezzel a fázist (*Phase Extension*) – így az alany fázisbelseji, áthatolható pozícióba kerül.

Hegedűs (2013) mindemellett a *látszik*-típusú predikátumoknak az igekötős igék szerkezetének megfelelő szintaxist feltételez: Az ige kismondatot szelektál, amelynek komplementuma PathP, ez utóbbinak a feje a *-nak*.⁴

⁴ If this assumption that *-nak/-nek* is a P(ath) head is indeed correct, we can regard the examples in (127 [a. *Anna okos-nak tartja Andrást.* b. *Anna mérnök-nek hitte Katit.* c. *Anna jobb-nak gondolta Mari ötletét*]) as another instance of moving adpositional predicates into the VM position. (Hegedűs 2013: 131)

8. ábra: Az igekötő és a *-nak* mint p/Path fej (Hegedűs 2013)

Ha a két szerkezet valóban ugyanolyan módon, kismondati szerkezettel írható le, akkor nehéz megmagyarázni, hogy miben tér el a két unakkuzatív alany egymástól: a fentiek alapján ugyanis mindkettő szigetként viselkedne. Den Dikken (2007) Fáziskiterjesztése az igekötős szerkezet esetében nem jöhet szóba, hiszen Hegedűs (2013) elemzésében a p(=Rel) fej nem zéró, így nem mozoghat fel a V nyomba. Noha a *látszik*-típus esetében az üres p fej felmozoghatna a V nyomba – kiterjesztve így a fázist – ezzel a lehetőséggel a követelmények miatt nem számolok. E mozgatás ugyanis az angolban indokolt: hatóköri követelményeknek felel meg, a magyarban azonban egyszerűen nem világos e mozgatás motivációja, másrészt a pP-nek így áthatolhatónak kellene lennie, ami ellentmond az empirikus adatoknak. Kísérleti eredményeink alapján tehát amellet érvelek, hogy nem tartható ez az elemzés. A 6. és 7. ábrában megadott modellek azonban meg tudják ragadni azt a jelenséget, amelyet a kísérleteink tártak fel a kétféle unakkuzatív alany tekintetében.

4. Összegzés és kitekintés

Mindent egybevetve a kutatás jelenlegi állása szerint azt feltételezem, hogy az igekötős unakkuzatív predikátumok esetében nem jelenik meg kismondat a szerkezetben, így az alany fázisbelseji pozíciója áthatolható. Ahogyan jeleztem, ez az elemzés É. Kiss (2006, 2008) alapján elfogadható. Hegedűs (2013) elemzését, miszerint az igekötőnek egy kismondati pozíciót javasol, a fáziselméleti megfontolások és a kísérleti eredményeink alapján el kell vetnem az unakkuzatív predikátumok esetében. Ami a *látszik*-típust illeti, a kismondatos elemzés elfogadhatónak látszik, hiszen az alany fázisszéli pozíciója tükrözi a kísérleteink eredményét.

Végül szeretnék rámutatni egy további kérdésre. Mint említettem, a Spanyol posztverbális tranzitív alany nem mutat szigetethatást. Ennek magyarázata a vP fázis kiterjedése TP fázissá (Gallego és Uriagereka 2006). Két kísérle-

tünk alapján a magyarban úgy tűnik, hogy az angolhoz hasonlóan a *vP* számít fázisnak. Mindemellett Bene (2010) és É. Kiss (2006, 2008) elemzése úgy tartja, hogy a magyar ige elhagyja a *vP*-t és továbbmozog a *PredP*-be. A magyar esetében azonban az ige nem terjeszti ki a fázist a *PredP*-re – fázisbelső pozícióban hagyva a tranzitív alanyt, aminek így áthatolhatónak kellene lennie. Mindez amellet lehet érv, hogy a *PredP* alacsonyabban, a *VP* felett, de a *vP* alatt található (vö. Surányi 2009 és Hegedűs 2013) – így világossá válik, hogy az ige mögötti (*in situ*) tranzitív alany miért nem áthatolható. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a magyar *Spec,vP* valódi fázishatár – ahogyan arra az empirikus adataink alapján következtettem – és a spanyollal ellentétben a *PredP*-ből a *TP*-be mozgó ige-predikátum együttes nem terjeszti ki a *vP* fázist a *TP*-re.

Hivatkozások

- Bach, Emmon 1979. Control in Montague Grammar. *Linguistic Inquiry* 10: 515–531.
- Bene Annamária 2010. Another look at the syntax of Hungarian verbal particles. *Jezikoslovlje* 11: 131–153.
- Bowers, John 1993. The Syntax of Predication. *Linguistic Inquiry* 24: 591–656.
- Burzio, Luigi 1986. *Italian Syntax: A Government-Binding Approach*. Dordrecht, Reidel.
- Chomsky, Noam 1955. *The logical structure of linguistic theory*. Chicago, University of Chicago Press.
- Chomsky, Noam 1981. *Lectures on government and binding*. Dordrecht, Foris.
- Chomsky, Noam 2000. Minimalist inquires: The framework. In R. Martin, D. Michaels és J. Uriagereka (szerk.) *Step by step: Essays on minimalist syntax in honor of Howard Lasnik*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 89–115.
- Chomsky, Noam 2008 (2005 kézirat). *On phases*. In R. Freidin, C. P. Otero, és M.-L. Zubizarreta (szerk.) *Foundational issues in linguistics*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 133–166.
- Csirmaz Anikó 2004. Particles and phonologically defective predicates. In É. Kiss K. és H. van Riemsdijk (szerk.) *Verb Clusters. A Study of Hungarian, German and Dutch*. John Benjamins. 225–252.
- Den Dikken, Marcel 2007. Phase Extension – Contours of a Theory of the Role of Head Movement in Phrasal Extraction. *Theoretical Linguistics* 33: 1–44.
- É. Kiss Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*, Cambridge, Cambridge University Press.
- É. Kiss Katalin 2006. The function and the syntax of verbal particle. In É. Kiss K. (szerk.) *Event Structure and the Left Periphery*. Dordrecht, Springer, 17–56.
- É. Kiss Katalin 2008. Free word order, (non-)configurationality, and phases. *Linguistic Inquiry* 39: 441–475.

- Fiengo, Robert – James Higginbotham 1981. Opacity in NP. *Linguistic Analysis* 7: 347–373.
- Gallego, Ángel J. és Juan Uriagereka 2006. Sub-extraction from Subjects – A phase theory account. In J. Camacho, N. Flores-Ferrán, L. Sánchez, V. Déprez és M. J. Cabrera (szerk.) *Romance Linguistics 2006: Selected Papers from the 36th Linguistic Symposium on Romance Languages*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins, 155–168.
- Halm Tamás 2012. Unergatív és/vagy unakkuzatív: A magyar szemelfaktív igék argumentum-szerkezetéről, szemantikájáról és szintaxisáról a magyarban. In Gécszeg Zs. (szerk.) *Lingdok 11. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 73–88.
- Hegedűs Veronika 2013. *Non-verbal predicates and predicate movement in Hungarian*, Utrecht, LOT.
- Kayne, Richard S. 1994. *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.
- Kiefer Ferenc 1992. Az aspektus és a mondat szerkezete. In Kiefer F. (szerk.) *Strukturális Magyar Nyelvtan I. Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 797–886.
- Larson, Richard 1988. On the double object construction. *Linguistic Inquiry* 19: 335–391.
- Levin, Beth – Malka Rappaport Hovav 1995. *Unaccusativity – At the Syntax Lexical Semantics Interface*. Cambridge, Massachusetts, London, England, The MIT Press.
- Marázcz László 1989. *Assymetries in Hungarian*. PhD disszertáció, Groningen.
- Perlmutter, David M. 1978. Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis. In *Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley, University of California, Berkeley Linguistics Society, 157–190.
- Piñón, Kristóf 2001. Töprengtem egyet: azon, hogy mit jelent az egyet. In Bakró-Nagy M., Bánréti Z. és É. Kiss K. (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtörténet köréből*, Budapest, Osiris Kiadó, 182–198.
- Ross, John R. 1967. *Constraints on variables in syntax*. PhD disszertáció, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.
- Sprouse, Jon 2009. Revisiting Satiation: Evidence for an Equalization Response Strategy. *Linguistic Inquiry* 40: 329–341.
- Stowell, Tim 1981. *Origins of phrase structure*. PhD disszertáció, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.
- Surányi Balázs 2009. Verbal particles inside and outside vP. In *Acta Linguistica Hungarica* 56: 201–249.
- Turi Gergő 2014. Alanyi sziget a magyar nyelvben. In Gécszeg Zs. (szerk.) *Lingdok 13. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 205–222.